

EMLÉKIRATOK

POLGÁRMESTERI MŰKÖDÉSEM IDEJÉBŐL.

(1914 VI. 15 — 1919 IX. 4)

BEVEZETÉS

Nyugdíjba vonulásom után néhány hónap mulva, 1920 december hó 16-án szélütés ért, s habár bénulás nem állott be, s habár azóta a körülményekhez képest jól érzem magamat, mégis általános gyengeségem folytán nem alkothatok, s irni is csak irónnal vagyok képes, mert kezem igen rásulyosodik a tollra.

Mindazonáltal régi barátaim, akik ismerik irói szenvedélyemet és akik tudomással bírnak a birtokomban lévő sok érdekes anyagról, találkozáskor ismételten érdeklődtek emlékirataim után, s mivel tényleg egészen kivételes, nem is álmódott időben kellett a város szekerét tollnom, — a rendkívüli viszonyok ismerete és habár szomorú, de tanulságos részletezése mindenkit érdekelhet, aki benne élt, úgy hogy végre elhatároztam magamat ezek megírására.

Anyag bőven van; megőriztem sok értékes iratot, levelezést, hirlapot stb.; ami pedig hiányzik, azt a városi levéltárban és könyvtárban utánpuhítottam.

Midőn hozzáfogtam a munkához, magam is felette érdekesnek találtam a feldolgozandó anyagot és akként gondolkoztam, hogy ha már nekem sem jut emlékezetembe sok dolog, amiben pedig évtizedeken át tényező voltam, — mennyivel érdekesebb a felemlítés azoknak, akik az illető eseményeknek ugyan cselekvő vagy szenvedő szereplői voltak, de egyéb hivatásuknál és elfoglaltságuknál fogva csakhamar más tárgyra tértek át és csak az újból való felidézés juttatja emlékezetükbe az eseményt.

Tudom és érzem ugyan azt, hogy a nagyvilágot ebben az általános felfordulásban nem érdekli Temesvár sorsa, ezé a városé, mely harc-szintér sem volt és az egész háboru alatt mint u. n. Hinterland szere-

pelt, mintegy páholyból nézte végig a nagy mérkőzést, — de igenis érdekelhet minden temesvári embert hiteles feljegyzése és megörökítése azon eseményeknek, melyek a háboru tüzfészkéhez oly közeleső városunkban már a balkáni zavarok alatt, később a négy évnél tovább tartó világháboru alatt, majd pedig az összeomlás és forradalom alatt, végül a szerb megszállás, a szerb imperium és a román államhatalomnak bevezetése idejében itt lejátszódtak. Fájdalmas szívvvel emlékezem meg azokról a nagy alkotásokról és Temesvár újabb nemzedékére maradt feladatokról is, amelyeket a város nagynevű polgármestere, dr. Telbisz Károly hátrahagyott és amelyeknek legnagyobb része rombadőlt.

Mindez hitelesen megírva és hivatalos adatokkal támogatva emlékirataimban feltalálható; érdekfeszítő és tanulságos a temesvári lakosságra nézve és becses adalék Temesvár jövő történelméhez.

A multból a jövőbe való átmenet.

Mindenekelőtt feljegyzem, hogy Temesvár nagy átalakulásának bölcsőjénél álltam, majd pedig annak tettekkel tényezője voltam, amennyiben a város nagy erejű és érdemes polgármestere, dr. Telbisz Károly mellett 1885—1890. években mint aljegyző titkára, majd pedig 1890—1914. években mint főjegyző első munkatársa és helyettese voltam. Ezen minőségemben közvetlenül betekintettem annak a nagy munkának kohójába, melyből oly sok alkotás és áldás fakadt Temesvár városra. Meggyőződtem arról, hogy Temesvár fejlődésének és kulturális haladásának kiindulási pontja és vezérfonala — a polgármester rátermettségén kívül — főleg a város vezetősége és a város közönségét képviselő törvényhatósági bizottság közötti összhang, a kölcsönös bizalom és megbecsülés, mely lehetővé tette Telbisznek azt, hogy a városának kifejlődésére szükséges terület biztosításához, a legnélkülözhetlenebb egészségi berendezésekhez és a városrendezéshez az előmunkálatokat biztos kézzel és nyugodtan irányíthassa. Mert találóan örökíti meg a polgárság Telbisz 25 éves polgármesteri jubileuma alkalmára készített ezüst plaketten (Szabolcska Mihály papköltő ajánlatára)

az arckép és az 1885—1910. évszámok alatt ezen jelmondatot „E negyedszázad századokra szól”, — hisz maga Telbisz is a „Temesvár sz. kir. város közállapotai” című munkálatom előszavában azt írja, hogy a nagy munkálatok csak előkészítik az átmenetet a múltból a jövőbe és csak a jövő nemzedéknek lesz feladata az így előkészített területen a városrendezést keresztülvinni és Temesvárt egységes, szép és nagy várossá átalakítani.

Polgármesterré választatásom.

Hiszem és tudom, hogy Telbisz nyugalomba vonulása után, 1914 június 15-én, a törvényhatósági bizottság engem azért választott egyhangulag polgármesternek, mert méltányolta azt, hogy közel három évtizeden át a nagy városalapító polgármester oldalán, annak szellemében működtem s ennél fogva remélhette, hogy én csonkittatlanul átveszem elődöm örökét és folytatom a munkát ott, ahol azt elődöm abban hagyta. Ezt akartam én is, s habár éreztem erőm gyengeségét, de az erős akarat és a munkakedv reménnyel töltött el.

Az 1914. évi június 15-iki tisztujtáskor tehát jogosan és jóhiszeműleg tehettem azt a fogadalmat, hogy a széles mederben megalapozott városrendezést, a programmba vett nagyarányú közigazgatási, közgazdasági, közegészségügyi, kulturális és szociális munkát, melyet nagy elődömtől örökségképpen átvettem, minden erőmből irányítani és továbbfolytatni fogom és hogy Temesvár város nagyságának kiépítésén szüntelenül fáradni fogok.

Egy hónap múlva háboru.

Fájó érzéssel kell azonban bevallanom, hogy rajtam kívül álló okokból ezen ígéretek egyikét sem válthattam be, mert alig egy hónappal polgármesterré választatásom után kitört a háboru, mely halomra döntötte az összes terveket. Megszűnt a törvényhatóság önrendelkezése és szabadsága; háborus törvények és rendeletek béklyóba verték a

szabad fejlődést; abban maradt a közművek emelése és fejlesztése, sőt csonkán maradtak a megkezdett műveletek is; le kellett mondanunk az alapján már előkészített hatalmas közegészségügyi, kulturális és szociális intézmények létesítéséről.

A háboru eltartott négy évnél tovább; azután jött a nagy összeomlás, 1918 október 31-én a forradalom, novemberben a szerb megszállás, 1919 augusztus elején a román államhatalom, mely alatt hat évi megbízatásom lejárván, 1920 július 1-én nyugalomba vonultam.

Ekként tehát 6 évi mandátumom lejárt anélkül, hogy közreműködhettem volna Temesvár szellemi és anyagi haladásában.

Nyugalomba vonulásom.

És mégis tiszta lelkiismerettel távoztam helyemről, mert az alapján megváltozott viszonyok között is épen a városi közigazgatásnak kellett óriási nehéz és felelősségteljes munkát végezni; a hadviseléssel, a közellátással és a minden téren felfordult közállapotoknak lehető megóvásával járó gondok kivétel nélkül a városi közigazgatás feladatát képezték; — s ha tehát a városi hatóság ezt a feladatot, mely sok tekintetben egészen új ismeretek megszerzését tette szükségessé, jól teljesítette: — ebben a munkában teljes erőmmel kivettem részemet, — vállaltam a súlyos felelősséget és gondot, mely nekem ki volt jelölve.

Jóleső érzéssel és nem dicsekvésképen ide iktatom a feloszlatott törvényhatósági bizottság helyébe lépett román főpolgármester és a városi tanács nyugalomba vonulásom alkalmából 1920 június 23-án hozott 14587. számú határozatának következő elismerő szavait:

„Ez alkalommal a városi tanács megilletődve emlékezőn meg Geml Iosif polgármester urnak rendkívül érdemes és eredményekben gazdag 36 éves városi szolgálatáról, arról a páratlan kötelességtudásról és munkaszeretetről, mellyel minden tisztviselőtársának példát adott, azokról a város jövő virágzásának alapját képező alkotásokról, melyeknek létre hozásában negyedszázados főjegyzői szolgálata alatt kiváló szaktudással és vasszorgalommal közreműködött, arról

az értékes szakirodalmi tevékenységéről, melyet a város közviszonyainak és intézményeinek minden irányu alapos ismertetése céljából hosszú éveken át ritka hozzáértéssel kifejtett, s végül hat évi polgármesteri szolgálatáról, mely idő alatt a képzelhető legsúlyosabb viszonyok közt, ezer és ezer nehézséget leküzdve, mindenkor képes volt a város köznyugalmát, gazdasági és kulturális értékeit s a polgárság jogos érdekeit megóvni: hálás elismeréssel és köszönettel adózik távozó polgármesterének és kiváló érdemeit jelen határozatának a városi levéltár okmánytárába való megőrzése által megörökíti.”

Életpályámat és közszolgálatomat tehát nyugodt lelkiismerettel fejeztem be és mivel exponált állásban, egy nagy város közigazgatásának élén állottam, ennélfogva nem vélek ildomtalanságot elkövetni élményeim leírásával.

Eleinte csakis a polgármesteri működésem, vagyis a világháború alatt és utána a román közigazgatás behozataláig előfordult eseményekről szándékoztam írni, de munka közben arra a meggyőződésre jutottam, hogy a város gazdasági helyzete már előbb, a balkáni zavarok alatt lett válságos, s így részben már az 1912. év óta történt dolgokra is kellett figyelemmel lenni, s ezért az „Előzmények” című fejezetben kiterjeszkedtem a balkáni zavarokra és ezeknek a város gazdasági helyzetére gyakorolt káros hatására is.

[Vákát oldal]

I. ELŐZMÉNYEK.

Balkánzavarok.

Még főjegyző koromban, az 1912-ik év második felében keletkezett a Balkánon feszültség a szláv államok és Törökország közt, s miután előbbieneket Oroszország tüzelte, illetőleg a saját céljaira kívánta felhasználni, ennél fogva Monarchiánk is figyelő állásba helyezkedett és később diplomáciai uton bele is avatkozott a konfliktusba. Természetes, hogy elővigyázatosságból nálunk is felfegyverkeztek és hadilétszámra emelték a déli és felvidéki hadseregeket.

Eleinte inkább Török- és Olaszország között támadt konfliktus, mely azonban már két hónap múlva békés elintézést nyert s amelyet az albán lázadás követett; de 1912 augusztus hó vége felé bolgár-montenegró-török határvillongások fordultak elő, melyek igen feszültté tették a Balkán helyzetet. Szeptemberben az orosz cári kormány értesítette a török nagykövetet arról, ha Törökország azonnal abba nem hagyja a csapat-összevonásokat a bolgár határon, akkor Bulgária, Szerbia és Macedónia nyomban mozgósítanak. Törökország azonban tovább mozgósított, október elején török csendőrök és szerb lakosság között a szerb határon összetűzések keletkeztek és miután Berchtold gróf külügyminiszterünk Törökországot védelmezte, ennekfolytán a szerb katonák ellenünk is fordultak; átlóttek a Száván és a Monarchia kezelésében volt novibazári Szandzsákra vetették akciójukat.

Októberben Görögország is hadat üzent Törökországnak és most már a többi balkán szláv államokkal, amelyek autonómiát követeltek, megalakult a törökök ellen a Balkán-Szövetség. Utóbbi változó szerencséivel harcolt Csataldzsánál és Drinápolynál, míg végül november végén megkötötte Törökországgal a békeszerződést.

A Monarchia konfliktusa Szerbiával.

Közben azonban Monarchiánknak támadt diplomáciai konfliktusa Szerbiával, melynek az adriai tengerig való terjeszkedése ellen tiltakozott, s miután Oroszország ezzel szemben Szerbia követelését támogatta és mindkét ország a legnagyobb erőfeszítéssel dolgozott a háborus előkészületeken, miután továbbá Prochaszka követünknek Prizrendből való rejtélyes eltűnését Szerbia vonakodott felderíteni, s emiatt oda Ultimátumot kellett küldenünk: — ennélfogva 1912. év végén az európai háboru már-már elkerülhetetlennek látszott.

Az 1913-ik év folyamán még meg volt a feszültség, habár az év elején békésebbnek látszott a helyzet; a Balkán-szövetség foszlásnak indult, de Bulgária, melynek nem konveniált az orosz befolyás, kezdett Szerbiával farkasszemet nézni és később Törökországgal új államszövetségre lépett a többi balkán államok ellen. Monarchiánk a londoni konvencióban a nagyhatalmak által történt megállapodáshoz képest nem tűrte Szerbiának a független Albánia területére való benyomulását és egyáltalában arra az alapra helyezkedett, hogy a balkáni államok szabadon érvényesíthessék erejüket, s csupán az Adria partjaira vonatkozólag volt azon az állásponton, hogy oda nem enged utat Szerbiának. Mivel pedig ez utóbbit Oroszország akarta és ebben olyan akciót fejtett ki, mely az intervenció jellegét bírta, ennélfogva a Monarchia a balkáni államok teljes függetlensége érdekében felfegyverkezve volt kénytelen őrt állani.

Midőn a bolgárok 1913 július közepén a szerbektől nagy vereséget szenvedtek és az orosz kormány óhajára a szerb-macedón-görög államok közt egyfelől és Bulgária közt másfelől megindultak a béketárgyalások, ezekbe már Románia is be lett vonva, mivel utóbbi ugyis a főuralomra törekedett a Balkán felett.

Ferenc Ferdinánd meggyilkolása.

De a Balkán még 1914. évben sem volt csendes és midőn az albán felkelők a nagyhatalmak által az albán trónba helyezett Wied herceg

ellen fellázadtak és állítólag Durazzó ostromába az osztrák-magyar és olasz hadihajók ágyui is beleszóltak, 1914 június 26-án a Monarchia Boszniát hadiállapotba helyezte. Ekkor történt az, hogy a Monarchia nagy hadgyakorlatot tüzött ki Bosznia területére, melynek bevallott taktikai problémája egy Szerbia felől képzelt offenzívának elhárítása volt. Ezt a hadgyakorlatot akkoriban az összes hírlapok publikálták és nem volt titok az sem, hogy a hadgyakorlatot Ferencz Ferdinánd trónörökös fogja vezetni. Ekként érthető, hogy a merénylőknek idejük és alkalmuk volt Serajevóban 1914. évi június 28-án a gyilkosságot előkészíteni, másrészt nem volt nehéz rájönni arra sem, hogy a merénylet politikai természetű volt és hogy azt Szerbiában kovácsolták.

Ezeket a külpolitikai állapotokat kellett röviden vázolni, hogy megértsük azt a tételt, hogy a balkáni zavaros helyzet miért és mily módon okozott a déli vidéken és különösen Temesvárott nagy gazdasági válságot és hogy ez miben állott.

A balkáni zavarok hatása Temesvárott.

A) A behívottak családjainak segélyezése.

A balkáni zavarokkal kapcsolatosan a Monarchiának az 1912. év második fele óta állandóan fegyverben kellett állnia. Ezért már az 1912. évi novemberi közgyűlésben nyert kifejezést azon aggodalmunk, hogy a külpolitikai helyzetnek magas fokra felcsigázott rendkívüli feszültsége főleg a déli vidéken és Temesvárott fogja hatását éreztetni és már a december havi közgyűlésben elhatározott, hogy a kivételes katonai szolgálatra behívott védkötelesek gyámok nélküli és segélyre szoruló családtagjait a város heti segélyben részesíti ölvképen, hogy a család gondozójának 4 korona, egy-egy gyermek után pedig 2 korona heti segélyt utalványoz; azonkívül a téli időszak alatt ezen családokat tűzifa beszerzésére külön 5—5 korona segélyben részesíti. Ilyen városi segélyt 300 család vett igénybe, kiknek a város 1913 augusztus végéig 32.000 koronát fizetett ki. Azontul az állam segélyezett 277 családot 46—80 korona, összesen 17.480 korona összegben.

De a kedvezőtlen pénzügyi és gazdasági viszonyok folytán az 1913. év december közepétől 1914 február végéig a munkanélküliek és családjaik nyomorának enyhítése végett városrészenként népkonyhák is működtek, melyekben 616 családnak 2058 családtaggal 62.245 ebéd-, 75.484 kenyér- és 50.000 tejadag lett kiszolgáltatva, együtt 27.239 kor. költséggel.

B) Magánépítkezés pangása.

Amíg a magánépítkezés által a lakások szaporodása két évtizeden át átlagosan lépést tartott a népesség szaporodásával, sőt 1910. és 1911. években ezt túl is haladta, addig 1912. évben már alább hagyott az építkezés, 1913. évben pedig, midőn a világháborútól való félelem mindenkit visszatartott az építkezéstől, olyan gyenge volt a lakások szaporodása, mint azelőtt soha. Míg ugyanis az 1891—1900-iki évtizedben 283, az 1901—1910-iki évtizedben pedig 383 volt átlag az új lakások száma, sőt 1911-ben 967 lakás keletkezett, addig 1913-ban már csak 93 volt az új lakások száma. Még kirivóbban mutatja a gazdasági pangást a háztulajdonosok által szenvedett házbérveszteség, mely az új lakásokkal való konkurrencia csekélyisége dacára sohasem volt olyan nagy, mint 1913-ban, amikor is egy negyedévi bérveszteség kitett 147.000 koronát, holott ez azelőtt átlag 37.000—41.000 koronánál nem volt nagyobb. Ezen jelenségnek is az a magyarázata, hogy a kedvezőtlen viszonyok folytán megdrágult városi élet sokakat visszariasztott a bevándorlástól és hogy sok család kisebb és olcsóbb lakásban huzódott meg s így sok drága nagy lakás maradt üresen. Ez a lanyhaság az építkezésben és pangás a lakbérékben még az 1914-ik évre is átragadt, amikor 111 új lakás mellett a házbérveszteség már 160.603 koronára emelkedett.

C) Közélelmezés.

A mindennapi háztartás szükségletét képező zöldség- és főzelék félék az 1912. és 1913. években elég bőven kerültek a piacra és miután a kereseti viszonyok rosszabbodása folytán leszállt kereslet is befolyá-

solta a bevásárlási árakat, a hatósági beavatkozásnak szüksége nem forgott fenn. Csupán a marha- és sertéshus árai voltak az élőállatok áraihoz képest indokolatlanul magasak, de az 1913. év közepén a városi hatóságnak sikerült a mészárosokkal és hentesekkel méltányos árakat elfogadtatni.

D) Pénzviszonyok.

A kontinens békéjét állandóan veszélyeztető külpolitikai bonyodalmak a temesvári pénzüzetek egyes üzletágainak fejlődését is kedvezőtlenül befolyásolták. Így feltűnő volt a betétek apadása, mely magyarázatát a háborútól való félelemben találja, mely sok betevőt arra birt, hogy betétjét inkább otthon őrzi.

Átmenet a világháborúra.

Egyébként a város közigazgatása még az 1914. év első felében is rendes mederben folyt; a tisztviselők és alkalmazottak illetményei felemeltettek és szabályoztattak; a nyugdíjviszonyok modern alapokra helyeztetek; a középítkezések részint terveztettek, részint foganatba vétettek vagy végrehajtottak; szóval, látszólag minden normális mederben folyt.

De csak látszólag, mert valójában már az 1914. év közepe táján kezdődött a város (és vármegye) akkori főispánjának: Joanovich Sándornak közel 4 éven át a város közérdeke ellen kifejtett barátságtalan működése. Megtartom ugyan a latin közmondást a holtakról és nem is részletezem azokat a sértegetéseket és támadásokat, melyeket nekem személyesen el kellett szenvednem és amelyek amugyis nehéz hivatásom teljesítésében sokszor megbénítottak, de már a főispánnak azon eljárását, mellyel a város közérdekét sértette s amelyek akkoriban a sajtóban is nyilvánosan pertraktáltattak, nem hallgathatom el, hanem a vonatkozó tárgynál, visszaemlékezésképpen fel kell említenem. Hiszen a közpályán szereplőkről azt, amit a közpályán cselekedtek vagy mulasztottak, már a történelmi hűség kedvéért is nyíltan meg kell mondani.

A jellemzéshez tartozik az is, hogy röviden vázoljam azt, hogy honnan származik Joanovichnak haragja és ellenszenva a város ellen. Ő, aki előbb főszolgabíró, majd főjegyző volt a megyében, Kabdebó Gergellyel ennek főispánsága alatt (1906 juniustól 1908 február 8-ig) mint a megye alispánja összekülönbözött és emiatt mindkettőnek ott kellett hagyni helyét. Nem felejtette azonban el, hogy távozását főleg dr. Telbisz Károly polgármester okozta, aki dr. Wekerle Sándor miniszterelnöknél, Temesvár város akkori országgyűlési képviselőjénél ez iránt bizalmas lépéseket tett. Igaz, hogy gróf Andrassy Gyula akkori belügyminiszter megtette a cigánykérdés tanulmányozása végett felállított kormánybiztosság vezetőjévé, de ez nem tetszett Joanovichnak, mert egyrészt nem értett az ügyhöz, hisz' maga dicsekedett azzal, hogy semmi dolga nem volt és hivatalos íróasztala sem volt, — másrészt pedig, mert visszakiváncozott vármegyéjébe.

Utóbbi sikerült is 1910. évben, amikor a kormány (gróf Khuen-Héderváry) előterjesztésére a király Hertelendy Ferenc után őt nevezte ki ide főispánnak; de már Telbisz, aki hevesen ellenezte kinevezését, kitért a fogadtatása elől és én mint helyettes fogadtam és iktattam be főispáni székébe. Igaz, hogy a két vezető egyén közt nem tört ki nyílt ellenségeskedés, mert Joanovich nem mert a roppant tekintélynek örvendő Telbiszszel kikezdeni, de én vagyok a megmondhatója annak, hogy elődöm mennyit szenvedett azért, hogy Joanovichot helyezték föléje főispánnak.

A városi tisztujtás.

Ez a látszólagos békés állapot azonban már akkor megváltozott, amikor Telbisznek nyugalomba vonulása nyilvánvalóvá lett. Habár a nyugdíjaztatás formálisan csak májusban történt, Telbisz távozása és az én megválasztatásom már 1914 februárjában nem volt titok, s azért mi hárman abban állapodtunk meg, hogy az én helyemre dr. Radocsay László ügyvédet, tb. városi alügyészt fogjuk főjegyzőnek és polgármester-helyettesnek ajánlani és hogy április 15-ig én puhatólózom. Mi-

dőn azonban a főispánnak jelentettem, hogy az összes törvényhatósági bizottsági tagok, akikkel beszéltem, örömmel fogadják Radocsayt, másnap már jelentkezett nálam dr. Tőkés István megyei másodfőjegyző és bemutatkozott nekem mint a főispánnak jelöltje. Azon kérésemre, hogy legyen hozzám bizalommal és ha feltétlenül ellenzi Radocsay megválasztását, én elejtem, a főispán azt mondta és hirlapilag is oda nyilatkozott, hogy neki Tőkés nem a jelöltje; sőt ezen nyilatkozata ellenében tőlem azt kívánta, hogy most már hálából választassam meg dr. Brandt megyei szolgabíró (akit később az alispán felfüggesztett állásától) a meglevő városi tisztviselők félretolásával rendőrkapitánynak, vagy árvaszéki ülnöknek. Az 1914 június 15-én megtartott tisztujításkor azonban a főispán jelöltjei megbuktak.

Akkoriban természetesen végtelenül bántotta a főispánt a választás eredménye, melyből láthatta, hogy a városonál nem gyakorolhat olyan hatalmat és diktatúrát, mint a megyénél.

A kísérlettel kudarcot vallván, haragját másnap egy nála járt 5 tagu küldöttség előtt kiöntötte, azt mondván, hogy az én tiszteletemre rendezett diszvacsorán nem jelenik meg és hogy azt a város meg fogja keserülni, hogy nem az ő jelöltjét választották meg.

Ez a nehezeltése mindvégig megmaradt; s ennyit el kellett mondanom, hogy érthetővé tegyem a főispánnak néhány későbbi közszereplését.

[Vákát oldal]

II. TELBISZ-ÖRÖKSÉG

Várfelhagyás.

Tulajdonképpen mindent, amit Temesvárott ujat, modernet és nagyszabásut látunk, Telbisz-örökségnek lehetne nevezni, mert hiszen majdnem mind az ő három évtizedes polgármesteri működése alatt, az ő bölcsen előrelátó irányítása és gondos vezetése mellett történt. Akinek nem öncél az élete, aki elméje minden gondolatát, szive minden jobbítását a közjónak szenteli, annak élete alkotásaiban tükröződik vissza. Legnagyobb érdeméül azonban mégis a vár felhagyás végrehajtását lehet felhozni, mert valóban emberfölötti harcot kellett megvívnia a megcsontosodott és ferde észjárású katonai igazgatással, amíg végre 12 évig tartó heves tusa után, 1905. évben, a magyar kormány hathatós támogatása mellett sikerült a megegyezés. Ezen művelet, valamint az alább említett több művelet részletesen le van írva Temesvár nagy Monográfiájában s itt csak sommásan foglalom össze azt az eredményt, mely szerint a város a fennállott várhoz tartozott mindazon kincstári területeket szerezte meg, melyek a Belváros és a külvárosok közt fekszenek, valamint azokat a katonai épületeket, melyek a város terjeszkedésének útjában feküdtek. Ekként a város $1,340.460 \text{ m}^2 = 239.5$ holdnyi építési telek birtokába jutott, ellenszolgáltatásképpen pedig a Belvárostól északra fekvő kincstári területen, a lebontandó katonai főrőhelyek pótlására, 5 éven belül új épületeket emelt 2,307.000 korona összköltséggel. A megváltott várterületből a város 1914-ik év előtt 12 holdat ingyen átengedett-kulturális célokra, még pedig az állami gyermekmenhelynek, szakipariskolának, főgymnasiumnak és felsőbb leányiskolának, továbbá a piarista főgymnasiumnak és a Fehér-Keresztgyelet gyermekpoliklinikájának; eladott pedig a Lloydsoron több ház-

helyet, a Gyárváros felé a postapalota és az osztrák-magyar bank fiókja részére, valamint a Liget-ut mentén és a köruton keletkezett villanegyedben együttvéve $4\frac{1}{2}$ holdat 1,906.000 korona vételáron.

Vasuti vágányok kihelyezése.

A városrészek összeépülését, a Belvárosnak a külvárosok felé való szabad kifejlődését azonban még gátolták a vasuti vágányok is, melyek közül 1902-ik évben sikerült az orsovai vágányt a Belváros északi irányába — aluljárókkal — áthelyeztetni, miáltal a közlekedési akadályok legalább a Gyárváros felé megszűntek, de a báziai vágánynak kihelyezése a vasuti igazgatás ellenzése folytán nem történt meg és ez a probléma fennmaradt az utókornak.

A Bega rendezése.

De befejezést nyert még 1911-ben a Bega rendezése Szilárd Emil városi főmérnök tervezése szerint, melynek egyik része a régi román templom lebontásából és új román templom építéséből állott és amelynek alapján a Gyárvárosban megszűnt a több malomárok által felduzzasztott víz egészségtelen hatása, továbbá a turbina vize szolgáltatja a villamos áramerő legnagyobb részét és a Bega az egész városon keresztül hajózhatóvá lett.

A csatornázás és vízvezeték.

Ugyszintén szerencsésen még közvetlenül a világháboru kezdetét megelőzőleg befejezést nyert a város általános csatornázása és vízvezetéke, mely munkálatok közel 10 évet és 23 millió korona költséget vettek igénybe, de a város közegészségügyének megbecsülhetetlen előnyévé váltak. A munkálatokat a városi mérnökség irányította és az egyesített vállalat később a főmunkatárs, Vidrighin Stán mérnök igazgatása alá került.

Kezdeményezett művek.

Nem lehet emlékirataimnak célja mindazokat az alkotásokat felsorolni, melyeket dr. Telbisz Károly zsenialitása, buzgótsága és tette-reje teremtett, mert — amint ezt már mondtam — az egész város képe mutatja az ő munkásságát és mert ehhez történetirői kéz kell, ami Temesvár város nagy Monográfiájában fel is található. Én a továbbiakban Telbisz-örökség címen inkább azokat az alkotásokat ismertetem, melyeket ő ugyan kezdeményezett, de melyeknek végrehajtása az utódokra maradt.

Belvárosi szűk utcák rendezése.

Igy a város közönsége a polgármester javaslatára nem állapodott meg a városszabályozásnak a városrészek összeépülésével való végrehajtásánál, hanem Szilárd Emil főmérnök tervezete alapján elhatározta a belvárosi szűk utcáknak a külvárosok felé irányuló forgalom igényeihez képest leendő szélesbbitését is. Az 1911. évi július 10-én tartott közgyűlésben elfogadtatták a) a Rezső-utca oly módon való szélesbbitése, hogy a Mühle felőli oldalon levő házak a lebontás ellenében a hadtestparancsnoksági kertből kapnának udvari telkeket, utóbbit pedig a város venné át és ehelyett a Lloyd-soron a Löffler-paloták mellett építene új hadtestparancsnoki palotát; b) a Gyárváros felé a Zápolya-utcát a seminarium kitelepítése, továbbá a seminariumi templomnak és az ezen oldalon levő házaknak (melyek közül a Stefanovics- és Mocsonyi-féle házak máris a város tulajdonát képezték) lebontása által szélesbbitené; c) ennek megfelelően a Takarékpénztár-utcában a Pavlovics-, báró Nikolics (Moravetz-) és Hertl-féle házak kártalanítás mellett beljebb építtetnének; d) a Mehalával való összeköttetés céljából a Széchényi-utca a városház felőli oldalon 8 méterrel szélesbbitetnék. A pénzügyminiszter a szabályozási terv alapján kimondotta, hogy azon házak, melyek a terv szerint 1911—1926. években felépülnek, 3 évvel hosszabb, vagyis 15 év helyett 18 évi adómentességben fognak

részesülni. — Sajnos azonban, hogy ezen szép tervezetésekből csak nagyon kevés valósulhatott meg. A régi piarista templom, mely az átengedett várterület ellenében a város tulajdonába ment át, még 1911. évben lebontatott és a magyar általános hitelbank, mely a telket a várostól négyszögölenként 1000 koronáért megvette, az új 2¹/₂ emeletes házával már 8 méterrel beljebb is ment. A másik rendezés kezdetét vette a papnöveldének a Gyárváros felé eső 4388 négyszögölnyi várterületre való kihelyezésével, majd pedig a Zápolya-utcába eső régi papnöveldének és a Szt. György-térre eső seminariumi templomnak lebontásával, sőt 1914. évben a Csanádi püspök megkezdte a régi papnövelde és a templom helyére tervezett két háromemeletes bérháznak építését, miáltal a Zápolya-utcának egy része már az új vonalirányba került; mivel azonban a háború kitörésével a viszonyok megváltoztak, ezen építkezés és a tulajdonjog részvény-társaságra lett átruházva. De minden egyéb belvárosi utcarendezés abbanmaradt. Igaz ugyan, hogy később a temesvári Házrészvénytársaság megvette a Takarékpénztár-utcában levő Pavlovits és báró Nikolics (Moravetz) házakat és a város 1917 augusztusban kötelezte magát az utcaterületre eső 78 négyszögölnyi területet 145.000 koronáért megváltani, de mivel a házak lebontására és újak építésére a békekötést követő 5 évet kötött ki, ennél fogva ez a megoldás is csak papíron maradt.

Begahidak építése.

A gyárvárosi volt román templom melletti, a szénatéri és a liget-uti új hidakon kívül, melyek még a Begaszabályozással egyidejűleg, 1910—1911-ben lettek vasszerkezettel felépítve, a többi hidaknak elkészültét már a közbejött háború részben hátráltatta, részben pedig teljesen megakasztotta. Ugyanis a város még 3911. év végén elhatározta, hogy a Hunyadi- és Püspök-hidakat új vasbetonszerkezettel, a Királyi-adat a volt gyárvárosi Szubolyásza-hid vasszerkezetének, a Józsefvárosi Nap- és Török-utcák között pedig a hidat a régi Hunyadi-hid vasszerkezetének felhasználásával felépíti, végül pedig a Józsefvárosi

Rózsa- és Pacsirta-utcák közt új vasbeton-hidat épített. Különösen a város egyik legszembeötlőbb és legszebb pontján levő Hunyadi-híd külső szép kiképzésére, valamint a Püspök-hidnak négy hírneves csanádi püspök (Szent-Gellért, Lonovich, Kőszeghy és Dessewffy) márványszobrával való feldiszipálására fektetett a város nagy súlyt. A végrehajtás azonban elhuzodozván, közbejött a háború, melyhez a szakmunkások nagy része bevonult, a vállalkozók egy része pedig beszüntette a munkát, úgy hogy az új hidak egy része disztelenül, más része csupán a gyalogforgalom számára csak 1916 és 1917-ben lettek a forgalomnak átadva.

Új kórház tervezése.

A város már régen tervezte, hogy a minden tekintetben rossz, elavult régi közkórház helyett modern, új kórházat épít és a mérnökség 1910-ben tervezetet dolgozott ki, mely szerint az új kórház azon 20 holdnyi telken épülne, mely a gyárvárosi vadászerdei út és az orsovai vágánytól a rékasi út felé terül el. Az egyes épületek pavillonrendszerek lennének és pedig egy-egy pavilion épülne mint felvételi épület, fürdőház, gazdasági és kazánház, továbbá lennének sebészeti pavilion, sebészeti elkülönítő-, tüdőgümőkóros-, bujakóros-, skarlát-, diphteriás- és ragály-pavillonok. Azonkívül nagy pavillonok épülnének a belgyógyászat és a szemészet számára, végül külön állana a hullaház és parentarium, a kapusi lakás és elől az igazgatósági épület. A kórház egyelőre 600 beteg befogadására készülné, de 1000 beteg felvételére is kibővíthető lenne. A terv felülbírálás végett megküldetett. Ruppel hamburgi műszaki főtanácsosnak, mint specialistának, aki azt kedvezően bírálta el. Az építési költségek 4 millió koronára lettek előirányozva, melyből a belügyminiszter 1¹/₂ milliót részben államsegélyképen, részben a napi ápolási díjak terhére felveendő kölcsönképen engedélyezett. A tervet is jóváhagyta a belügyminiszter 1914 június 11-én. Épen tehát akkor, mikor az építkezés már teljesen elő volt készítve és a városi mérnökség már elkészítette a kiírási műveletet: kitört a háború s így az árlejtési hirdetmény már ki sem lett bocsájtva.

Ipari munkásházak építése.

Az ipari munkások ugyan azt kívánták, hogy a város nekik is építsen olyan családi házakat, melyeket azután törlesztéssel megszerezhessenek, mint amilyen 200 házat épített a város a gazdasági munkásoknak a Gyárváros szélén: mivel azonban utóbbiakat a földmivelésügyi miniszter hathatós államsegéllyel törvény alapján tette lehetővé, ellenben az ipari munkásokra nézve ilyen törvény nem létezett és a kereskedelemügyi miniszter is azt kívánta, hogy az építendő házakban mindenkor csakis ipari munkások lakhassanak: — ennél fogva a város az ipari munkások számára csakis bérházakat építhetett. Az első ilyen művelet szerint, mely az 1912. év elején készült, a Gyárvárosban, a villamos vasuti központ és a gyapjufonalgyár átellenében, 6 egy emeletes épület emeltetnék 12 kétszobás és 60 egyszobás, összesen tehát 72 ipari munkáslakással. A költségek 315.000 koronával lettek előírányozva, melyre 105.000 kor. államsegély vétetett számitásba. Az építési munkálatokat a város 1914 áprilisban vállalatba adta s az épületek a háboru kitöréséig tető alá is jutottak, de akkor a további munkálatok megállották és csupán azok lettek foganatosítva, amelyek az épületek befedéséhez és az időjárás elleni védekezés céljából szükségesek voltak. Közvetlenül a forradalom kitörése előtt, 1918 október 28-án a közgyűlés elfogadta ugyan a Gyapjuipar, a Kandia és a Polgári sörfőzde r.-t. ajánlatait az építkezésnek folytatása és a házak bérbevétele iránt, de ezen ügylet nem lett lebonyolítva. Tudtommal a román közigazgatás 1920-ban befejezte az építkezést és a házakat 3 gyárnak, illetve vállalatnak 10 évre bérbeadta.

Felső kereskedelmi iskola építése.

A városi felső kereskedelmi iskola a belvárosi községi iskola épületében, a régi Vársánc-utcában volt hiányosan elhelyezve, s minthogy ott a polgári iskolának kellett helyet csinálni, ennél fogva a város 1913. évben egy új felső kereskedelmi fiu- és leányiskola építésére kijelölte

azt a vártelket, mely az új köruton (később Telbisz-körut) közvetlenül az államvasuti üzletvezetőségnek szánt telek mellett fekszik, s amelyen való kétemeletes építkezés felszereléssel együtt 600.000 korona költséggel lett előirányozva. Ebhez a vallás- és közoktatásügyi miniszter 250.000 korona államsegélyt helyezett kilátásba. Az építési munkálatok 1914. évi május havában vállalatba adattak és az építkezés nyomban meg is kezdődött, de csak a falazás a földszinti felegyenig készült el, amikor a háború kitörése megakasztotta a munka folytatását.

A temesvári Műegyetem kérdése.

A város az egyetemek szaporítására irányuló kormánytörekvés alkalmából az egész délvidéket lakó 3 millió egyes ajku népesség nevében Temesvárnak kért műegyetemet. A terjedelmes feliratban hivatkozott a város arra, hogy az ország statisztikájában Tisza-Maros szöge” néven egységes elbírálás alá eső Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Csanád és Arad vármegyék, valamint Bács-Bodrogh vármegye, vagyis a tulajdonképeni magyar Délvidék területén, mely az országnak közel egy negyedét foglalja el, az ország felső tanintézetiből — a temesvári r. kath., továbbá az aradi és karánsebesi gör.-kel. román papnöveldektől eltekintve — egy sem jut. Pedig éppen itt kell kulturális téren mindent elkövetni a nemzetiségek meghódítására, mert itt egymásközt a négy főelem majdnem egyenlő számban oszlik meg és pedig van 766.000 magyar, 652.000 német, 1.000.000 román és 600.000 horvát-szerb nemzetiségű. Felhossa a memorandum, hogy földrajzi és történelmi szempontból a Délvidéknek a XIV. század óta főhelye és központja mindig Temesvár volt, mely város tradicionális türelmességénél fogva is nagy vonzerőt gyakorol nemzetiségi ifjainkra, akik itt jól éreznék magukat. A műegyetem felállítását különösen indokolja a felirat a Délvidék fejlett gyári és kézműves iparával, a nagy kiterjedésű vas- és kőszénbányászatra alapított elsőrangú vas- és acélipari nagyvállalatokkal és számos egyéb nagyipari vállalataival, a rengeteg

erdőségekkel, márvány-bányászatával. Ezek mind tárgyi vonatkozásban állanak az egyetemhez. A kormány méltányolta is a feliratot és már az állami 1911. évi költségvetési tervezetben gondoskodott első-sorban tudományegyetemek költségeiről, melyeket később a temesvári műegyetemről való gondoskodás követett volna. Ennek folytán a város még 1911-ben megalakította a „temesvári műegyetemet előkészítő bizottság”-ot, melyben való közreműködésre felkérte a délvidéki törvényhatóságokat, valamint a gazdasági egyesületeket, továbbá a helybeli kereskedelmi és iparkamarát, a Lloyd-társulatot, végül a mérnök- és építész-egyletet. Többre nem is vitte a város az ügyet a háboru kitöréséig, de 1917. és 1918-ban — a békés állapot reményében — a temesvári műegyetem ideiglenes elhelyezése végett folytak komoly tárgyalások, melyekről külön emlékezem meg.

Vasuti üzletvezetőség felállítása és épülete.

A városnak egy államvasuti üzletvezetőség felállítása érdekében már évek óta előterjesztett kérelmei folytán a kereskedelemügyi miniszter 1911. évben a felállított két üzletvezetőség közül az egyiket Temesvárott engedélyezte, a város pedig az ideiglenes elhelyezésre Fiatska Bélának az erzsébetvárosi József-téren és az Emausz-utcában épülő három bérházában a megfelelő helyiségeket 3 évre évi 28.460 koronáért bére vette, a szükséges átalakításokat foganatba vette, az ide helyezendő alkalmazottak részére pedig megfelelő lakbérpótlékot engedélyezett. Ez alapon az államvasutak temesvári üzletvezetősége még 1911 szeptember hó 1-én megkezdte működését. A végleges elhelyezésre nézve az államvasutak igazgatósága a Lloyd-sor és az új körut (később Telbisz-körut) sarkán, a Hilt-féle házzal szemben fekvő vártelekből 1090 négyszöglet szemelt ki, s azon egy diszes kétemeletes palota felépítését tervezte. város 1912 végén ezt a telket ingyen engedte át abban a reményben, hogy a bázisai vágány ki fog helyezettetni. Természetes, hogy a háboru ennek a tervezetésnek is végett vetett.

Uj főreáliskolai épület tervezése.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a főreáliskolai épületet már nem találván alkalmasnak, a város által az új köruton felajánlott 2600 négyszögöl vártelken egy új épületet szándékozott emelni, melyhez a város is 200.000 koronát szavazott meg azzal a feltétellel, hogy az állam az amugyis a város tulajdonát képező régi épületet használatul átadja és a várost felmenti az 1894-ben elvállalt évi 11.000 korona hozzájárulás fizetése alól. Ezt a határozatot a város még 1913. év közepén hozta, de a kivitelre már nem került a sor, habár a város a balkánzavarok miatt még mindig tartó munkanélküliségre való tekintettel az építkezés megkezdését sürgette.

Népliget.

Az amugyis kevés kirándulóhellyel bíró Temesvár polgárságának egészsége érdekében a városi tanács a tervezett új közkórház végett a vadászerdei utra irányuló villamos vasuti forgalommal kapcsolatban, a vadászerdőben nagyszabású népligetet tervezett és ezen célból a földmivelésügyi minisztertől 1913. évben a vadászerdei m. kir. erdőőri szakiskola erdejéből 24 kat. holdnyi rész használatát eszközölte ki. Az első berendezésre a közgyűlés 12.000 korona költséget is engedélyezett, mellyel kitűzettek a kocsi- és sétautak és a terep úgy lett előkészítve, hogy 1914. évben az utépitkezések megkezdhetők legyenek; továbbá elhelyeztetett ott két mélyfuratu kutat. De egyéb nem is történt és a közbejött háborus állapot ennek a szép és üdvös tervezetésnek is véget vetett.

Uj városi hivatali épület tervezése.

A városi tanács a vártelken, a Timisiana takarékpénztár mellett egy olyan épületet akart emelni, melyben elhelyeztettek volna a városi zálogház, a jövedéki hivatal és vízvezeték-csatornázási igazgatóság, miután mindeme hivatalok a lebontásra szánt Zápolya-utcai Stefáno-

vits- és Mocsonyi-féle házakban voltak (és vannak) ideiglenesen elhelyezve. A mérnöki hivatal a háromemeletesre tervezett új városi hivatali épület tervét 1914. évben el is készítette, de a háború miatt ez az építkezés is elmaradt.

Mehala—Ferenczkülváros.

Legtöbbet ártott a háborús állapot Temesvár legújabb külvárosa, a Mehala községből Ferenczvárossá átvedlett V. kerület kifejlődésének; pedig ez volt Telbisznek legkedvencebb ideája és ez képezi egyik nagy hagyatékát. Igaz ugyan, hogy a városrész gyorsabb kifejlődésének egyik akadályá az anyagiakban is keresendő, amennyiben az 1910-ben átvett Mehala község mint erkölcsi testület teljesen vagyontalan lévén, az átkebelezés a városnak jelentékeny áldozatába került, — igaz továbbá, hogy az új városrész és a Belváros között rövid összeköttetést azonnal azért nem lehetett létrehozni, mert közöttük feküdt az u. n. harcászati gyakorlótér, melyről a katonai kincstár még mindig nem akart lemondani, de a balkáni zavarok és főleg a világháború közbenjötté nélkül ma a Ferenczváros sokkal kulturáltabb lenne. Így 1914-ig csupán a következő városi intézményeket és berendezéseket kapta a Ferenczkülváros. Minthogy a Mehalában csak egy gyermekkert-egylet létezett, mely a kisdedóvásért díjat szedett, ennél fogva a város még 1910. évben szervezett két óvónői állást a Rottár-utcában és a Rónáctelegen és a 300 kisdedóvasra kötelezett gyermek szüleinek lehetővé tette az ingyenes nevelést; továbbá 1911-ben a Rónácteplepi elemi iskolai épületet 18.000 kor. költséggel bővítette, a tűzoltóparancsnokságnak pedig évi 800 kor. segélyt és egy pár lovat adott. 1912-ben a város a Rónáctelegen Wozáb Jánostól 6000 koronáért megvett telken 24.000 korona költséggel új óvodát épített és 1914-ben a Weisz-telegen gyermek-menedékházat létesített. A ferenczvárosi iskola bővítése céljából 1911-ben Orsits Györgytől 3 tantermű iskola vásároltatott, továbbá 3

tanterem és egy tanítói szoba 20.000 kor. költséggel lett építve. A népkönyvtár 400 kötettel 1911-ben kezdte meg működését, mely majd az állam 400 kor. és a város 600 kor. évi segélyével lett gyarapítva és a községházán fenntartva, úgy, hogy 1914. évben már 878 kötettel birt. A villanyvilágítás már 1910-ben lett bevezetve és pedig a telepeken is; már kezdetben 119 közvilágítási izzólámpa lett alkalmazva és 14 magánfél 98 lánggal lett bekapcsolva, sőt még kb. 100 más magános 500 láng bekapcsolását kérte. — Ugyanakkor kezdettek az utépítések, még pedig először a józsefvárosi pályaudvar mögötti utból kiágazó hengerelt ut, mely a régi és új lövölde között, a Vár-sor mentén a Deschán utcáig 1200 méter hosszban, 8 méter kocsiuttal és 6—6 méter gyalogjáróval lett kiépítve. 1911. és 1912. évben nagy kőmennyiség lett rendelve, a közutak környéke és sok átjáró lett kövezve; a Rónácon több utca lett terméskövel burkolva, 1913. évben hengerelt utakként lettek kiképezve a józsefvárosi pályaudvar mögött a Rónác felé vezető, továbbá a Kinizsi-sporttelep és lövölde előtt elvonuló utak és a Geml-utca egy része. De már nem épülhetett ki a Belvárosból a Széchenyi-utca meghosszabbításában, a vasuti aluljárón keresztül a Vár-sorig tervezett összekötő ut, mert ennek a Csernojevics-féle ház állta útját, s habár erre a város a kisajátítási jogot szerezte meg, de a tulajdonosok a város által felajánlott 120.000 koronával szemben 250.000 kor. kártalanítást kívánván és emiatt az ügy 1913-ban bírói döntés elé kerülvén, ez az utépítés függőben maradt. Ugy szintén nem épült ki a kilátásba helyezett villamos vasuti vonal sem, mert habár erre nézve a villamos vasut igazgatósága még 1914. év elején mutatott be kész terveit és a közigazgatási bejárás is már ki volt tűzve, az építésnek mégis a háboru miatt el kellett maradni. Szintugy elmaradt a Ferencváros főbb utcáinak kövezése, mert ez viszont a Belváros és más városrészek fontosabb utcáinak sima burkolattal leendő ellátása folytán innen kikerülő terméskő-anyaggal volt tervezve. S csupán később lett a Szerb-utcának a Deschán-utcával való egyenes irányu összeköttetése hengerelt uttal létesítve.

Telbisz-Mauzoleum.

A fentiekben foglaltatnak azok a főbb műveletek, melyeknek alapját Telbisz vetette meg és amelyeknek folytatása az utódokra várt, s ha én 6 évi mandátumom alatt — háboru nélkül — egyebet se tettem volna, mint azoknak befejezését irányítottam volna, egész erőm kifejtésére lett volna szükségem. Mivel azonban a háboru majdnem mindent halomra döntött, legalább azzal áldozom nagy elődöm emlékének, hogy papimra vetem ideális hagyatékát és ideiktatom az utókor számára azt a kötelezettséget, melyet a város törvényhatósági bizottsága dr. Telbisz Károly udvari tanácsosnak, a város diszpolgárának és volt polgármesterének 1914 július 14-én Pörtschachban történt elhalálózása hírére 1914. évi 231. közgy. 32.263. tan. sz. alatt elhatározott, hogy t. i. a belvárosi r. kath. temetőben levő sírhelye fölé a kiváló nagy halott dicső emlékéhez és a város közönsége hálás kegyeletéhez méltó mauzoleumot épített.

Itt örökitem meg Telbisz Károly életrajzát. Született 1854. nov. 19-én Német-Csanádon. A jogot 1876-ban Budapesten végezte, ahol 1879-ben letette az ügyvédi vizsgát, s miután Párisban és más nyugati városokban egy évet töltött, 1880-ban Temesvárott ügyvédi irodát nyitott. A város közönsége 1883 szept. 17-én főügyésszé, 1884 jun. 25-én főjegyzővé, majd pedig 1885 március 9-én polgármesterré választotta. Kir. tanácsos lett 1890-ben, a III. oszt. vaskoronarendet 1891-ben, az udvari tanácsosi címet pedig 1905. évben nyerte. Temesvár város diszpolgára lett szintén 1905. évben. Közvetlenül az 1914. évi május havában bekövetkezett nyugdíjaztatása előtt kapta a Ferencz József-rend középkeresztjét. A nyugdíjat alig két hónapon át élvezte, mert már 1914 július 14-én a wörthi tó melletti Pörtschachban váratlanul elhalálózott.

III. HÁBORUS ÉVEK.

(1914 VII. 26 — 1918 X. 30)

A KÖZIGAZGATÁS FELADATAI.

A városi hatóság teendői.

A hadiállapot 1914 július 26-án a részbeli mozgósítással vette kezdetét, melyet már július 31-én követett az, általános-mozgósítás s miután a háboru elsősorban a hozzánk közel eső Szerbia ellen viseltetett és ennek folytán Temesvár város a hadműveletek területébe esett, ennél fogva nálunk a köznyugalom fenntartására is kiváló gondot kellett fordítani. Általában városunkban a hadiállapot más városokhoz képest aránytalanul nagy változást idézett elő a közigazgatási, gazdasági és társadalmi-életben. Az összes teendők és gondok a városi közigazgatásra hárultak, ahonnan pedig sok tisztviselő és alkalmazott vonult be katonai szolgálatra. Sok dolgot adott a mozgósítás, a háborus törvények és rendeletek végrehajtása, a hadi szolgáltatások ellátása, a közéletbiztosítás, a hadba vonult polgárok családtagjainak támogatása stb. Ezen tömérdek közigazgatási feladat mellett a városfejlesztésre tehát sem idő, sem emberi erő nem maradt volna még akkor sem, ha a kormány nem is bocsájtott volna ki tiltó rendelkezéseket. Ámde a hivatalos Budapesti Közlöny már július 26-iki rendkívüli kiadásban hozta azokat a miniszteri rendeleteket, melyeket az 1912. évi 64. t.-cikkben nyert felhatalmazások alapján a kormány mint a háboru esetére szóló kivételes rendelkezéseket kibocsájtott. A részletek felsorolása nem képezheti ezen emlékiratok feladatát, annál kevésbé, mert a gyakorlati életből, mely sok vonatkozásban itt amugyis ismertette lesz, a hadi rendelkezések is nyilvánvalókká válnak. Csu-

pán dióhéjban emlitem fel a közigazgatásra háruló fentérintett feladatokon kívül azt, hogy a városi hatóságnak kellett gondoskodni a behívás közléséről és ellenőrzéséről, a lóavatásról, a hadicélokra igényelt kocsik és fogatok átadásáról, a pótsorozásról, a köz- és vagyónbiztonságról, szóval mindenről, ami a háborus állapottal valami összefüggésben volt.

Kormánybiztos.

Mindenekelőtt feljegyzem, hogy a kormány 1914 július 28-án ki-nevezte Joanovich Sándor főispánt Temes és Krassó-Szörény várme-gyék, valamint Temesvár és Versec városok területére a háborus idők tartamára kormánybiztossá, de már 1916 ápril 30-án felmentette ezen állásától. A kormánybiztos rendkívül nagy hatalommal bírt, minden tisztviselővel közvetlenül rendelkezhetett és minden közigazgatási teendőt tetszése szerint irányíthatott.

Tisztujítás után mozgósítás.

Alig másfél hónappal a tisztujítás után bekövetkezett a mozgósítás, mely a tisztviselői létszámban is nagy hézagokat idézett elő. Tisztán a közigazgatási tisztviselői karból már kezdetben 51-en vonul-tak be hadiszolgálatra, köztük az új főjegyző, dr. Radocsay László, továbbá dr. Hódi Gyula főügyész, Balassa Márton főszámvevő, Briger József és Kiss Károly mérnökök. A városi vállalatok tisztviselői közül 24, továbbá számos dijnok, 6 hivatalszolga és 2 egészségügyi szolga vonult be. De később is történtek bevonulások, úgy hogy végeredmény-képen a város tisztviselői és egyéb alkalmazottai közül 557 bevonulás történt, akik közül 282 a hadi szolgálat alul felmentetett. Hősi halált halt 35 és rokkanttá vált 16 városi alkalmazott. Ennek dacára a rendes ügymenet fenntartott, részint a megcsappant tisztviselői létszám fokozottabb tevékenysége és buzgósága folytán, részben pedig — ami

azóta általánossá vált — kisegítő női munkaerők félfogadása folytán. A városi tisztviselői kar első háborus halottja volt Mangold Sándor, aki a tisztujításkor aljegyzőnek választott, de mivel egyéves önkéntesi szolgálatot teljesített, csak október 1-én foglalta volna el állását.

Temesvárból hadbavonultak.

1918. évi január 3-ig a Temesvár város területéről hadbavonult 12.832 egyén közül 651 esett el. Ezek közül a harctéren szerzett sebesülés folytán a harctéren hősi halált halt 338, megsebesülés folytán kórházban meghalt 93, baleset következtében meghalt 25, fertőző betegség következtében meghalt 47, más betegség következtében meghalt 124 és végül hadifogságban meghalt 14 egyén.

HADISEGÉLYEZÉS.

Általánosságban.

Első gondja volt a városi hatóságnak a hadba vonult temesvári lakosok visszamaradt családjainak — amennyiben erre rászorultak — anyagi támogatása. Ilyen család pedig sok volt, s habár ezek állami segélyezésben is részesültek, de az állami segély részben kevés is lévén, részben pedig csak későn utalványoztatván ki, a városi hatóságnak a társadalom közreműködésével kellett a családok megélhetéséről gondoskodni, ami gyors pénzbeli segélyezés és ingyenes népkonyhának felállítása által történt.

Jósziv-bizottság és Jósziv-alap.

Már augusztus 5-én. megalakult a „Jósziv”-bizottság azzal a feladattal, hogy a városi hatóságot a segélyezési akcióban támogassa. A bizottság tagjai között nyomban 293 gyűjtőívet osztott szét azzal, hogy a begyűlt pénzadományokat beszolgáltatja a városi pénztárba.

Azonkívül arra vállalkozott a bizottság, hogy a segélyre szoruló családok összeírásánál támogatja a hatóságot, házról-házra járva meggyőződik a családok rászorultságáról, javaslatokat tesz, a segély kiosztásánál közreműködik és végül a családtagokat ügyes-bajos dolgaikban utbaigazítja. Valóságos áldás volt ennek a bizottságnak buzgósa és városrészenként gyakorolt körültekintő tevékenysége, mely azt eredményezte, hogy még augusztus havában 92.802 korona gyűlt be a Jósziv-alapba, melyből a városi tanács a bizottság véleményéhez képest augusztus 9-ike óta az év végéig 1274 családot 28.287 koronával segélyezett oly módon, hogy a családfentartó 4 kor. és minden gyermek 2 kor. heti segélyt kapott előzetesen. Később is folytak be adományok az alapba, sőt a város közönsége is 1916-ban és ismételten 1917-ben is a malmok által a városi pénztárba hadsegélyezési célokra befizetett örlési jutalékokból átutalt az alapba 50.000—50.000 koronát, úgy hogy a Jósziv-alapból állandóan lehetett 230—240 olyan családot pénzsegélyben részesíteni, akik máskülönbben nem bírtak igénnyel állami segélyre.

Állami segély.

Az állam is segélyezte a hadba vonult katonák családjait. Ez olyképen történt, hogy a városi hatóság eszközölte az összeírást, melyet a polgármester a Jósziv-bizottság meghallgatása után véleményével átküldött a m. kir. pénzügyigazgatósághoz, s ez utóbbi utalványozta ki a szükséges összeget. Az első összeírásnál 1581 család jelentkezett és a polgármester 2851 családtagnak igény jogosultságát állapította meg segélyre és 1345 családot lakásilletékre, ami körülbelül 2800 korona napi kiadást jelentett. De később már a segélyezendő családok száma 5—6000-re és a napi kiadás 8—9000 koronára emelkedett. Az állami segély tehát jelentékeny volt és kitett 1915 és 1916-ban $2\frac{1}{2}$ —3 millió koronát, később pedig már 514—6 milliót évenként.

Egyéb háborus segélyezések.

Temesvár nemesen érző és áldozatkész közönsége egyébként s már a háboru első évétől kezdve kiapadhatlan bőkezűséggel és szeretettel karolta fel a háborus jótékonyság minden ágazatát. E helyütt csupán a városi pénztárba folyt és a tanács rendelkezésére bocsájtott alapokat sorolom fel. Megjegyzem, hogy csak az 1917 végén talált állapotokat jegyezhetem ide pontosan, mert az 1918-ik év már az összeomlásnak és forradalomnak éve volt, amikor megszűnt az alapok célja és a nyilvántartás. Az 1917. év végén volt a városi letéti pénztár kezelésében a fent említett Józsviv-alap 29.513 kor, átlagán kívül:

a) a rokkant katonák segélyezésére befolyt adományokként 17.078 korona;

b) a józsefvárosi polgároknak Schubert Péter által inaugurált hadikórháza rokkant-alapja 35.724 kor.;

c) a háboruban elhaltak családjainak segélyezésére 14.723 kor.;

d) az eltartó fiaikat a háboruban elvesztett anyák segélyezésére Tótiusz Rezső gyárigazgató adományából és gyűjtéséből létesített alapon volt még 7792 kor.;

e) a hadi özvegyeket és árvákat támogató Gyorssegélyalap, mely Rónai Mihályné gyűjtése volt 1475 kor.;

f) Kimmel Gyula és Ignác Sándor által rokkantak javára tett alapítvány 20.000 kor.;

g) Vilsmayer Antalnak temesvári rokkantak javára tett alapítvány 10.000 kor.;

h) a temesvári nők által több gyermekes hadiözvegyek javára a polgármester által gyűjtött Zita-alap 34.092 kor.

Ezenfelül természetesen a városi tanács a háborus állapottal fokozottabb nyomor enyhítésére és az emelkedő árakhoz képest a szegényalapból és a polgári menház-alapból is megfelelő nagyobb összegeket utalványozott ki.

Vállalatok adományai.

Habár a háborus állapotok alatt fokozottabb mérvű nyomor enyhítése végett az egész város társadalma ritka bőkezűséget tanusított, s így nehéz feladat lenne egyeseknek áldozatkészségét felsorolni, mégis szükségesnek találom három helybeli vállalatnak 1918. évben tett nagyobb adományáról külön megemlékezni.

A „Temesvári bank és kereskedelmi részvénytársaság”, melynek élén Szana Zsigmond áll, sajátjából és az érdekköréhez tartozó iparvállalatok részéről 250.000 koronát ajánlott fel, felerészben a temesvári műegyetem és felerészben a létesítendő munkás-szanatórium céljaira olyképen, hogy ezen összeget 5 éven át évi 50.000 koronás részletekben fogja a pénzüintézet folyósítani. Az 1918. évre eső 50.000 koronát nevezett részvénytársaság egyidejűleg befizette.

A „Turul” cipőgyár részvénytársaság jótékonyági és kulturális intézményekre a következő összegeket adományozta és pedig:

az anya- és csecsemővédelmi alapra	20.000	koronát
a népkonyha-alapra	20.000	„
a szegényalap javára	10.000	„
a Zita királyné-alapra	10.000	„
<u>a polgári menház-alapra</u>	<u>5.000</u>	„
a siketnéma intézetnek	2.500	„
<u>a vakok intézetének</u>	<u>2.500</u>	„
a műegyetem javára	30.000	„
Összesen	100.000	koronát.

Tótisz Rezső gyárigazgató a „Magyar gyapjuipar r.-t.” részéről 111 drb teljesen elkészített szövet-fiuruhát adományozott és azt beszállította a községi iskolaszék helyiségeibe azzal a rendeltetéssel, hogy ezen ruhák a szegényebb sorsu iskolásgyermek, elsősorban hadiárvaik részére osztassanak ki.

Hadikonyhák és népkonyhák.

A város közönsége 1916 december 1-től kezdve a teljesen szegény lakosság részére ingyenes népkonyhákat, továbbá a kevésbé tehető osztályok (kis-tisztviselők és kis-kereskedők, kisiparosok, munkások) számára pedig hadikonyhákat állított fel, mely utóbbiak heti 5 kor. előfizetési díj ellenében kétfogásos izletes ebédet nyújtottak némi husadaggal. Ilyen hadikonyhák minden városrészben állítottak fel azzal, hogy ezek az illető városrész népkonyháját is látták el, de a kiosztás elkülönítve történt.

Gyermek-Otthonok.

Ezeket kívül a külvárosokban Gyermek-Otthonok is létesítettek, melyekbe a munkába járó anyák egy éven felüli gyermekeiket egész napi gondozásra adhatták, ahol ezek meleg ebédet, valamint délelőtt és délután uzsonnát kaptak; és pedig a teljesen szegények ingyen, a fizetőkészek pedig önköltségi áron. A gyermek-otthonok számára is a hadikonyhákban főztek, melyeknek költségeit a város viselte és amelyek mindegyikébe egy-egy városi tisztviselő küldetett ki, a főzést pedig hetenkint felváltva társadalmi hölgyek a melléjük rendelt cselédséggel látták el.

A hadikonyhák a nyári hónapokban szüneteltek; az első 1916/7-iki téli időszakban (165 nap) a hadikonyhák előfizetőiknek 51.408, a népkonyháknak és gyermek-otthonoknak pedig 195.861 ebédadagot, együtt tehát 247.269 adagot szolgáltatottak ki. Bevétel volt:

Előfizetési díjak	48.271 korona
Befolyt adományok	55.816 „
Téritmények	2.588
	<hr/>
	Összesen 106.676korona

Ezzel szemben a kiadások 127.551 koronára rugtak, úgy hogy a város terhére esett tulkiadás 20.875 koronát tett ki.

Az 1917/8-iki téli idény alatt a hadikonyhák már csak 30.314 adagot szolgáltatottak ki előfizetőiknek, de annál többet és pedig 137.304 adagot a népkonyháknak és 126.185-öt a gyermek-otthonoknak, tehát utóbbi kettőnek 263.489 adagot. Bevétel volt 223.564 korona, kiadás pedig 227.415 korona, vagyis a tulkiadás már csak 3851 korona volt annak következtében, hogy ekkor már az Orsz. Hadsegélyező-Hivatal is 37.461 koronával támogatta ezen intézményt.

Az 1918/9-iki téli idényre nézve már nem történt előkészület, mert 1918 októberben már vége volt a hadi állapotnak.

Hadi kórházak.

A háboru kezdetével nyomban megindultak a tárgyalások a harc-térről érkező sebesült katonák ápolására szolgáló kórházak felállítása és berendezése végett. A katonaság maga a Ferencz József, a Félzászlóalj és a Fejérváry laktanyákban, továbbá a Hadapródiskolában és a szegedi-ut menti barakkokban a helyőrségi kórházhoz tartozó katonai fiók-kórházakat rendezett be és ugyanilyen célból igénybe vette az állami főreáliskola, az iparos tanonc-otthon és a gyárvárosi magyarutcai elemi iskola épületeit. A „Vörös-Kereszt-Egylet” helybeli vezetősége a siketnémák intézetében, a Csanádi püspök által e célra átengedett püspöki palotában, a józsefvárosi indóházban és az állami felsőbb leányiskolában rendezett be hadi kórházakat, továbbá a józsefvárosi polgárság Schubert Péter kezdeményezésére az Eötvös-utcai kisdóvoda épületben a saját költségén fen tartan dó és a ferencvárosi polgárság is a Molnár-téren, a szerb és román iskolákban és a Dián-féle házban hadi kórházakat létesített. Végül a katonaság még 13 ugynevezett tartalék-kórházat rendezett be minden városrészben és pedig többnyire iskolai épületekben. Az iskolák úgy segítettek magukon, hogy felváltva délelőtt vagy délután vendégeskedtek más iskolában. A temesvári hadi kórházak mintegy 5000—6000 ágyat foglaltak magukban.

A nők buzgalma. Pályaudvari hölgybizottság.

Amint ezt már említettem, a temesvári társadalom a háboru alatt minden tekintetben kiapadhatlan bőkezűséggel és szeretettel karolta fel a háborus jótékonyságot. Különösen pedig a hölgyek nemcsak bőkezűek és fáradhatatlanok voltak a gyűjtésben, hanem igazi önfeláldozással dolgoztak is a hadi és népkonyhákban, — minden katonai és polgári szervezetű hadi kórházban közreműködtek a sebesült katonák ápolásában és ott magukra vállalták az ellátást. Igen sok temesvári nő megérdemelné, hogy érdemeit megörökítsük, de erre nem vállalkozhatom, mert ezzel megsérteném azokat, akiknek nevét esetleg a névsorból kihagynám. Ekként tehát az egész városnak összes hölgyei fogadják a sebesült és beteg katonák, a szükölködő családok és a szegények nevében ezen alkalomból is kinyilvánított örök hálánkat és tisztele-tünket.

Egy csoportja a hölgyeknek azonban különösen megérdemli, hogy, tevékenységéről e helyen is dicsérően megemlékezzem. Ez a józsefvárosi vasuti állomáson az egész háboru alatt működő „Pályaudvari hölgybizottság”, melynek élén állott dr. Niamesny Mihályné, temesvári ügyvédnek és országgyűlési képviselőnek ritka rátermettségű lelkesült neje. Ez a bizottság fogadta a Temesvárra érkező sebesült és beteg katonákat, az átutazó harcosokat és menekülteket, akik bizonyára most is hálás szívvvel emlékeznek arra a meleg fogadtatásra, melyben itt részük volt, ahol a hölgyek őket izletes ételekkel és italokkal megvendégelték, sokszor a pályaudvaron berendezett nyugállomáson felüdítették, sőt, ha a szükség úgy kívánta, fehérneművel és ruhával is ellátták. Ezzel a Pályaudvari hölgybizottság az utazók százezrei előtt Temesvár vendégszeretetének és hirnevének maradandó emléket teremtett. Ennél kedvesebb front mögötti szolgálatot alig tudok képzelni.

Vak rokkant katonák.

Még egy nemét a hadisegélyezésnek kell külön feljegyezni, s ez a háboruban szemük világától megfosztott szegénysorsuak ellátása.

Ugyanis Temesvárott már több év óta létezett egy a vakokat ipari munkára képző- és foglalkoztató-intézet az Erzsébetvárosban, melyet az országos egyesület és a város fentartottak és amelynek legfőbb jövedelmi forrását az intézet saját ipari termékeinek, főleg fonott kosaraknak értékesítése képezte; de a régi épület a 46—50 gyámolt számára sem volt képes sem elegendő hálómhelyet, sem pedig az ipari műhelyben szükséges férőhelyet biztosítani, úgy hogy már legfőbb ideje lett volna a 80—100 vak befogadására tervezett új épületnek a város által az állami gyermek-menhely mellett kijelölt telken való felépítése, midőn a kitört háboru ezen szép emberbaráti tervezetésnek végét vetett.

Kapóra jött tehát néhai Prohaszka Ede gyermekeinek 1917 szeptemberében tett-alapítványja, mellyel felajánlották a gyárvárosi szőlőkertekben lévő 5 holdas telküket a rajta levő házzal együtt a háboruban rokkanttá vált, vak katonák javára. A város közönsége örömmel fogadta az ajánlatot; mivel azonban a házon átalakításokat kellett eszközölni, sőt új épületet is emelni, amit a Prohaszka-örökösök magukra vállaltak, ennél fogva az alapítványt a város még nem vette kezelésbe, hanem átengedte a megvakult katonák ellátását is a Prohaszka-testvéreknek.

A Prohaszka család a háboru végéig, sőt azután is gondviselésébe vette a vak rokkant katonákat, azokat foglalkoztatta a terjedelmes kert gazdaságában és bőven ellátta őket.

Valóságos atyja volt ezenkívül a vakoknak Weisz Arthur is, aki éveken át gyűjtött azok javára, sok ezer koronát szállított be a városi pénztárba és sokakat segélyezett magánuton.

KÖZÉLELMEZÉS.

Az első foglaláskor.

A mozgósítás után a katonaság a város területén lévő liszt, gabona, cukor, rizs és egyéb élelmicikkek látható készleteit lefoglalván, a városi hatóság egyelőre kieszközölte azt, hogy a lefoglalt készletekből megfelelő mennyiség a polgári lakosság számára meghagyassék. Azután azonban a vasuti üzletvezetőségénél kieszközölte azt, hogy a teherforgalom szünetelése dacára Temesvárra élelmicikkek, főleg cukor és liszt, szállíttassék. Főleg pedig állandóan éber figyelemmel kísérte a városi hatóság az élelmiszer behozatalt és az árakat a piacon, hogy ahhoz képest eljárhasson.

A liszt maximálása. Tengeriliszt.

A miniszterium 1914 december 8-tól kezdődőleg a buza-, rozs-, árpa- és tengeriliszt előállításának és forgalomba hozatalának szabályozásáról rendeletet adott ki, melynek a közönséget leginkább érdeklő része az volt, hogy a malmokba buzalisztbe 30% tengerilisztet tartoznak keverni, továbbá elrendelte a lisztek maximálását, melyet a városban a főispán elnöklete alatt a városi tanács, mint ármegeállító bizottság állapít meg. Az 1915. év elején a városi polgármester a helybeli malmokban levő lisztkészleteket lefoglalta és megegyezett a műmalommal és a Hungária-malommal arra nézve, hogy ezek a város által beszerzendő gabona 40—40%-át átveszik (a kisbecskereki 20%-ot), a lisztet pedig maximális áron bocsátják a város rendelkezésére, azonkívül fizetnek a városnak minden métermázsza gabona után 1 kor. 50 fill, örlési jutalékot hadsegélyezési célokra. Később 1915 november 1-től kezdve a Haditermény R.-T. látta el a malmokat, s így ezek leszállították az örlési díjat 60 fillérré.

Jegy-rendszer a lisztre és kenyérre.

A liszt és kenyér beszerzését a városi tanács korlátozta és 1915 április 21-től kezdve ezekre nézve a jegyrendszert behozta. A fejadag volt 240 gramm liszt vagy 336 gr. kenyér, a nehéz testi munkával foglalkozóké azonban 300 gr., illetve 420 gr. naponként és ez maradt kevés változással a háboru végéig.

Városi husszékek.

A mészáros ipartársulatnak azon bejelentése folytán, hogy a húsárakat emelni szándékozik és mivel csak silány másodrendű állatok lettek levágva, a városi tanács 1914 november hóban két hatósági mészárszéket állított fel és pedig egyet a gyárvárosi Kossuth-téren és egyet a józsefvárosi Scudier-téren. Ezek folytán a mészárosok elállottak a bejelentett áremeléstől és a városi hatóság a városi husszékeknek az egész háborus idő alatt való üzemben tartása által mindenkor uralkodott a helyzeten. Amikor a katonaság és a konzervgyárak tömegesen vásárolták össze a marhákat és városunkat a hushiány fenyegette, a hatósági mészárszékekben a városi tanács sok sertés-, borju-, juh- és báránnyhust méretett ki.

Igy 1918-ban, amikor már szarvasmarhákat alig lehetett beszerezni, a hatósági mészárszékek forgalma ez volt:

	Mennyiség kg Összeg kor.	
Marhahusból	28.576	349.884
Borju- és juhhusból	9.035	76.704
Sertéshusból és egyéb termékből	130.382	1,752.427
Szalámiból	993	33.872
Nyulakból	192	715
Összesen	169.180	2,213.603

Zsir-ellátás és sertéshizlalda tervezése.

A kormány 1915 december 16-tól kezdve a disznózsirért és szalonnáért a termelővel szemben országosan maximálta az árakat és a kiskereskedelmi forgalomban követelhető legmagasabb árak megállapí-

tását ahhoz képest a polgármesterre hízta, melynek meg is feleltem. Minthogy azonban az élő sertésekre nem lett maximális ár megállapítva és ezek az árak folytonosan emelkedtek, ennél fogva a hentesek bezárták üzleteiket, míg 1916 április 21-től kezdve saját felelősségemre a maximális árakat 20%-kal fel nem emeltem. Ezenkívül a város saját intézetei, a hadi kórházak és hadi konyhák számára sertéseket vásárolt és azokat hizlalta, a lakosságnak fejadag szerint zsirral és szalonnával való ellátását pedig a henteseknél talált készletek nyilvántartásba vétele és az eladás szigorú ellenőrzése által biztosította.

De a békeidőre is gondolt a városi hatóság és 1916-ban egy modern, hygienikus és célszerű sertés-hizlalótelep tervezetét és ennek üzemi szabályrendeletét készítette el. A hely előreláthatólag a közvágóhid mögött lett volna 10 holdnyi terjedelemben kijelölve és a telep 2000 drb sertésnek egyidőben leendő hizlalására lenne berendezve oly módon, hogy évente két vagy három turnusban 4000, sőt, 6000 sertés is volna hizlalható. Az építési költségek 370.000 koronában lettek előirányozva. Ez a művelet a városi mérnöki hivatalban őriztetik.

Tejközpont.

Csak a háborús állapotban tűnt ki a városi hatóság által már évekkel előbb létesített tejközpontnak üdvös hatása, mert mindvégig szabályozta a tejnek piaci árát és mert enélkül el sem lett volna képzelhető a betegek, csecsemők és aggok tejjel való ellátásának későbbi szabályozása. A háború kitörésével a tej utáni kereslet rendkívülien fokozódott. A takarmány megdrágulása, a szállítási nehézségek és a tejszállító kiscgazdák hadbavonulása ugyan azt eredményezte, hogy a fejős tehének számai kerültek a mészáros bárdja alá, de a tejközpont mégis kielégítette az igényeket új vidéki tejgyűjtő-állomások létesítése és később a városi hatóság által kieszközölt rekvirálások által. A pasteurizált tiszta tejnek az ára nem emelkedett ezek dacára 1914 végéig, hanem megmaradt literenkint 24 fillérral házhoz szállítva. Igaz ugyan, hogy ez az ár 1915-ben 26 fillérré s később 32 fillérré, 1916-ban pedig

38, majd 46 fillérre, sőt 1917-ben 66—68—70 fillérre, decembertől kezdve 1 koronára emelkedett, de így is jóval alacsonyabb volt, mint más városban. A város két éven át hiába kérte a miniszteriumtól a rekvirálási jogot a vidékre, ahol a tejet vaj készítésére használták, míg végre a megalakult Orsz. Közélelmezési Hivatal 1917 áprilisban megadta a városnak a jogot, hogy Temesmegye 10 községében a tejet rekvirálhassa. De azért 1917 november 1-én életbe kellett léptetni a tejigazolvány-rendszert, melynél fogva elsősorban a csecsemők és terhes nők, a fekvő betegek, azután a 2—6 éves gyermekek és a 70 éven felüli öregek kaptak tejet.

Kert-parcellák.

A városi tanács 1915. év tavaszán a város lakott részeihez közel $\frac{1}{4}$ holdas földeket adott bérbe tisztviselőknek, kisiparosoknak és munkásoknak 7 kor. 50 fill. bér mellett kerti művelés céljából és a burgonya, bab, kukorica és tök vetőmagjának beszerzéséről is gondoskodott. Ezáltal a város a bolgár kertészetnek részbeni üzembeszüntetése következtében a konyhaveteményekben előállt hiányokat is nagy részben pótolta. Kezdetben 180, 1916-ban 240, 1917-ben már 420 ilyen parcellát adott a város bérbe, sőt ekkor már azokat saját ígás állataival — alacsony ár mellett — felszántatta.

Köztisztviselők kertészkedése.

A közhivatalok főnökeivel folytatott előkészítő tárgyalások után a polgármester irányítása mellett 1917 március hóban megalakult a „temesvári köztisztviselők kertészkedő csoportja”, melynek a város 21 $\frac{1}{2}$ hold városi bérlőidet jelölt ki, ezeket 160 négyszögöles parcellákra osztatta, s utóbbiakat 6 koronáért bérbeadta. A vállalkozás igen sikerült és a város közlelmezésére is jótékony hatást gyakorolt.

Burgonya-ellátás.

A burgonya ára a háboru kitörése után szintén indokolatlanul nagy mértékben emelkedett, úgy hogy a város már 1914 november hónapban kénytelen volt burgonyát vásárolni és azt a városi csarnokokban elárusítani. Az 1915. évben pedig nagyobb mennyiségű burgonyát hozatott a város a Nyírségből és Erdélyből. A burgonya-ellátásban nem is volt nagyobb fennakadás 1916. évi szeptember haváig. Ezen időponttól kezdve azonban a burgonyát az Országos burgonyaközvetítő iroda után szereztük be, de a központ a burgonya kiutalványozását és szállítását igen késedelmesen és rendszertelenül eszközölte, úgy hogy a város kénytelen volt a birtokába jutott készletekkel, éppen a későbbi ellátás bizonytalanságára való tekintettel, a legtakarékosabban gazdálkodni és a burgonya-fogyasztást is hatósági jegyek révén korlátozni. Kezdetben az árusítást a város által alkalmazott árusítónők által ez e célra felállított, majd a szükséghez képest szaporított csarnokokban eszközöltük, de amidőn a számban megnövekedett csarnokok sem voltak képesek a lakosságot kellő módon kielégíteni, akkor a kereskedőknek is juttattunk burgonyát elárusítás céljából.

Cukor-ellátás.

Már az 1917. évben igen érezhető volt cukorhiány még nagyobbodott 1918-ban és a cukorközpontot nem lehetett arra bírni, hogy városunk cukorkontingensét a tényleges szükséglet fedezésére felemelte volna. A havi 8 waggonnal megállapított fedezet elégtelensége miatt kényszerítve látta magát a város a havi fejadagot egy kilogrammról 75 dkg.-ra leszállítani, minek következtében a lakosság minden rétegeiben, különösen azokban a családokban, ahol 10 éven aluli gyermekek voltak, akik cukor nélkül elő nem állítható ételekkel táplálандók, elkeseredett hangulat volt észlelhető. Ezen cukorhiány a forradalom kitöréséig állott fenn.

CIPŐ- ÉS TŰZIFA-ELLÁTÁS.

Városi cipőjavító- és talpaló-műhely.

A városi tanács 1917. év végével városi hatósági cipőjavító-műhely létesítését határozta el. Ezen intézkedés megtételére az akkor uralkodott rendkívüli viszonyok kényszerítették a várost. Ezen műhelyre rászorultak a hadbavonultak hadisegélyes családtagjai, a kisebb fizetésű köztisztviselők és családtagjaik, továbbá a rapidíjasok és egyéb alkalmazottak, az ipari és mezőgazdasági munkások és családtagjaik, valamint a városi intézetek és végül a szegényebb temesvári lakosok és családtagjaik.

A hatósági cipőjavító-műhely a régi katonai élelmezési telep (Belváros, Lénau-tér) egyik helyiségében rendeztetett be, az üzem megkezdéséhez szükséges ellenőrző személyzet és munkások felfogadtattak és az üzem kereskedelmi vezetésével a városi jövedéki kezelőség bízott meg. A műhely a fentemlített érdekeltek részéről olyan nagy mértékben vétetett igénybe, hogy a katonai parancsnokság útján katonai iparműhelyekből cipésmunkásokat kellett szerződtetni, mely segítségtől azonban a műhely az 1918. év végén kitört forradalom által megfosztott ugyan, azonban a polgári munkások körében, a hadisegélyek megszüntetése következtében, a munkakereslet ismét nagyobbodott, úgy hogy a műhely azóta elegendő számban rendelkezett cipésmunkásokkal, csakhogy egyidejűleg úgy a bőryanagok ára, mint nemkülönben a munkabérek is rohamosan szálltak fel. Dacára ezen nehézségeknek, nem szűnt meg a hatósági műhely, bár lényegesen felemelt, de még mindig a magáncipésziparosok által követelt áraknál jelentősen alacsonyabb árakkal. Itt említem fel, hogy a műhely fatalpu cipőket is készített, főleg az ezen célból Kotyál Árpádné vezetése alatt szervezett női bizottság megrendelése folytán szegénysorsu iskolásgyermekek számára. 1918 május hóban elértük azt is, hogy új vagy ócska cipőket csakis a főkapitányság által kiállított utalvány, tehát cipőjegy ellenében lehetett beszerezni.

Tüzifa és városi tüzifaraktár.

A város már a balkáni zavarok hatása alatt emelkedő faárak ellen-sulyozása végett a városnak tinkovai és zsidóvári erdejéből termelt, valamint a „Bisztra” erdőkihasználási r.-t.-tól beszerzett tüzifából, a városi tüzifaraktárból nemcsak a városi intézeteket és üzemeket látta el, hanem már 1913 őszén magán feleknek is adott el tüzifát ölenkint 36 koronás árban, sőt azt 10 koronáért felapritott állapotban házhoz is szállította. Ennek tulajdonítható, hogy a háboru kitörése dacára 1914. év végéig a tüzifa ára a városban jelentékenyen nem emelkedett. De már 1915. évben az ár kétszeresre emelkedett, sőt miután a „Bisztra” r.-t. 1916. évben az évi 500 waggon helyett csak 250 waggon fát szállított a városnak és ezért is jóval nagyobb árt kapott, a kormány pedig a lippai főerdőhivatal készleteiből kért tüzifát a városnak megtagadta és a fakereskedők 120 koronás árt követeltek, a város is kénytelen volt az árat 100 koronára felemelni. Az 1917/8-iki téli idényre a városnak sikerült több fatermelőtől nagyobb mennyiségű fát beszerezni, de az árat nem szállithatta le.

A VÁROS KÖZELLÁTÁSI ELVE.

Gazdasági hivatal és jövedéki kezeléség.

A háborus viszonyok között a városi hatóságnak legfontosabb és legnehezebb feladatát — mint ezt részben már az előző közleményekből látjuk — a közélélmzés ellátása képezte és már fentebb ismerttettem néhány gazdasági ágazatot, melyek a városi hatóságnak a liszt-ellátás, a hus-, tej-, burgonya- és cukor-ellátás és némiképen a konyhavetemények biztosítása körüli feladataira világot vetnek. De ezekkel korántsem merültek ki a feladatok, melyek a lakosságnak minden szükséges étellemmel való ellátása végett a városi közigazgatásra hárultak.

A városi hatóságra hárult feladatnak elvégzése egészen új irányú szakértelmet és ismereteket kívánt. És e tekintetben Temesvár város előnyben volt sok város fölött, mert már a békeidőben volt külön gazdasági hivatala és ezt Lindner Ármin tanácsnok szakértelemmel, kiváló körültekintéssel és ügybuzgósággal vezette. Ez a hivatal mindig különös gonddal és figyelemmel kísérte a közéletmezés kérdéseit és így már bizonyos előismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkezett ezen a téren, melyek alapján a háboru alatt a polgármesternek és a városi tanácsnak helytálló javaslatokat tehetett. Másrészt ezen hivatalnak már megvolt a kellő szerve, melyet felhasználhatott a közéletmezés ellátásánál.

Ez a szerv volt a városi jövedéki kezeléség, mely az élelmiszerek vételére és elárúsítására kellő személyzettel volt ellátva, úgy hogy a városi hatóság az összes közéletmezést a saját kezelésében összpontosíthatta és ezáltal úgy az árak alakulását, mint az élelmicikkek arányos elosztását a legtokéletesebben valósíthatta meg.

Ezen kipróbált szervezetre támaszkodva a városi hatóság a háboru alatt lehetőleg került a élelmicikkek árának megállapítását, mely a behozatal csökkenésére, sőt megszünésére szokott vezetni, ha nincsen egyuttal kiviteli tilalommal és átengedési kényszerrel egybekötve, hanem arra törekedett, hogy a behozatal minél nagyobb arányu legyen; ezt a fálvakban szervezte, tojást, burgonyát stb. saját közegeivel vásároltatott. Különösen az 1916. év második felében tünt ki ezen szervezetnek fontossága, amikor a legfontosabb élelmicikkek a kormány által az egész országban lefoglaltatván, a megalakitott központoknak adattak át és a város ezek utján szerezte be ezentul liszt, hus, burgonya, cukor, hüvelyesek, főzelékfélék, tojás és egyéb élelmiszerek szükségletét és ezeket a jövedéki kezeléség utján osztatta szét többnyire jegy ellenében fejadagonkint a lakosság között.

A fejadag, vagyis az egy emberre egy hónapra eső mennyiség volt, és pedig:

a) zsir	300 gramm
b) szalonna	1000 „
c) burgonya	5 kg

d) hüvelyesek	250 gramm
e) cukor	750 „
f) bab-kávé	35 „
g) tea	20 „
h) hadi szappan	120 „

A jövedéki kezelőség ezeken kívül részint saját raktáraiban, részint szolid kereskedők útján sok egyéb élelmicikk beszerzésével és elárusításával foglalkozott, u. m. aszalt szilva és szilva-iz, dió, friss gyümölcs, ecetsav és ecetessentia, dán vaj és sajt, szesz, tojás, tengeri hal, rézgalic, rizs, szardinia, méz, paprika, szalámi, tarhonya.

A jövedéki kezelőség továbbá vezetett egy sertéshizlaldát, faraktárt és cipőjavító-műhelyt.

A VÁROS KÖZELLÁTÁSI ELVÉNEK IGAZOLÁSA.

A városi hatóság eljárásának helyességét azon körülmény igazolja, hogy később az egész ország és a kormány is arra az álláspontra helyezkedett, hogy csakis azokat az élelmicikkeket maximálták, melyeknek egyuttal kivitelét megtiltották és a készleteknek országos rekvirálását elrendelték. Nálunk már 1915 augusztus havában, amikor a kormány felhatalmazta a polgármestert, hogy a város területén mindazon élelmicikkekre nézve, melyekre a közélelmezés zavartalanságának biztosítása azt szükségessé és lehetővé teszi, a követelhető legmagasabb árakat megállapítsa, — bejelentettem a közgyűlésnek, hogy a hatósági ármaximálás jogával nem kívánok élni, mert az egyidejű kiviteli tilalom és rekvirálás nélkül esetleg azzal a komoly hátránnyal is jár, hogy akkor piacunkat elkerülik az eladók, — a város közönsége egyhangúlag helyeselte álláspontomat és kimondotta azt, hogy megmarad azon az állásponton, hogy a főbb élelmi- és egyéb elsődrendű életszükségleti cikkek tekintetében az árszabályozást a város részint saját termelés, részint a készletek beszerzése által maga igyekszik irányítani és a helyi piacon eladóként fellép.

Igazolja ezen elv helyességét, hogy. a magyar városok kongresszusa 1915 október 14-én Budapesten megtartott üléséből a közéleti rendezésnek országos rendezése végett a kormányhoz intézett, memorandumában egyebek közt az a kívánság is nyert kifejezést, hogy — miután az egyes városok izolált helyi intézkedésekkel nem oldhatják meg a problémát — a kormány állapítsa meg országosan és egyszerre az összes elsőrendű élelmiszereknek maximális árát, ezeknek eladási kényszerét és a visszatartott készletek rekvirálását.

Tudjuk, hogy a kormány elfogadta ezt a javaslatot és 1916-ban a Haditermény R.-T., az Orsz. Közéleti Hivatal és a különféle központok felállítása által érvényt is szerzett a jelzett kívánságoknak.

Ezen helyen kénytelen vagyok a főispánnak egy kormánybiztosi eljárását feljegyezni, mellyel a városnak általa jólismert elvi álláspontjával szemben a közéleti rendezésnek és a lakosság ellátásának nagy kárára cselekedett. Ugyanis 1915 március havában a főkapitánytól elkívánta a jegyzékét a piaci áraknak, ezeket azután mint maximális árakat hirdette ki és a rendőrkapitányokat erőszakosságok és törvénytelenések elkövetésére utasította azzal a kijelentéssel, hogy ő mindenért magára vállalja a felelősséget. Május 28-án közhírré tette, hogy kiviteli tilalmat állapít meg, „habár tudja, hogy a miniszter nem fogja jóváhagyni”; továbbá a viszontelárusítókat kitiltotta a piacról és elrendelte, hogy falun csak az vásárolhat, akinek ő ad igazolványt. Mikor azután a kofák sztrájkoltak, a rendőrök pedig a főispánnak személyes példaadása alapján a termelőkkel erőszakoskodtak, s amikor végül a piacon a kényszereladást is elrendelte, — teljesen üres maradt a piac, úgy hogy háziasszonyaink kénytelenek voltak a szomszédos falvakba menni némi élelmiszer után. Ekkor azonban a kormánybiztos rendeletet tett közzé, melyben megtiltja a háziasszonyoknak a községekben való vásárlást és a csendőrökkel való összefogdosásukat helyezte kilátásba. Erről országosan irtak a hírlapok „Előre kidobott deputáció” — „Nem engedek drágítani” és egyéb címenek gunyolódó cikkekben.

A VÁROS GAZDÁLKODÁSA.

Háztartás.

A háborus évek alatt teljesen megváltozott a városi háztartás, amennyiben számos bevételi forrás megcsappant, vagy teljesen megszűnt, viszont több új kiadási szükséglet állott elő, úgy hogy a legnagyobb takarékoság mellett is állandó deficit mutatkozott, melynek némi ellensúlyozása céljából többször igénybe kellett venni egyes városi üzemek pénzkészletét. Így csökkent a bevétel az iparendélyi díjaknál, az építési engedélyi díjaknál, a kövezetvámnál, az ásvány- és szikviz és egyéb fogyasztási adóknál, sőt teljesen megszűnt a téglaegetési és fogyasztási adó, a sziklási kőanyag értékesítési, a közoktatási államsegély, vagyis évenként kb. 300—400.000 koronával kevesbedett a bevétel. Viszont állandóan emelkedtek a kiadások, főleg a személyi kiadások, a felfogadott kisegítő munkaerők díjazása, valamint az anyagok drágulása folytán a nyomtatvány- és írószükségleteknél, a rendőrlegénység ruha- és felszerelési költségeinél stb. A város közönsége ezért 1916. és 1917. években legalább egyelőre a házipénztárban az év végével beálló kezelési hiány megszüntetése érdekében a villamos városi vasuttól 100.000 és a villanyteleptől 200.000 korona hozzájárulást vett igénybe, 1918-ban pedig a felveendő 10 milliós kölcsönből szándékozott a hiányt megszüntetni.

Csak a háboru alatt tűnt ki annak a városi politikának nagy előnye, hogy a közönség egészségügyére és kényelmére szolgáló üzemeket a város saját kezelésébe vette, mert csak ilyen módon lehetett a teljesen felborult viszonyok dacára a közönség jogos igényeinek kielégítése mellett a hadi állapot szülte követelményeknek is megfelelni és emellett a város anyagi érdekét is megóvni.

A városi villanytelep ugyan szintén sokat szenvedett az általános szénhiány miatt, melynek folytán kénytelen volt még 1915-ben az összes ivlámpákat kikapcsolni; mivel azonban mint közüzem a

vasuti szállításoknál mégis előnyben részesült és mivel főleg a viz-erőmű szolgáltatta az áram nagyobb részét: a telep az egész háborus időben kifogástalanul működött, sőt dacára az anyagok folytonos drágulásának és a személyi kiadások emelkedésének, képes volt mindig tiszta jövedelmet elérni, anélkül, hogy a villamos áram fogyasztási díját lényegesen felemelje. Ezen kedvező eredmény annak tulajdonítható, hogy habár új lakóház nem épült s így a magánberendezés elmaradt és a kormány által is elrendelt takarékoskodásból kifolyólag a magánfogyasztás csökkent, de viszont a katonai kincstár és a részére dolgozó magánüzemek által igényelt szükségletek jóval felülmúlták az említett kiesést. Így például a petroleumvilágítással bíró összes régi katonai épületek és a háboru folyamán épült légénységi barakkok, a fogolytáborok, járvány- és fertőtlenítő-barakkok, a műhelyek, raktárházak, a szentandrásai léghajó-állomás stb. mind villamos világítással és. erőátvitellel bírtak.

A városi légszeszgyár ugyan kizárólag kőszénen fogyasztott és pedig jó minőségű, lehetőleg porosz-sziléziai szénre volt szüksége s ennek folytán a forgalmi korlátozások és a vasuti kocsikban való hiány miatt még a villanytelepnél is több nehézséggel kellett küzdenie, de a szénszerzés mégis sikerült, mert nemcsak a városi hatóság, hanem a katonai kincstár is hathatósan támogatta ezen közüzemet, melynek folytán a császári osztrák közmunkaügyi miniszterium a telepnek megfelelő mennyiségű jó szénen engedélyezett. A katonai hatóságnak pártfogását az a körülmény okozta, hogy az összes helybeli katonai kórházak és intézmények melegvizszolgáltató készülékekkel lettek felszerelve, s így a hadiszolgáltatás érdeke is megkívánta, hogy a légszeszgyártás fennakadást ne szenvedjen. Ez utóbbinak köszönte a gyár főleg azt, hogy dacára a városi hatóság és később a kormány által 1916-ban elrendelt redukciónak, melyek szerint mindenféle külső- és reklámvilágítás betiltatott, a belsővilágítás a felére redukáltatott és az üzletek zárórája esti 7 órában, a vendéglőké és kávéházaké pedig éjjeli 12 órában állapított meg, az évi mérleg mindig nyereséggel zárult. A bevétel emelkedésére az áraknak némi emelése mellett az is volt be-

folyással, hogy az általános tüzelőanyaghiány sok háztartást a gázzal való fűtésre ösztökélt, és hogy az 1914. és 1915-ik években sok magánház kapcsoltatván be a nyilvános vízvezetékbe, ezáltal szaporodott a fürdőkályhák és gáz-főzőkészülékek száma.

A városi villamos vasut forgalma a háborus években egyre nagyobbodott és habár az üzemi anyagok szerfelett megdrágultak és a hadba vonult alkalmazottaknak a teljes illetményt kellett folyósítani, a bevételi többlet mégis 20—30%-kal emelkedett, dacára annak, hogy a szállítási díj csak 1918 július 1-től kezdve emeltetett fel, amikor is pl. a szakaszjegyért 10 fillér helyett 14 fillért kellett fizetni. A hadba vonultak helyett az igazgatóság 1915 június óta női kalauzokat alkalmazott és pedig az első évben 20-at, később már 40-et, kocsivezetőknek pedig 43 katonai szolgálatra alkalmatlan férfi ideiglenes minőségben napidíj mellett. A teherszállítást a gyárvárosi indóházból a polgári sörfőzdébe 1916 július 1-én kezdte meg. Az üzem városi jellegének köszönhető, hogy a villamos vasut ingyen szállította a sebesült, beteg és lábbadozó katonákat, ami egy évben 5—600.000 emberre rugott. Ugyancsak ingyen szállította a villamos vasut a hadi kórházakban szolgálatot teljesítő ápolókat, ápolónőket és küldöncöket, s ezen a címen a háboru tartamára szóló érvénnyel 100-nál több szabadjegyet állított ki.

A város vízvezetéki és csatornázási vállalata, mely a talajvízművet 1914 áprilisban, a Bega-vízművet pedig 1915 májusban helyezte üzembe, a háboru kitörésekor tehát még a kezdet nehézségeivel is küzdött, s habár alkalmazottai közül 48 hadba, vonult s habár a munkás- és anyagihiány miatt nehéz küzdelmek közt, de fennakadás nélkül vezette mindvégig a rendes üzemet és a házi bekapcsolásokat. Főleg a személyi kiadások folytonos emelkedése miatt a vállalat kénytelen volt a díjakat két ízben is felemelni. Jótékony hatással volt az alkalmazottakra az igazgatóságnak róluk való atyai gondoskodása. Ugyanis az élelmicikkeket nagyban vásárolta, vagy bérföldön maga termesztette és kb. 200 alkalmazottjának 2—2 hétre való adagokban szolgáltatott ki lisztet, burgonyát, zsírt stb. a beszerzési árban.

A városi téglagyár, mely már az 1912. és 1913. években a rossz gazdasági viszonyok sulya alatt, midőn az építkezés igen gyenge volt, sokat szenvedett, — 1914 július végén beszüntette üzemét és mivel igen jelentékeny mennyiségű gépi és kézi téglaföldöt rendelkezett és a háboru alatt sem a város, sem magánosok nem építkeztek, ennél fogva a gyári üzem az egész háboru tartama alatt szünetelt és a személyzeti és kölcsöntörlesztési kiadások a házipénztárt terhelték.

Átvonuló katonatisztek beszállásolása.

Az átvonuló katonatisztek beszállásolása, melyet a város vendéglőkben eszközöltetett és amelynek költségeit a háztulajdonosok viselték, a háborus állapot alatt sok gondot okozott a városi hatóságnak, mert egyrészt a beszállásolás olyan rendkívüli mérveket öltött, hogy különösen a józsefvárosi pályaudvarral szemben fekvő „Korona” és a belvárosi „Koronaherceg” szállodáknak majdnem összes szobái állandóan el voltak foglalva, másrészt pedig a szállodások emiatt jogosan ostromolták a várost a szerződés szerű beszállásolási szobaáraknak fel-emeléséért. E tekintetben a város keze kötve volt ugyan az 1879. évi 36. t.-c. által, mindazonáltal kénytelen volt 1916 szeptembertől kezdve a szobaárakhoz pótdíjakat engedélyezni. Mivel azonban a város még a háboru előtt ugy határozott, hogy ezen a címen a háztulajdonosokat a nyers házbérlőjévedelem 0.7%-át kitevő pótlékkal terheli, ez pedig évenként alig 40—50.000 koronát tett ki, holott a háborus tiszti beszállással már az 1916. év végével több mint 300.000 korona tulkiadása volt a városnak, mely összegnek egyszerre való behajtása nem mutatkozott méltányosnak, — ennél fogva a város közönsége ugy határozott, hogy az 1000 koronánál kisebb jövedelmű házak mentesítése mellett, a háztulajdonosoktól mindaddig évi 50.000 koronát hajt be, míg a hátralék törlesztve nem lesz.

KULTURÁLIS ÜGYEK.

Sokat szenvedett a háboru alatt az oktatás, mert a tanerők nagy részének hadba vonulása és számos iskolaépületnek hadi kórházzá való felhasználása következtében a tanítást az egész vonalon megrövidíteni kellett oly módon, hogy az iskolák a fennmaradó épületekben felváltva délelőtt vagy délután működtek, továbbá osztály-összevonások és óradó tanerők alkalmazása által a tanítás folytonossága biztosított.

Városi iskolák.

A kisdedóvodák közül a belvárosi már 1914. évben lett bezárva, miután a Régivár-utcai városi iskolai épület teljesen lefoglaltatott katonai kórházi célra és a Belvárosban az óvoda részére alkalmas más helyiséget nem lehetett találni. Ez az óvoda a háborus évek alatt többé nem is nyílt meg, óvónője pedig a gyárvárosi községi elemi iskolához lett beosztva. A józsefvárosi óvodák közül az Eötvös-utcai-ban a polgárok létesítettek hadi kórházakat, az ide beirt gyermekek pedig a Fröbl- és Szilágyi-utcai óvodákba osztattak be. Az összes óvodákba 2000 óvodaköteles gyermek járt.

Minden városrészben volt a városnak elemi iskolája, melyekben 4000—4500 tanuló 73 tanteremben 37 férfi és 36 női tanító mellett nyert oktatást. Az 1915. évben a belvárosi Ferenc József-utcai és a Régivár-utcai községi iskolaépületekben katonai kórházak rendeztetvén be, az onnan kikerült fiu- és illetve leányiskolák a volt piarista-épületben levő zeneiskolai helyiségekben, összevont osztályok mellett, délelőttönként nyertek oktatást. A Gyárvárosban a magyar-utcai, valamint a bárány-utcai iskolák lettek katonai kórházi célra lefoglalva és onnan a tanulók félnapos oktatás mellett a templom-utcai iskolában, az árok-utcai óvodában és két bérházban nyertek elhelyezést. Összesen 21 tanító vonult be katonai szolgálatra.

A városi polgári fiúiskola, mely azelőtt a Régivár-utcai iskolaépületben volt, a háboru tartamára a Koronaherceg szállodában bérelt helyiségekbe került, s mivel a 11 tanerő közül 6 bevonult, ennélfogva a 370—400 tanuló összevont osztályokban, két bejáró tanerő fel fogadásával, valamint az ének, szépirás és torna tanításának mellőzésekével nyert oktatást.

A városi polgári leányiskola már az 1912-iki tanévben ketté választott olyképen, hogy a belvárosi Mocsonyi-féle ház második emeletén 4 A. osztály és a Gyárvárosban egy bérházban 3 B. osztályt nyitattott. Ezen iskolákba 300—320 tanuló járt, a tanerők száma pedig 8 rendes és 5 óraadó volt.

A városi felső kereskedelmi iskola, mely szintén a belvárosi Régivár-utcai épületben volt elhelyezve, a háboru kitörése után a gyárvárosi Coronini-téren fekvő városi bérház második emeletén levő két lakásnak átalakításával ott nyert ideiglenes hajlékot. A harcba vonult 3 tanár helyett bejárók lettek alkalmazva, akiknek segítségével a 245—250 tanuló rendes oktatásban részesült.

A városi női felső kereskedelmi iskola a háborus állapot folytán megváltozott kereseti viszonyokra való tekintettel az 1916/7-iki tanévben lett létesítve és pedig a város említett bérházának első emeletén a gyárvárosi Társaskör által átengedett helyiségben. Az első tanévben csak az első (alsó) osztály nyílt meg 40 tanulóval a felső kereskedelmi fiúiskola tantestületének és egy új női tanerőnek alkalmazása mellett.

A városi siketnéma intézet, mely az Erzsébetvárosban külön tanintézeti és külön internátusi épülettel bírt, az 1914. év végével haza küldte növendékeit, mivel mindkét épület a Vörös Kereszt Egyesület 1. sz. tartalékkórháza számára foglaltatott le s mivel a tantestületnek 5 tagja hadba vonult. De már 1915 szept.-ben ismét megkezdődött a tanítás a város által dr. Menczer Rezsőtől a Holló-utcában kibérelt helyiségekben. A behívott 81 növendék a városban egyes családoknál helyeztetett el, amire a kormány, mely egyébként csak a személyi kiadásokat viselte, külön 5000 kor. államsegélyt adott. A következő tanévben

az oktatás már ismét a saját helyiségében folyt, miután a kórházi célra lefoglalva volt főépület 1916 júniusban visszatartott az intézetnek. Ekkor a kormány a növendékek eltartási költségeihez már 7000 koronával járult hozzá.

A városi zeneiskola a kedvezőtlen háborus viszonyoknál fogva nem fejlődhetett, sőt a növendékek száma 278-ról 270-re apadt. Mindazonáltal az intézet Stroke Henrik tanárnak, majd később Pogatschnigg Guidó igazgatónak hadba vonulása dacára a visszamaradt 8 tanár megfeszített munkájával és Hoós János nyug. tanítóképezdei tanárnak óraadói alkalmazásával hivatása magaslatán maradt és a háboru alatt számos jótékonycélu hangversenyt rendezett.

A városi árvaház egyik büszkesége a városnak és modern berendezésével, valamint az árvagyermeknek Marx Tamás igazgató és neje mint gondnoknő szülői gondoskodása mellett való gondozásával mintaképül szolgálhat minden városnak. Itt gondoztatnak a beutalt árvagyermek 7—14 éves korukban és innen járnak a város különböző iskoláiba, míg 14-ik életévük elérte után az árvaházi bizottság őket hajlamaik és képességük szerint ipari vagy kereskedői inasoknak, a legkiválóbbakat ösztöndíjas helyre továbbképző intézetbe, illetve a leányokat varrodába, divatüzletbe, esetleg cselédségbe adja. A tanács büszkeséggel tett évenként jelentést az állapotokról. Az 1915 szeptember 29-iki közgyűlésen is bejelentettük, hogy a lefolyt tanévben a 70-et meghaladó árvagyermeknek $\frac{3}{4}$ része jelesen végezte az iskolákat, és olyan jó gondozásban részesültek, hogy a betegszoba egész éven át üresen maradt. Az árvaházból azonban akkor egy 14 éves leányt a főispánné a kis unokája mellé pesztrának kért ki. Mivel azonban a leánytól mindenféle szobaleányi teendőket kívántak, amikhez ez a szegény leány ilyen uri házban nem értett, — a főispán az elnöki székéből lehordta az árvaházat, ahol semmit sem tanulnak a gyermekek, mint heklizni (t. i. akkor a harctéren küzdő katonáknak hósapkákat készítenek), mert az ő felesége ime nincsen megelégedve a cselédjével.

Színház.

A színház Krecsányi Ignácnak sok évi szinigazgatói működése után az 1914 október 1-től kezdődő szinidénytől kezdve Komjáthy János volt kassai szinigazgatónak lett ugyan kiadva, de a tagok consorcionális alapon működtek. Miután pedig nevezett 1916. évben súlyosan megbetegedett, a temesvári színház és az ezzel kapcsolatos budai krisztinavárosi szinkör igazgatása átment Sebestyén Gézára, a budapesti „Magyar Színház” tagjára és az Országos Színészegyesület alelnökére. Sebestyén Géza teljesen megfelelt hivatásának, a háborúval járó nehézségek dacára a közönség magasabb művészi igényeit kielégítette, társulatával számos operát és klasszikus, örökbecsű operetteket is játszott, a hadi jótékonyág oltárára évenként 4—5000 koronát áldozott és tagjait az 1916/7-iki évadtól kezdve már mint havidíjas tagokat szerződtette.

Mozi.

A városnak két mozgóképszínháza a háború alatt olyan lendületet és fejlődést ért el, amilyent kezdetben, a gazdasági válságtól való félelem hatása alatt senki sem remélt. Pedig óriási nehézségekkel kellett megküzdeni; a francia, angol és amerikai filmek behozatala lehetetlenné vált, a többi országokból való behozatalt pedig a vasúti közlekedés és postai szállítás bizonytalansága tette nehezzé. Azonban a nehézségek dacára az üzemben soha fennakadás nem volt és a temesvári mozi egyetlen napon sem szünetelt. A siker kulcsa a közönség érdeklődésének felkeltésében rejlett s ezért a mozi mindig alkalmazkodott az emberek hangulatához és lelkiállapotához. Tartott kulturális előadásokat és felolvasásokat is, de főszólt a háború aktuális felvételeinek bemutatására fektette. A fejlődést mutatja a jegyeladásból származó bevétel, mely az 1914. évi 240.000 koronához képest a következő években 310.000, 370.000 és 400.000 koronára emelkedett.

EGÉSZSÉGÜGY.

A hatóság törekvése.

Az előzőkben már ismertettem a város közönségének abbeli törekvését, hogy a város egészségügyét az általános csatornázás és vízvezetékek kiterjesztése és új kórház építése által javítani igyekeznek. Ehhez járult volna még az egészségügyi közszolgáltatnak az 1912. évben megalkotott, de a belügyminiszter által csak 1914 augusztusban jóváhagyott szervezeti szabályrendelet értelmében való teljes átszervezése. Minthogy azonban az átszervezés több szolgálati szabályzat megalkotását tette szükségessé, ehhez pedig a városi hatósági orvosok a közbejött háborus állapottal járó egyéb teendőik miatt nem foghattak hozzá, ennél fogva ez az ügy is csak tervezés maradt.

A bujakóros-osztály első tervezése.

Egyik nagy veszély, valódi népbetegség fenyegette lakosságunkat a háborus állapottal ijesztő mérvben elharapódzott bujakóros nemi betegséggel, és pedig úgy a férfiaknál, mint a nőknél. Az ez ellen megindított védekezés céljából a város közönsége egyelőre 1915-ben a régi kórházban a bujakórosok ágyainak számát igyekezett szaporítani s e végből a szemészeti osztálynak a város tulajdonát képező józsefvárosi Missits-utcai házba való kihelyezését rendelte el s utóbbinak 16.000 korona költséggel való átalakítását foganatosította. De sajnos, a kihelyezés nem történhetett meg, a jelzett ház üresen maradt és az átalakításra a város kidobta a pénzt, mert a szemészeti osztály vezetésére egy specialista szemorvosra lett volna szükség, ilyen pedig akkor nem állott rendelkezésre. Ugyanis a kórházban volt 40—50 ágyas szemosztályt éveken át dr. Bider Vilmos osztályvezető-főorvos, hírneves szemorvos vezette, aki azonban épen akkor, 1915 április 7-én elhalálozott, helyette pedig a kórházi igazgatónak és a főorvosnak kérései dacára a

főispán nem nevezte ki dr. Pór Dezső bejáró szemorvost, hanem egy sebész-orvost. Igaz ugyan, hogy később nevezett szemorvost a kórházhoz kinevezte, de nem osztályvezető-főorvosnak, hanem csak alorvosnak, aki azonban katonai szolgálatot teljesítvén, mint alorvos nem lett felmentve.

A bujakóros-osztály második tervezése.

A második megoldás az lett volna, hogy a bujakóros-osztály teljesen kitelepített volt a kórházból és evégből a katonai hatóság visszaadta a városnak a volt élmezési telep azon részét, ahol az „Iparos Tanonc-Otthon” volt azelőtt elhelyezve, a városi mérnökség pedig a 120 ágyas bujakóros női osztály terveit még 1916 októberben elkészítvén, a város közönsége az államnak 100.000 koronás hozzájárulásával az adaptálást 1917-ben végrehajtotta. Ez a tervezés azonban azért maradt abba, mert az akkori viszonyok között az üzemhez nélkülözhetetlen fehérnemű nem volt beszerezhető.

Anya- és csecsemővédelem.

A város közönsége annak a felismerésében, hogy a közegészségügynek fejlesztése céljából szociális intézményekre, berendezésekre és szervezetekre is van szükség, 1917 elején elhatározta, hogy a csecsemőhalálozás országosan és nálunk is észlelt nagy arányának csökkentése érdekében megszervezi az anya- és csecsemővédelmet; evégből a várost 6 körzetre osztja, melyeknek mindegyikében hivatásos védőnőt alkalmaz, továbbá a hatósági bábák fizetését lényegesen felemeli, 20 darab vándorkosarat szerez be gyermekágyi felszerelésekkel, ágy- és fehérneművel ellátva, hogy a szegénysorsu szülőnők segélyezésére 100.000 koronás alapot létesít, — végül, hogy az országos anya- és csecsemővédelmi szervezetbe kíván beleilleszkedni. — Alig, hogy a város ezt az elvi határozatot hozta, 1917 május havában megérkezett a belügymi-

niszternek 4000. sz. rendelete, melyet a helyszínére városunk gyermek- és csecsemő-halálózása okainak felderítése végett még 1910. évben kiküldöttek véleményes jelentésre alapított. A miniszteri rendelet szerint a kormánynak az a célja, hogy az ország minden törvényhatóságára nézve ilyen tanulmányokat végeztessen és ezek alapján készüljön a csecsemő- és gyermek-halandóság monográfiája és térképe. Elsőként azért dolgoztatta fel Temesvár adatait, mert ez a város egyike az ország e tekintetben legveszélyeztetettebb törvényhatóságainak. A rendelethez csatolta a város egészségügyi monográfiáját azzal a felhívással, hogy a város azt mérlegelje és ha tévedés van, helyesbitse. Mint-hogy a kiküldöttek már előbb ismertették a monográfiát a helybeli hírlapokban, s így tudomásunk volt arról, mielőtt a városnak hivatalosan megküldetett, minthogy továbbá azt a várost pellengére állította és sok adat a valóságnak meg nem felelt, ennél fogva én előre elkészítettem ellenészrevételeimet, melyeket kinyomattam és a belügyminiszteri rendelettel együtt terjesztettem az 1917 május 29-iki közgyűlés elé, mely 183. közgy. 12.411. tan. sz. a lényegileg a következő határozatot hozta:

Temesvár történetében nincsen példa arra, hogy a kormány városunknak közállapotaival oly mélyreható részletességgel foglalkozott volna, mint azt Sándor János belügyminiszter tette a 16 teljes oldalra terjedő kimerítő rendeletével, kifejezésre juttatva azt a kívánságát, hogy felvirágozzék a népfejlődés terén is Temesvár, ez a történelmileg, kulturálisan és gazdaságilag oly nagy jelentőségű város, a délvidék központja.

A th. bizottság mély hálóját és köszönetét nyilvánította a belügyminiszter urnak a rendkívüli figyelemért és jóindulatért, és kijelentette, hogy a belügyminiszter urnak utmutatásait és kiválóan gyakorlatias irányu tervezetét tőle telhető áldozatkészséggel feltétlenül és szilárd akarattal megvalósítani igyekszik.

Egyben azt a kérelmet terjesztette a belügyminiszter ur elé, hogy a monográfiát, valamint a polgármester füzetét adja ki az Országos Statisztikai Hivatalnak oly felhívással, hogy a bemutatott kérdőpon-

tokra véleményt nyilvánítva, döntse el azt a kérdést, vajjon a polgármester által tett észrevételek, melyek a város közönségének álláspontját tükrözik vissza, statisztikai szempontból helytállók-e.

Végül kérte a város jó hírnevének helyreállítása végett, hogy a belügyminiszter állapítsa meg rendelettel azt, hogy a közegészségügyi állapotokat jellemző halandóság Temesvárott állandóan csökken és az utolsó négy évtized alatt a felére szállt alá; hogy továbbá ennek következtében Temesvár város a közegészségügy fokmérőjéül elismert halálozási arányszámával az utolsó békés évben, 1913. évben az ország 27 thj. városai közt már a tizedik helyet foglalta el és 17 más városban kedvezőtlenebb volt a halandóság;

hogy továbbá statisztikailag állandó jelenségképen alaptalan az állítás, hogy Temesvár születési arányszáma a legkisebb az országban és hogy csecsemő halandósága a legszomorubb, mert más években több más városban kisebb volt a születési arányszám és mert 1913. évben is 10 más városnak volt nagyobb a csecsemő halandósága, mint Temesvárnak; végül, hogy alaptalan a város közegészségügyi alkotásait, be rendezéseit, közigazgatását és városfejlesztési törekvéseit lekicsinylő az a súlyos vádaskodás, hogy Temesvár az utolsó legbékésebb tíz év gazdasági fellendülésével semmit sem javított felnőttjeinek halálozásán.

Végül a th. bizottság köszönetét nyilvánította a polgármesternek a város jó hírnevének megóvása érdekében ez alkalommal is kefejtett rendkívüli fáradozásáért és a várost ért támadással szemben tanúsított határozott állásfoglalásáért.

Alig kell hangsúlyoznom, hogy ezen felíratra soha sem érkezett válasz és a következő évben létrejött politikai fordulat az egész akciónak véget vetett.

KÖZÉPITKEZÉS.

A mozgósítás és a kormánynak tiltó rendelkezései folytán a háboru alatt ugyszólván szünetelt a középítkezés és a városi hatóság csupán a nélkülözhetetlen és elodázhatatlan fenntartásokat, valamint a háborus-állapottal előállott néhány közmunkálat foganatosítását rendelhette el, de egyébként a mérnöki hivatal a háboru befejezése után remélt normális viszonyok mellett végezhető közműveket tervezte.

A bizonytalan pénzügyi és gazdasági helyzet, főleg pedig a szakmunkásoknak és vállalkozóknak harcba vonulása különben is lehetlenné tett minden nagyobb vállalkozást és azt a kisebb mérvű középítkezést is a város csak néhány 60 évesnél idősebb szakmunkással és orosz foglyok segítségével végeztethette.

Mint már említettem, abbanmaradt a felső kereskedelmi iskola, az ipari munkásházak, a Begahidak építése, és sok kérdés a tervezés stádiumán tul nem jutott. Be kellett szüntetni a városi sziklái kőbányái üzemet is, aminek következtében a meglévő kőkészlettel csak hiányosan lehetett az épen akkor elkészült általános csatornázás és vízvezeték által megrongált kövezetét helyreállítani.

A háboru későbbi folyamán a készletek elfogyása és a gyakori vasuti forgalmi zavarok miatt beállott anyagihiány is rosszabbította a helyzetet, ugy hogy az utolsó években a fenntartási munkák közül is csupán az igazán elodázhatlanokra kellett szoritkozni.

LAKÁSVISZONYOK ÉS MAGÁNÉPITKEZÉS.

Lakásbőség.

A háboru folyamán a lakásviszonyok igen változatos képet mutatnak. Eleinte, 1914. évben a lakásügy még a balkáni zavarok szülte gazdasági pangás és drágaság miatt ugyan azt a tünetet mutatja, mint 1913. évben, s amint azt az „Előzmények” című fejezetben vázoltam.

Ugyanis dacára annak, hogy új lakás alig keletkezett, több lakás maradt üresen, mint azelőtt és a háztulajdonosok házbérvésztésege még nagyobb lett. Ennek magyarázatául szolgált még mindig az, hogy a megdrágult városi élet sokakat visszatartott a bevándorlástól és hogy sok hadba vonultnak családja felhagyott a külön lakással, sokan pedig összehuzodoztak kisebb lakásban. Az a körülmény, hogy a bruttó házbérbérvédelem mégis emelkedett, azt tanúsítja, hogy a legtöbb régi ház az akkor elkészült általános csatornázási és vízvezetéki hálózatba kapcsolhatóan be, — a háztulajdonosok ezen a címen általában felemelték a lakbéreket. Ez az állapot tartott még az 1915. évben is, de már 1916-ban amikor a város területén egyetlen lakóház sem épült, az üres lakások száma valamivel csökkent. A következő 1917. évben már beállott nálunk is a lakáshiány.

Lakáshiány.

Az a körülmény ugyanis, hogy a hadbavonultak s azok hozzátartozói a nagyobb katonai állomáshelyeken tömörültek össze és hogy a vidékiek folytonosan beözönlöttek Temesvárra, itt is oly helyzetet teremtettek, hogy kevés lett a lakás, mely ezen szaporulat befogadását lehetővé tette volna. Új házak nem épültek, a családok tovább szaporodtak, a hadbavonult családfő hosszabb időre távozáván, lezárta lakását s állomáshelyén más kisebb-nagyobb lakást bérelt magának s családjának, miáltal elfoglalta más elől a hajlékot. Valóságos lakáshiány állott be.

Ez a lakáshiány hovatovább olyan mérveket öltött az egész országban is, hogy annak enyhítésére a kormány intézkedése vált szükségessé.

Lakáshivatal.

E célból a kormány rendeletet adott ki, amellyel korlátozni kívánta a lakás-felmondási lehetőséget és módot kívánt nyújtani arra, hogy a lakáshiány legalább is annyira enyhíthessék, hogy lakásinséggé ne fejlődjék. Megjelent tehát 1917. évi november hó 3-án a kormánynak lak-

bérrendelete, amely megszorította a házbéremelések és lakás-bérlet-felmondások lehetőségét s a már egy korábbi rendelet alapján fennállt lakbérleti bizottság mellé, amely a felmondási eseteket bírálta el érvényességi szempontból, új hivatalként felállította a lakásszükség enyhítése-céljából a lakáshivatalt. A városi tanács egyelőre megbizta a város főjegyzőjét azzal, hogy a lakbérrendeletben előirt lakásügyi teendőket megfelelő munkaerő bevonásával végezze. Ezért egyben dr. Koszó János vár. levéltárnokot rendelte a tanács a főjegyző-mellé, ahol a városháza második emeletén egy l a k á s ü g y o s z t á l y állítottatott fel, amely a lakáshivatal teendőit volt hivatva elvégezni. E hivatal 1917. évi december 1-én kezdte meg működését, fogadta a feleket, akiket egyrészt tanáccsal látott el a lakásügyekben, s másrészt a mindinkább nagyobb számban előforduló béremelési és lakásrekvirálási ügyekben a felek közbejöttével megtartott tárgyalás után határozatokat hozott, amely határozatok a lakbérleti bizottsághoz felebbezhetők.

DRÁGASÁG.

A város közönségét és a városi hatóságot elsősorban az emberi táplálkozásra feltétlenül szükséges élelmicikkek árainak alakulása érdekli, amennyiben csak az u. n. piaci árak szabályozására birt be-folyással, minden egyéb cikk a szabad kereskedelemnek lévén fenn-tartva. Ugyanezért én is csupán a piaci áraknak emelkedésére leszek figyelemmel.

Piaci árak.

Habár a balkáni zavarok miatt már 1913-ban emelkedtek az árak, de mivel a városi hatóság a malmokkal, péekkel, mészárosokkal és hentesekkel méltányos megegyezésre jutott, melyet azok a mozgósi-tásig be is tartottak és mivel egyéb élelmicikkekben akkoriban még nagyobb volt a kínálat és ennek folytán az árak normálisak voltak, ennél fogva a továbbiakban csak az 1914. évi július hóban, tehát a moz-gósítás előtt fennállott árakat hasonlítom össze az 1919. évi júliusig történt emelkedésekkel.

A mozgósítás után közvetlenül felszökött a legtöbb élelmiszernek az ára, aminek oka egyrészt az, hogy a katonaság részére nagy meny-nyiségek lettek lekötve, másrészt a közönség is a hadi állapot nyomán várható drágaságtól való félelmében a normálnál jóval többet szer-zett be.

Ekkor a város közbelépett és a fentebb „Közélelmezés” című feje-zetben ismerttetett eljárásával elérte azt, hogy városunkban a piaci árak mindig kisebbek voltak, mint más városokban.

Alább kimutatásba foglalom a legfontosabb élelmicikkeknek piaci árait a mozgósítás előtt és azóta polgármesteri működésem végéig.

Piaci árak koronákban.

Az élelmi cikkek megnevezése	Egy- ség	1914. év		1915	1916	1917	1918	1919	Emel- kedés 1915óta %
		Máj.	Aug.						
		j u n i u s h ó							
Finom fehér liszt	Kg	0·48	0·53	0·68	8·26	1·06	3·20	3·22	387
Főző liszt	„	0·42	0·50	0·55	0·60	0·63	0·96	1·20	114
Kenyér liszt	„	0·36	0·46	0·46	0·78	0·46	0·60	0·20	70
Fehér kenyér	„	0·34	0·50	0·42	0·60	0·54	1·00	2·00	670
Burgonya	„	0·7	0·12	0·14	0·36	1·60	1·00	2·00	1566
Bab	„	0·34	0·44	0·46	0·56	0·80	1·16	1·20	135
Vöröshagyma	„			0·40	0·80	2·40	1·48	1·56	290
Tojás	drb	0·06	0·06	0·40	0·20	0·20	0·85	0·80	700
Csirke, sütni	„	1·00	1·20	1·65	4·00	12·00	23·00	21·00	1650
Vaj	Kg	4·00	4·20	4·60	12·00	9·40	16·00	52·00	1032
Marhahus pecs.	„	1·60	1·72	4·40	10·00	10·00	17·00	26·00	1040
„ levesnek	„	1·44	1·52	3·60	8·60	9·60	13·60	20·00	1150
Borjúhus hátulja	„	2·40	2·60	4·00	8·40	10·40	16·00	30·00	733
„ eleje	„	2·00	2·20	3·40	7·80	9·60	14·00	26·00	983
Sertéscomb	„	1·76	1·76	4·20	8·30	9·20	10·60	18·00	1536
Juh-hus	„	1·20	1·20	2·50	5·20	8·00	13·00	28·00	1066
Szalonna	„	1·60	1·60	4·20	9·80	12·00	13·00	38·00	1526
Zsir	„	1·60	1·60	4·20	10·00	12·00	15·00	38·00	1596
Tüzifa hasáb	Kbm	12·00	12·00	14·00	25·00	36·00	77·00	90·00	650
Szén, fűtő	Mm	4·40	4·00	4·00	8·00	14·00	20·00	20·00	445
Dió	Kg	0·80	6·90	1·00	1·20	2·00	2·00	3·40	350
Cukor	„	1·60	1·42	1·06	1·25	1·62	1·54	5·60	460
Babkávé	„	4·00	5·00	5·20	14·00	10·70	10·70	75·00	1400
Rizs	„	0·60	0·64	2·00	6·80	18·00	18·50	28·00	4257
Só	„	0·25	0·28	0·25	0·25	1·25	1·35	2·70	900

Átlagos emelkedés 25 fontos élelmicikknél 4 év alatt 989%.

Tisztviselői illetmények.

A drágasággal szemben érdekes kimutatni azt, hogy a köztisztviselők, akik közé a városi tisztviselők is tartoznak, a háboru tartama alatt hányszor és minő illetmény-emelésben részesültek és hogy ez lépést tartott-e a legszükségesebb élelmiszerek árainak emelkedésével?

A városi közigazgatási tisztviselők már 1913. január 1-től kezdve fizetési osztályokba (VI—XI.) lettek sorozva és azóta épolyan illetményekben részesültek, mint az államiak. Azon felül azonban a városiak 4 izben, minden 5 évi szolgálat után 10% korpótléket is kaptak. 1916 január. 1-től kezdve az állam 20% háborus segélyt engedélyezett. 1917 július 1-től kezdve a várakozási idő, mig t. i. valaki a fizetési osztályon belül a III-ik fokozatból a II-ba, s innen az I-ső fokozatba jut, leszálitotta a kormány 5 évről 3 évre, miáltal sok tisztviselő magasabb fizetéshez jutott; a város pedig ezen alkalomból még két korpótléket rendszeresített, melyet az illetők a 15-ik és 18-ik szolgálati év után kapnak. Ugyanakkor a családi pótlék, mely a feleség és minden gyermek után jár, az eddiginek kétszeresére, vagyis tisztviselőknél 200 koronáról 400 koronára, díjnokoknál és szolgáknál pedig 100 koronáról 200 koronára lett felemelve. Később, 1917 november 1-től a háborus segély lényegesen felemeltetett (50—100%-ra) és ugyanakkor a kormány ruha-beszerzési segélyt is adott, mely kezdetben tisztviselőknél 500, díjnokoknál 300 és szolgáknál 200 koronát, továbbá minden gyermek után is 200, illetve 100 koronát tett ki, de már 1918. évben 900—600—300 koronára, 1919-ben pedig 1300—800—400 koronára lett felemelve. A város közönsége 1919 január 1-től kezdve külön drágasági pótléket is adott, amely tisztviselőknél kivétel nélkül 3600 koronát, díjnokoknál és szolgáknál 1200 koronát tett ki, továbbá a háborus segélyt kiterjesztette a vállalati és üzemi alkalmazottakra, a városi tanerőkre, a nyugdíjasokra és a kegyuraságához tartozó plébánosokra és segédlelkészekre is.

Látszik tehát, hogy a kormány és a város is igyekezett alkalmazottainak helyzetén segíteni, de azért a fixfizetésűek a háboru alatt mégis nyomorogtak, mert a segítség többnyire elkésve jött és sohasem állott arányban a drágulással.

Arra nézve, hogy ezen állítást beigazoljam, alább közlök egy kimutatást arról, hogy a városi tisztviselők összilletményei 1915. év óta mily mérvben emelkedtek. Alapul vettem egy-egy II-ik fokozatu két gyermekes tisztviselőt.

Fizetési osztály	Összilletmény (fizetés, lakpénz és háborus pótlékok)					Emelkedés 1915. év óta %
	1915. év	1916. év	1917. év	1918. év	1919. év	
	K o r o n á k b a n					
VI.	13800	15540	17533	24299	32699	236·95
VII.	7240	8590	10490	15640	22640	326·51
VIII.	5570	6570	8320	13170	19780	355·11
IX.	4200	4949	6678	11178	17499	416·66
X.	3410	3978	5567	10698	15939	476·44
XI.	2920	3426	4786	8236	14236	487·55

Az illetmény-emelkedés tehát 1915 óta átlag 381%, az élelmicikkeké 989%.

Munkabérek.

A munkások folytonos bérköveteléseikkel inkább értek célt, mint a tisztviselők, az iparosok és kereskedők pedig a magasabb munkabéreket áthárították a vevőkre és megrendelőkre, még pedig többnyire hatványozott mértékben, úgy hogy ebben a körforgásban nehéz ítéletet mondani arról, vajjon a magas bérek, vagy az uzsoráskodás segítette-e elő a háborus konjunktura által amugy is magas fokra hágott áraknak folytonos fokozását. — A városi munkások éber figyelemmel kísérték a magán-munkások bérvizonyait és mivel a városi hatóság maga sem akart olcsóbb munkát, ennél fogva az alábbi kimutatás, mely a város által házikezelésben végzett munkálatokra vonatkozik, alighanem az egész város munkásságára vonatkoztatható.

A munkás minősége	Egység	1915	1916	1917	1918	1919	Emelkedés 1915 óta %
		B é r k o r o n á k b a n					
Napszámos	napibér	3·00	4·60	5·00	9·00	16·00	566
Asztalos	órabér	0·60	0·60	0·70	1·40	3·40	529
Ács	„	0·56	0·66	0·80	1·60	3·80	533
Kőmives	„	0·60	0·66	0·80	1·40	3·80	533
Kövező	m ²	0·70	0·64	0·80	1·30	2·00	257
Földmunkás	m ²	0·40	0·60	2·00	3·00	5·00	1156
Kovácsmester	órabér	0·50	0·60	0·70	1·56	3·10	520
Kovácssegéd	„	0·40	0·44	0·60	1·26	2·90	625
Bognársegéd	„	0·46	0·50	0·66	1·56	2·70	486

A munkabér-emelkedés tehát 1915 óta átlagban 578%, az élelmicikkeké 989%.

Láttuk, hogy a köztisztviselők illetményei 5 év alatt 236—487%-kal, vagyis átlagban 381% kal emelkedtek, ami csupán azon élelmicikkeknek az árait haladja meg, melyek maximálva, rekvirálva és a kormány által törvényhatóságunkint kontingentálva, fejadagok szerint kerültek szétosztásra, ellenben minden más élelmicikkeknek, kiváltképen pedig a ruházati cikkeknek az árai sokkal nagyobb arányban (400—500—1000—2000%-kal) emelkedtek, mint a fizetések.

A munkásoknak bérei némileg magasabb arányban (átlag 578%-kal) emelkedtek, mint a köztisztviselők fizetései, de ezekre nézve is ugyszólván csak a mindennapi kenyér volt biztosítva. Megjegyzem, hogy a városi üzemeknél, valamint a többi gyáraknál a szakmunkások nem óradíjat, hanem napibért kaptak és pedig a „Munkaadók Szövetsége” és a munkások közt 1919-ben egy félévre megkötött kollektív-szerződés alapján kvalifikációjuk szerint napi 17—21, továbbá 25—30 és a legjobbak 35 korona napibért. Női házi cselédek, akik azelőtt havi 15—20 koronát kaptak, 1919-ben 80—100 koronát, szakácsnők pedig 30—40 korona helyett 200—250—300 korona havibért kaptak.

Nem várt alakulatot vett a pénzügy a háboru alatt, mert eleinte a bizonytalanság és a háborus tapasztalat hiánya a legtöbb embernél bizonyos félelmet, vagy legalább is óvatosságot és tartózkodást idézett elő, míg később a háborus konjunkturák kihasználása az egész pénzpiac helyzetét megváltoztatta.

Temesvári pénzügyintézetek.

Az új pénzügyi helyzetet legjobban illusztrálják a temesvári pénzügyintézetek háborus mérlegei, melyek alapján az alábbi feljegyzések érdemelnek figyelmet.

A háboru kitörésekor sok megijedt betevő betétjét a lehetőséghez képest kivette, míg annak a háboru miatt életbeléptetett moratóriumi rendelet gátat nem vetett. Azonkívül a betétek apadását előidézte a 6%-os m. kir. államjára (hadikölcsön) kötvények emissziója, mivel ezen állampapír címletek kedvezőbb kamatozást nyújtottak, mint a jobb pénzügyintézetek a betétek után fizetnek. De már a háborus állapot második évében a legtöbb pénzügyintézet mérlegében a betét-állomány várakozáson felül, nem kedvezőtlen, hanem ellenkezőleg kedvező színben jut kifejezésre, amennyiben majdnem minden pénzügyintézet betét-állománya emelkedést tüntet fel, míg a kölcsön-állományok apadtak. Így hát a háboru kellemes csalódást hozott a pénzügyintézeteknek, mert éppen az ellenkezője következett be annak, mint amitől a legtöbben félték; vagyis közgazdasági életünket felforgató és megbénító pénzügyi szűke helyett, oly nagyfokú pénzügyi bővel állott be, hogy a pénzügyi feleslegek elhelyezése meglehetősen gondot okozott a pénzügyintézetek vezetőinek. Ilyen körülmények között a kibocsájtásra került második és harmadik hadikölcsön a sok pénzzel elárasztott pénzügyintézeteknek kapóra jött, amennyiben ezáltal módjukban állott pénzügyi feleslegeiket egyrészt saját jegyzéseik, másrészt betevőik, vagy lombardhitel igénybe vétele által történő jegyzések céljaira elhelyezni.

De azért a háboru okozta bizonytalanság megbénította minden egyéb vállalkozási szellemet. Ennek következménye volt, hogy a hitel-igények a minimumra apadtak, sőt az igénybe vett hitelek jó része visz-

szafizetésre került, miután sok adós, ezek közül különösen a földmivelő-osztály, a nyerstermények, főleg az élelmiszerek rendkívül magas áron történt értékesítésével annyi pénzhez jutott, hogy sok esetben nemcsak adósságát törlesztette, hanem még megtakarított pénze is maradt, mely a pénzüintézetekhez mint takarékbetét vándorolt.

A kereskedő-osztály sem igen szorult hitelre, ellenkezőleg annyi pénz felett rendelkezett, hogy a legtöbb esetben nemcsak esetleges tartozását volt képes kiegyenlíteni, hanem még takarékbetétet is tudott elhelyezni. Mindezekből folyik, hogy a pénzüintézeteknél a kölcsönvisszafizetések és betétek rohamos emelkedése folytán felhalmozódott tőkék megfelelő kihelyezése terhes gondot okozott a pénzüintézetek intézőinek. Csupán a pénzüintézeteknél eszközölt hadikölcsön-jegyzések financirozására szükségeltetett elég sok pénz, de miután az abba fektetett tőke a hadiszükségletek fedezésére csakhamar ismét forgalomba került, onnan megint csak legnagyobb részben a pénzüintézetekhez özönlött vissza.

A pénzbőség az értékpapírpiacon is igen egészségtelen állapotot teremtett, mert a felhalmozódott pénz, az üzletpangás és más megfelelő kihelyezési lehetőség hiánya folytán, sokakat értékpapírok megszerzésére csábított, mely irányzat az idők folyamán olyan méreteket öltött, hogy az árfolyamok az értékpapírok belértékével, vagy épen jövedelmezőségükkel arányban nem álló módon felszöktek.

A pénzbőséggel járt bankjegyforgalom óriási emelkedése oly nagyfoku pénzinflációt idézett elő, hogy az a pénz vásárlóképességének csökkenését vonta maga után. Ennek következménye volt, hogy az ingatlanok iránti kereslet az előző években tapasztaltnál még fokozottabb mértékben jelentkezett. Ez magával hozta, hogy a házak, de különösen a földek árai a jövedelmezőséggel arányban nem álló hihetetlen magasságra szöktek. Ennek tulajdonítható, hogy a háboru előtt sok ingatlan birtokkal immobilizált és az anyagi tönk szélén állott birtokosok ingatlanaik eladásával oly kedvező anyagi viszonyok közé kerültek, hogy nemcsak adósságaikat rendezhették, hanem még tiszta vagyonhoz is jutottak.

Ehelyütt egy érdekes és jellemző epizódról kell megemlékezni. Ugyanis a város közönsége a Temesvár városi takarékpénztár r.-t. részvényei 80%-ának tulajdonosa lévén, összes pénzt ott gyűmölcsöztette, a giróforgalmat és minden nagyobb pénzműveletét ott bonyolította le. Mivel azonban az árvapénzek elhelyezését évről-évre a közgyűlésen névszerinti szavazással kell elhatározni, ennél fogva 7 helybeli pénzügyintézet, a főispán protektorátusa alatt és a háboru kitörésekor meglevő (fent vázolt) félrehatása alatt az 1914. évi november hó 30-án tartott közgyűléshez kérvényt adtak be az iránt, hogy ezentul a város pénzei 8 pénzügyintézet közt osztassanak meg. Ezt a kérést nem kívántam teljesíteni, de mivel a főispán kétizben felkeresett, és a pénzügyintézetek nagy hatalmával fenyegetőzött, olyan kompromisszumba mentem bele, hogy szavazzák meg még az egyszer az árvapénzeket a városi takarékpénztár részére, aminek ellenében ígérem, hogy a város egyéb pénzeiből a jövőben juttatok a többi intézeteknek is.

Pedig hiába volt erőszakoskodásuk, mert később a pénzügyintézeteknek már annyi betétjük volt, hogy el se akarták fogadni a város pénzeit.

HADIKÖLCSÖN.

a) A városi pénztár jegyzései.

A háboru kitörése után, még 1914. évben a város közönsége a háboru által okozott kiadások fedezése céljából kibocsájtott 1914. évi 6%-os adómentes járadékkölcsönből 1 millió korona n. é. kötvényeket jegyzett a cs. k. szab. osztrák földhitelintézetnél lévő giróbetétje terhére,

folytatólag a város közönsége jegyzett az 1915. évi 6%-os adómentes járadékkölcsönből (II. hadikölcsön) 1 millió. koronát a városi takarékpénztárnál lévő giróbetétje terhére,

továbbá az 1915. évi 6%-os III. hadikölcsönből ugyanolyan módon 1 millió koronát,

az 1916. évi 5 $\frac{1}{2}$ %-os V. hadikölcsönből 700.000 koronát és pedig a villamos vasut terhére 150.000 koronát, a villanytelep terhére 350.000 koronát és a város kezelése alatt álló alapok terhére 200.000 koronát,

az 1917. évi 5 $\frac{1}{2}$ %-os VI. és VII. hadikölcsönökből 500.000—500.000 koronát ugyancsak az alapok terhére, végül

az 1918. évi VIII-ik hadi kölcsönből 1 millió koronát az alapok terhére.

Vagyis összesen 5,700.000 korona n. é. hadikölcsönt jegyzett a város.

b) A gyámpénztár jegyzései.

Az összesített gyámpénztár és a gyámpénztári tartalékalap terhére az V. hadikölcsönből 100.000—100.000 koronát és ugyancsak a gyámp. tartalékalap terhére a VI. államkölcsönből 50.000 koronát jegyzett a város közönsége.

c) A gyámoltak jegyzései.

Ezekén felül a városi árvaszék a kiskorúak és gondnokoltak javára az illető gyámok és gondnokok kérelmére minden hadikölcsönből jegyzett, és pedig az I—VII. hadikölcsönökből összesen 1,431.800 koronát.

d) A pénzüintézetek jegyzései.

A nagyfoku pénzbőség folytán a temesvári pénzüintézetek mint jegyzési helyek, részint a betevőik javára, részint a saját vagyonukból a következő hadikölcsön-jegyzéseket eszközölték:

az	I.	hadikölcsönből	20,054.000 korona
a	II.	„	25,571.000 „
a	III.	„	50,197.000 „
a	IV.	„	45,269.000 „
az	V.	„	61,237.000 „
a	VI.	„	53,446.000 „
a	VII.	„	90,558.000 „
a	VIII.	„	103,816.350 „
	összesen a 8 hadikölcsönből		<u>458,363.350 korona</u>

névértékű kötvényeket, mely összeggel Temesvár a vidéki városok között az első helyre került.

ÁLTALÁNOS KÖZIGAZGATÁS.

Az eddigiekben ismertetett háborus rendkívüli viszonyok ugyan már eléggé jellemzik a városi hatóságra háramlott közigazgatási feladatokat, melyek a városi tisztviselők és alkalmazottak megfeszített munkásságát, valamint a törvényhatósági bizottság nagyfoku érdeklődését és tevékenységét igényelték.

Ezekkel azonban a feladatok nem merültek ki, mert hiszen ezek mellett a rendes ügymenetet is el kellett látni és azonfelül sok egyéb rendkívüli eset is fordult elő a háborus négy év alatt, melyeknek rövid leírását nem mellőzhetem.

Közgyűlések.

A szervezeti szabályrendelet értelmében a törvényhatósági bizottság a július hónap kivételével minden hónapban tartott egy rendes közgyűlést, azonban annyi esetben kellett a törvényhatósági bizottság határozatát igénybe venni, hogy a rendeseken kívül a háboru alatt még 9 rendkívüli közgyűlés is tartatott, és pedig a következő események alkalmából az alább felsorolt napokon:

1. Ferencz Ferdinand főherceg és neje meggyilkolása alkalmából 1914 július 2-án.
2. Telbisz Károly ny. polgármester halála, 1914 július 24-én.
3. Első hadikölcsön, 1914 nov. 23.
4. Második hadikölcsön, 1915 máj. 15.
5. Schevits-per, 1916 jul. 22.
6. Németh József püspök halála, 1916 nov. 16.
7. Ferencz József király halála, 1916 nov. 28.
8. A magistrátus 200 éves jubileuma, 1918 jan. 20.
9. Kórossy György főispán beiktatása, 1918 ápr. 16.

Főispánváltozás.

A város és Temesmegye főispánja, Joanovich Sándor 1918 március 13-án Budapesten váratlanul elhalálozván, Ferenczy alispán és a polgármester óhajához képest a Wekerle-konnány előterjesztésére a király kinevezte Kórossy György verseci főszolgabíró főispánnak. Az új főispán ünnepélyes beiktatása az 1918. évi április hó 18-án tartott rendkívüli közgyűlésen ment végbe. Az interregnum alatt a városi főispáni teendőket a polgármester látta el, aki erre a belügyminiszter által felhatalmaztatott.

Szervezeti és egyéb szabályrendeletek.

Szervezeti szabályrendeletünket, valamint az ezzel kapcsolatos illetmény- és szolgálati szabályzatot, melyeket a város közönsége még 1912. évben alkotott meg, a belügyminiszter csak 1914. évi augusztus hóban hagyta jóvá.

Nyugdíjszabályrendeletünk teljesen újjáalkottatott és pedig az állami és vármegyei alkalmazottak ellátásáról szóló 1912. évi LXV. t.-cikkben foglalt alapelvek és feltételek átvétele mellett. Az új szabályrendelet 1914. évi január hó 1-től kezdődő hatállyal lépett életbe.

A csatornázási szabályrendelet 1915 január havi közgyűlésben módosítván, a belügyminiszter által módosított alakjában jóváhagyatott.

A városi mozgóképszínházak tiszta jövedelmének hováfordítása tárgyában a város közönsége 1915 április havi közgyűlésében új szabályrendeletet alkotott, melyet a belügyminiszter jóváhagyott.

A belügyminiszter még 1914. évben a birtokváltozási városi illeték szedésére vonatkozó szabályrendelet-tervezetet küldött a törvényhatóságoknak. A város közönsége ezt a tervezetet 1915. évben elfogadta. Az erre vonatkozó határozatot a belügyminiszter december hó 7-én jóváhagyási záradékkal ellátta.

A városi vigalmi adó szedéséről 1915. évben alkotott szabályrendeletre nézve a belügyminiszter 1916. évben több rendbeli észrevételt tett, s ezek figyelembevételének kikötése mellett a szabályrendeletet feltételeesen jóváhagyta. A város közönsége a szabályrendeletet a miniszter észrevételeinek megfelelően módosította, a városi tanács pedig 1917 március hó 1-vel életbeléptette.

A városi mozgóképszínházak szervezeti szabályzata, mely 1915. évben készült, a miniszter észrevételeinek megfelelően módosítottán, 1916 május 7-én jóváhagyási záradékkal ellátott.

A husvizsgálati szabályrendeletet többszöri módosítás és felterjesztés után a belügyminiszter 1916. évi március hó 22-én jóváhagyta.

Az 1916. évi decemberi közgyűlés megalkotta a nyers házbérfővelemnek u. n. házbérfillérrel való megterhelésére vonatkozó szabályrendeletet és a villamos áram megadóztatásáról szóló szabályrendeletet; végül a villamos vasuti menetjegyek árát is felemelte.

Balkáni gazdasági érdekeink.

Wekerle Sándor volt miniszterelnök, Ahmed Hikmet Bey budapesti török főkonzul és Netkoff Th. budapesti bolgár főkonzul 1916 április 15-én városunkban felszólalásaikkal olyan gazdasági vonatkozású igen jelentős nyilatkozatokat tettek, amelyek hazánknak a Balkánhoz való közgazdasági viszonya jövőbeli alakulására, de különösen a Délvidéknek s benne elsősorban Temesvárnak gazdasági fejlődésére örvendetes perspektívát nyitottak. „Temesvár a kelet kapuja” mondotta Ahmed Hikmet Bey, és igen találóan toldotta meg ezt a nyilatkozatot Wekerle Sándor azzal, „hogyan ezt a kaput nyitva kell és nyitva fogjuk tartani, mert a nagy gazdasági irányzatnak ezen a kapun kell keresztül vezetnie”.

Kereskedelmi és iparkamaránknak és a város közönségének vállvetett együtt munkálkodása mellett a balkáni gazdasági érdekeink biztosítása május hó folyamán is előbbre haladt. Ismét egy országos hir-

nevű tudós szakfőnök, dr. Havas Rezső, a „Magyar földrajzi társaság” alelnöke, a Balkán és az Adria egyik legalaposabb ismerője, tartott városunkban az aktuális balkáni és adriai kérdésekről nagyszabású előadást.

A Balkánnal való közvetlen vasuti főforgalmi összeköttetés céljából a város a második alduinai áthidalással előálló balkáni vasuti fővonal utirányának Temesváron át való vezetése érdekében a kormányhoz emlékiratot intézett.

Hódolat a királynak.

A magyarországi törvényhatóságok képviselőiben 1915. évi szeptember. hó 2-án a király elé járuló hódoló diszküldöttségben való részvételre a törvényhatósági bizottság Geml József polgármester, dr. Glattfelder Gyula Csanádi püspök, dr. Létics György gör.-kel. szerb püspök, valamint Baader Henrik és Nemes József törvényhatósági bizottsági tag urakat kérte fel.

A török hódoltság megszűnésének jubileuma.

1916 október hó 13-ik napján múlt kétszáz esztendeje annak, hogy a nagy felszabadító, Savoyai Jenő herceg, századának egyik legnagyobb hadvezére, a péterváradai fényes diadalt követő kéthónapos ostrom után Temesvár-várának védőseregét megadásra kényszerítette és seregével a várba csakhamar bevonulván, 1716. évi október hó 18-án már Temesvár falai közt ünnepelte 43-ik születésnapját. A 164 éves török uralom alól való felszabadításnak ezen nevezetes évfordulójának diszes megünneplését a közbejött háboru egyelőre lehetetlenné tette s a tervbevolt ünnepelés külső disze helyébe az idők jellegéhez méltóan az évfordulóról való csendes megemlékezés lépett.

Később Temesvár város törvényhatósági bizottsága 1918. évi

január hó 20 án az első városi magistratusnak a török hódoltság megszűntével történt megalakulása és a város önkormányzatának visszaállítása 200 éves évfordulóján rendkívüli ünnepi közgyűlést tartott. Dr. Radocsay László főjegyzőnek az emlékünnepély jelentőségét behatóan méltató, emlékbeszéde, valamint dr. Glattfelder Gyula megyéspüspök beszéde az ülés jegyzőkönyvében szószerint megörökítették és elhatároztatott, hogy a jegyzőkönyv egy-egy példánya a városi levéltárban és a Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeumtársulatnál megőriztessék.

Károly király koronázása.

IV. Károly királynak 1916 december 30-án az ország székesfővárosában megtartott ünnepén a város zászlajával háromtagu küldöttség által részt vett s a közgyűlés a küldöttség tagjaiul Joanovich Sándor főispánt, Geml József polgármestert és dr. Menczer Rezső törvényhatósági bizottsági tagot választotta meg.

Magas vendégek.

1915 január 18-án meglátogatta városunkat Ferencz Salvator főherceg és mint az önkéntes egészségügyi intézmények vezérfelügyelője, megsemlélte a Vörös Kereszt-Egyet és a polgárság által felállított és fentartott hadikórházakat, valamint a katonai kórházakat.

Augusztá főhercegasszony, akit országszerte a háborus jótékony-ság nemtőjeként tisztelünk, 1915 október hó 21-én érkezett Temesvárra s itt tartózkodásának egy napi idejét a sebesült és beteg katonák ápolására szánt kórházaink megtekintésének szentelte.

Ugyancsak okt. 22-én délelőtt tartózkodott városunkban Frigyes főherceg, egész haderőnk főparancsnoka, aki Mackensen német tábor-nagy kíséretében, s a polgármester vezetése mellett gépkocsin pro-

grammszerű körutat tett a városban, majd körútjáról visszatérve, nagy-érdeklődéssel szemlélte meg a városháza tanácstermében kitett, városunk történeti fejlődését feltüntető térképeket, rajzokat, könyveket és egyéb okiratokat.

1915 szept. 18-tól okt. 24-ig Mackensen Ágost német birodalmi tábornagyot, szövetségesünknek oroszverő nagy hadvezérét, városunk vendégéül tisztelt falai között.

SZEMÉLYI ÜGYEK A VÁROSNÁL.

Kitüntetések.

Mikes Gábor tb. főkap., Fer. J.-rend lovagker.
 Hoitsy Gedeon Máv. üzletv., th. b. tag, Vask. r. III. o.
 Hoitsy Gedeon Máv. üzletv. udvari tanácsos.
 Zeiler Béla th. biz. tag, Fer. J. r. lovagk.
 Jacobi Arnold th. b. tag, Kor. ar. érd. ker. a vit. sz.
 Dr. Ferund Márk th. b. tag, Kor. ar. érd. ker. a vit. sz.
 Nagy Lajos közgyám, Kor. ar. érd. ker. a vit. sz.
 Joanovich Sándor főispán, a Lipót-r. lov. ker.
 Joanovich Sándor főispán, porosz Kor. r. II. o.
 Klinda József th. b. tag, Fer. J. r. lovagk.
 Geml József polgármester, Fer. J. r. hadi disz. tiszti ker.
 Bandl Rezső tan., Fer. J. r. hadi disz. lovagk.
 Neuhut Károly rendőrtiszt, Kor. ar. é. k. a vit. sz.
 Krepz Iván irodatiszt, Kor. ar. é. k. a vit. sz.
 Dr. Glattfelder Gyula püspök, th. b. tag, Fer. J. r. nagyk
 Krontorad Ede th. b. tag, Fer. J. r. hadi d. lovagk.
 Ferch Mátyás belv. plébános, tb. kanonok.
 Lang Dávid józs. esp. pléb., tb. kanonok, eperjesi apát.
 Dr. Steiner Adolf th. b. tag, kir. tanácsos.
 Dr. Zsivánovits Mihály r. kap., Fer. J. r. hadi d. I. k.
 Nemes József műsz. tan., th. b. tag, min. osztálytan.

Elhalálozások.

Telbisz Károly polgármester 1914 jul. 14.
 Vest Ede báró th. biz. tag 1914 jul. 24.
 Waldstätten János báró, diszpolgár 1914 dec. 31.
 Neuhausz Ernő th. biz. tag 1915 ápr. 6.
 Pavlovits Sándor th. biz. tag 1915 jun. 18.
 Dr. Bider Vilmos kórh. főorvos 1915 ápr. 7.
 Pfeiffer János f. ker. isk. igazg. 1915 dec. 17.
 Ludig János th. biz. tag 1916 jun. 10.
 Lang Gyula th. biz. tag 1916 jan. 12.
 Schweiger Bertalan th. biz. tag 1916 dec. 2.
 Kratochvill Henrik ny. főszámvevő 1916 nov. 3.
 Török Sándor th. biz. tag 1917 jul. 10.
 Várnay Ernő th. biz. tag 1917 aug. 9.
 Skóza Nándor th. biz. tag 1917 okt. 27.
 Rieger Ferenc th. biz. tag 1917 nov. 3.
 Uhrmann Henrik th. biz. tag 1918 jan. 8.
 Markesz Sebestyén th. biz. tag 1918 jan. 18.
 Novotny József th. biz. tag 1918 jan. 23.
 Dr. Frank János ny. ker. orvos 1918 márc. 3.
 Joanovich Sándor főispán 1918 márc. 13.
 Babusnik Aladár th. biz. tag 1918 máj. 5.
 Saruga Lajos th. biz. tag 1918 jul. 16.

TERVEZGETÉSEK A BÉKÉS JÖVŐRE.**A műegyetem ideiglenes elhelyezése.**

A második műegyetem ügyével az 1917. év folyamán, úgy a budapesti kir. József-műegyetem tanácsa, mint a „Magyar mérnök- és építész-egylet” behatóan foglalkoztak és teljesen magukévá téve a város álláspontját, kifejezetten és határozottan a te-

mesvári müegyetem mellett foglaltak állást. Sőt a kultuszminiszter urhoz intézett emlékirataikban annak nyomatékos hangsúlyozása mellett, hogy a békekötés után oly tömegesen fognak a hallgatók a müegyetemre jelentkezni, hogy azt a nagyszámu hallgatószámot a máris tulsufolt József-müegyetem teljességgel képtelen lesz felvenni, — szükségesnek jelezték, hogy a második müegyetem ideiglenes elhelyezésének kérdése már most, a háboru alatt teljesen tisztáztassék s hogy az uj müegyetem még végleges felépítése előtt, lehetőleg már az 1918/19. tanév elején ideiglenes helyiségekben kezdje meg működését.

A nagyjelentőségü kérdés megoldása ekként mind sürgösebbé válván, a polgármester felkérésére dr. Glattfelder Gyula püspök a vallás- és közoktatásügyi miniszternél kieszközölte, hogy a második müegyetem ideiglenes elhelyezési kérdésének előzetes megbeszélése végett értekezletet hívjon össze.

A november hó 23-án megtartott értekezleten gróf Apponyi Albert kultuszminiszter a kérdésnek a helyszinén való tanulmányozására bizottságot küldött ki, mely 1918. évi január hó 27-én a müegytemet előkészítő városi bizottsággal egyetemben tartotta meg helyben a második müegyetem kérdésében elhatározó lépést jelentő ülését.

Az értekezleten Tóth Lajos min. tanácsos, a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselője elnökölt, s azon a miniszter képviselői azt a meggyőződést mentették az értekezletből, hogy a város — a Ferencz József-laktanyának a cs. és kir. hadügyminiszterium által remélt átengedése esetén — abban a helyzetben van, hogy a müegytem első és második évfolyamának ideiglenes elhelyezéséhez megkivánt épület felett rendelkezik s a megkivánt átalakítást és pótépitkezéseket még az év folyamán befejezheti, úgy hogy a két évfolyam még 1918. évi október hóban megnyitható, ha az erre vonatkozó döntés idejekorán megtörténik.

Később a város közönsége áthatva attól a tudattól, hogy a temesvári müegytem felállítása a béke közeledésével egyre sürgösebbé és elődázhatatlanabbá váló országos érdekü feladat, a müegytemet elő-

készítő bizottság véleménye alapján, 1918 április 29-én elhatározta, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez e tárgyban újabb felterjesztést intéz, részletesen megjelölve mindazokat az áldozatokat, amelyeket az ügy érdekében hozni hajlandó.

A város közönsége ugyanis nemcsak kötelezően fenntartja, hanem lényegesen túl is haladja a város kiküldött képviselői által az 1917. évi november hó 23-án Budapesten megtartott előzetes értekezleten kilátásba helyezett 3 millió koronányi hozzájárulást, melyből a temesvári müegyetem végleges felépítésére a telken kívül 2,000.000 kor., az ideiglenes elhelyezésre pedig hozzávetőlegesen 1,000.000 korona volt számításba véve.

A város közönsége a teljesítményeken és szolgáltatásokon kívül, melyeknek pénzürtéke rövidesen egybeállítva:

1. a Ferencz József-kaszárnya megszerzése	400.000	K
átalakítása	600.000	„
2. a városi felső kereskedelmi iskola módosított alakban való felépítése és visszaalakítása	500.000	„
3. az új müegyetem telke	1,204.200	„
4. készpénzbeli hozzájárulás	2,000.000	„
5. a környék utainak kiépítése	<u>650.000</u>	„
végösszegben 5,354.200 K-ra		

tehető, mindent el fog követni egyfelől, hogy az új müegyetem tanári kara számára alkalmas modern lakások álljanak rendelkezésre, másfelől a hallgatóság részére oly jóléti intézményeket kíván létesíteni. valamint a társadalom által létrehozottakat intensive támogatja, melyek az ifjuság megfelelő ellátását és nemes szórakozását biztosítják, röviden: mindarról gondoskodni törekszik, ami a tanári kar és a hallgatóság részére a városban való tartózkodást vonzóvá és kellemessé teszi.

Elmegyógyintézet.

A m. kir. belügyminiszternek 1917-ben egy Temesvárott létesítendő állami elmegyógyintézet tárgyában kelt leirata folytán a város közönsége elhatározta, hogy a m. kir. belügyminiszternek a temesvári állami elmegyógyintézet céljaira a következő anyagi hozzájárulásokat ajánlja fel: Kész a város közönsége az elmegyógyintézet létesítéséhez szükséges 60 kat. holdnyi városi területet a belügyi kormányzatnak díjtalanul átengedni. Elvállalja továbbá a területnek egyengetését és parkirozását.

A 10 milliós kölcsön célja.

A városi tanács 1918-ban jelentést tett arról, hogy a háboru előtt megindított beruházások után a munkabérek és építési anyagok árának rendkívüli emelkedéséből kifolyóan előállított többköltségek fedezése, továbbá a háboru után azonnal foganatosítandó új beruházások költségei, végül pedig a háboru folyamán felvett függő kölcsönök visszafizetése címén a háboru befejezte után a következő kölcsönből fedezendő szükségleti összegek fognak felmerülni, még pedig:

1. Az épülőfélben levő ipari munkaházak előirányzott építési költségén felül felmerülő többszükséglet	250.000K
2. A felső kereskedelmi iskola építésével felmerülő többköltség	200.000K
3. A bázisai vágány kihelyezése fejében a m. kir. államvasutaknak fizetendő hozzájárulás	500.000K
4. A Városfejlesztési alap 1918/9. évi szükségleteinek fedezésére	600.000K
5. Népfürdők létesítésére	250.000K
G. Belviz-szabályozás költségeinek fedezésére	120.000K
7. Nyilvános illemhelyek felállítására	80.000K
8. Szegényház építési költségeinek fedezésére	250.000K

9. A háboru után a városi épületeken, különösen a katonaság által ideiglenesen kórházi célra használt iskola-épületeken végzendő nagyobb tatarozások költségeire	400.000 K
10. A belvárosi Takarékpénztár-utca szélesbitésével felmerülő kiadások fedezésére	500.000 K
11. A temesvári műegyetem költségeire	2,000.000 K
12. Kövezés és utcarendezésre	1,000.000 K
13. Kislakások építésére és általában a lakáshiány enyhítésére	1,000.000 K
14. A katonatiszti beszállásolási költségek visszafizetésére	600.000 K
15. A belvárosi Mocsonyi- és Cernojevic-féle házaknak utcaszélesbités céljából történt kisajátítására felvett függő kölcsön visszafizetésére	500.000 K
16. A városi légszeszgyár céljaira felvett függő kölcsön visszafizetésére	<u>790.000 K</u>
	együtt <u>9,040.000 K</u>

Ehhez hozzáadva a kölcsönfelvétellel kapcsolatos költségek, árfolyamveszteség és az első félévi annuitás figyelembevételével szükséges összegek kerek számban

960.000 K
összesen 10,000.000 K

kölcsön felvétele válik szükségessé

A cs. kir. szab. ált. osztrák földhitelintézet, mint legkedvezőbb ajánlattevő, hajlandónak nyilatkozott ezen kölcsönt jelzálogi bekebelezés mellett 50 év alatti törlesztésre 5·3% annuitás és 97¹/₂% leszámítással nyújtani, időelőtti visszafizetés esetére 2% stornódíjat kötvén ki.

Ezen ajánlatot a város közönsége 1918 február 25-iki közgyűlésben elfogadta.

IGAZTALAN TÁMADÁSOK.

Alig foglaltam el a polgármesteri széket, kitört a háboru, mely sok dolgot és gondot okozott nekem és a városi hatóságnak, amikről fogalmat alkothat magának mindenki, aki ezen emlékiratokat figyelemmel kíséri. Annál fájdalmasabban érintettek tehát azok az igaztalan támadások, melyek legjobb szándékaink és minden tudásunk latbavetése dacára a városi hatóságot és engem ezekben a nehéz időkben értek. Több ilyen támadásról az illető tárgy ismertetésénél tettem már említést, de nem hagyhatom felemlítés nélkül az alábbi támadásokat sem, melyek a törvényhatósági bizottságot, a városi tanácsot, engem és a polgárságot érték és amelyeknek elhárítása végett sok időt kellett elpazarolnom és sok álmatlan éjjeleket kellett elszenvednem. Az idő sorrendjében tehát a következő támadásokat jegyzem fel:

a) A „Volkswille” támadása.

Az 1915. évi március havi közgyűlésben dr. Vértés Adolf th. bizottsági tag szóvá tette azt az indokolatlan, igaztalan és az egész törvényhatósági bizottságot mélyen sértő hirlapi támadást, amelyet a városnál üzemi és gazdasági szolgálatban álló alkalmazottak, valamint a városi dijnokok és szolgák szolgálati rendtartásáról szóló szabályrendeletnek a mult havi közgyűlésben történt tárgyalása alkalmából a „Volkswille” c. szociáldemokrata lap a város törvényhatósági bizottságának méltósága és a bizottsági tagok egyéni becsülete ellen intézett. A város törvényhatósági bizottsága elhatározta, hogy a valótlan, rágalmozó tényállásokért és becsületsértő kijelentésekért magának a bűntető bíróságnál szerez elégtételt és felhatalmazta a városi tisztii ügyészt, hogy e tárgyban a szükséges törvényes lépéseket nevében haladéktalanul tegye meg.

A büntető ügy az 1916. évi január hó 22-én megtartott főtárgyaláson a vádlottak megfelelő és teljes elégtételt nyújtó nyilatkozataival nyert befejezést.

Ugyanis dr. Róth Ottó és Terdélyi József th. biz. tagok a bíróság színe előtt a következő nyilatkozatot tették:

„Sajnálattunkat fejezzük ki, hogy a Terdélyi József által a szociáldemokrata párt vezetőségéhez intézett jelentés a „Volkswille” című lap múlt évi 10. számában hozzájárulásunk nélkül, mint a mi nyilatkozatunk nyilvánosságra került; kijelentjük, hogy a hirlapi cikkben foglalt tényállásból kifolyólag sem a város vezetőségét, sem a törvényhatósági bizottságot sérteni nem akartuk.”

A lap felelős szerkesztője, Gábrriel József pedig ugyancsak a bíróság színe előtt a következő nyilatkozatot tette: „Sajnálkozásomat fejezem ki, hogy a nyilatkozat, nyilvánosságra került. Amennyiben a törvényhatóság sértve érzi magát: ezuttal bocsánatot kérek a törvényhatósági bizottságtól és Temesvár város vezetőségétől.”

b) Mackensen és Müller-Guttenbrunn támadása.

A hirneves német hadvezérnek, aki 1915 szept. 18-tól okt. 29-ig a temesvári főhadiszálláson tartózkodott, Temesvárott való működéséről a Délm. Történelmi és Régészeti Társulat felkérésére 1916. évi április hó 16-án felolvasást tartottam, mely magyar és német nyelven ki lett nyomtatva. Erről és következményeiről külön irtam és ez a feljegyzésem A—O. melléklettel ellátva, nagy iratsomót képez. Ehelyütt a feljegyzésből csupán azt emelem ki, ami nyilvánvalóan pangermán izgatásra vonatkozik.

Felolvasásomban elmondottam ugyanis, hogy Mackensen bucsuzáskor azt kérdezte tőlem, akiről tudta, hogy őseim is német bevándorlók voltak: miért vannak a németek Magyarországon annyira elnyomva? Példának hozta fel, hogy itt nincsenek német középiskolák. A magyarok német gyűlöletének igazolására felhozta azt, hogy mikor ő Galiciában volt, előtte elvonult egy magyar katonacsapat éne-

kelve és amikor érdeklődött a dal után, azt jelentették neki, hogy a katonák azt éneklék „Mégis huncut a német”.

Én akkoriban nem ismertem a pangermán irodalmat és mivel itt Temesvárott egy alakon kívül nem lakott soha pangermán, városi szolgálatom alatt (1884 óta) pedig itt nem is volt soha magyarellenés mozgalom, s így nem is érdeklődtem soha az All-Deutschok működése iránt: — a tábornagynak az ajtónál állva röviden, majd pedig később egy német birodalmi tábornoknak elmondtam bővebben, úgy ahogy azt mint érdekelt fél érzem, hogy a németajku magyar állampolgároknak elnyomatásáról szó sem lehet, azoknak semmi panaszra sincs okuk.

Ha akkor úgy ismertem volna a Deutscher Schulverein, majd pedig az Alldeutscher Verband tendenciáit és agitációit, úgy amint most ismerem, (Kéziratban megvan a „Pangermánok agitációja” c. fejtegetésem) nem jutott volna eszembe Mackensen kérdését naivságomban hazafiatlan besugásnak minősíteni, amint ezt ő maga is egy hozzám intézett levelében tagadásba vette, hanem az eset fölött napirendre térve, ebben is pangermán tendenciát ismertem volna fel, mely ellen én ugysem vehetem fel a harcot. Vagy nem volt-e mese a magyar bakáknak egy német hadvezér jelenlétében való éneklése, épúgy, mint mese egy alldeutsch írónak, Schultheisznek azon állítása, hogy Pozsonyban egy tanár oktatta diákjait a „Mégis huncut” című dalra.

Igy azonban felolvasásomban belemélyedtem a kérdés taglalásába és azt mondtam el, amit mint német származású és 13 éves koromig magyarul nem is tudó délvidéki ember tapasztalatból tudtam.

No, de megjártam felolvasásommal, mert a háborús állapotok közt amugyis nehéz és kellemetlen polgármesteri működésomban még azt is el kellett tünnöm, hogy egy Bécsben lakó pangermán regényíró, Müller-Guttenbrunn Ádám, aki bánáti származású, levélben olyan gorboságokat és sértéseket vágjon fejemhez, aminőket addig nem is halottam.

A többek között azt írta nekem, hogy nem szégyenlem-e magamat Mackensennek azt mondani, hogy a németek Magyarországon nincsenek elnyomva? és hogy nem érzem-e azt a jelentőséget, hogy egy 100

milliók nemzetiségből alásülyedek egy 8 milliók kis néptörzsbe, melynek nyelve és kulturája örökké idegen lesz Európában?

Ilyen támadásokra azt mondtam, hogy megjártam. Igenis megjártam, mert én nem vehettem a sértésért elégtételt, Müller-Guttenbrunn azonban két évvel később, 1918 április havában „Deutsche Sorgen in Ungarn” című könyvében a köztünk folyt levelezést, az én megkérdezésem nélkül kinyomatta és engem ország-világ előtt renegátnak és hazugnak bélyegezett.

Ezzel szemben nekem hallgatnom kellett, mert érezve, hogy a támadás nemcsak engem, hanem az egész magyarságot is érinti, az ügyet a kormány elé terjesztettem, de az akkori miniszterelnök, gróf Tisza István, aki az első levelet „szemtelennek” bélyegezte, attól tette függővé a nyilvános harcot, hogy mit szól maga Mackensen felolvasásomhoz. Miután pedig utóbbi nem fogadta el azt a gyengéd célzást, mintha a németek elnyomatására nézve besugárás folytán kérdezett volna, hanem saját tapasztalataira hivatkozott, — ennél fogva Tisza azt tanácsolta, hogy hallgassunk, mert most már Mackensennel kellene kikezdeni, ezt pedig a háború alatt nem lehet.

c) **Kormányleckztetés a munkástüntetés miatt.**

Midőn az 1917. évi május hó 29-én tartott közgyűlést megzavarták a munkások, küldöttségileg jobb élelmezést követelték és utána a csőcselék üzleteket fosztogatott, kirakatokat és ablakokat vert be, a munkásoknak némi kedvezményt kellett megígérnem és hogy ígéretemet gyorsan beválthassam, a miniszterelnökhöz is fordultam azzal a kéréssel, hogy járjon közbe. Ezzel is megjártam, mert a miniszterelnök válaszában kikelt a városi polgárság hazafiatlansága és türelmetlensége ellen és restelkedését fejezte ki a fölött, hogy Temesvár városát az a szégyen érthette, hogy a hatóság mulasztásából rombolások és fosztogatások történhettek. Ez a leirat olyan igaztalan vádaskodásokat tartalmazott, hogy azt a kedélyek nyugalma kedvéért nem is tettem közhírré, hanem asztalfiókomba zártam el. Ez a leirat egyébként klasszikusan jellemzi az akkori főispán eljárását, mert hiszen csak ő informál-

hatta a miniszterelnököt oly irányban, hogy a városi hatóság mulasztást követett el.

Pedig a dologban a városi hatóság ártatlan volt. Ugyanis a közgyűlést megelőző napon a főispán engem este $1/2$ 9 órakor felkeresett és közölte velem, hogy a munkásoknak másnapra tervezett tüntetését és azt a szándékukat, hogy a közgyűlést megzavarják, lefuvatja a munkások vezetőjével, dr Róth Ottó ügyvéddel, akit $1/2$ 10 órára magához hívott. Este 10 órakor ismét hivatalomba jött a főispán, felhívatta dr. Mikes Gábor helyettes-főkapitányt is és azt közölte, hogy Róth megnyugtatta, hogy a tüntetés el fog maradni, ő viszont ennek ellenében még az éjjel kieszközli a katonai parancsnoktól azt, hogy Róthnak ne kelljen másnap a katonasághoz orvosi felülvizsgálat címén bevonulni, amint ezt a katonai parancsnok tervezte, mert ez rossz vért szülhet a munkásság körében. Én kételkedtem Róth ígéretének betarthatásában, de a főispán bizalmas szemhunyorgatással erősítette, hogy amit Róth neki ígért, az meg is lesz, minélfogva ő nyugodtan elutazik és én csak tartsam meg a közgyűlést.

Dr. Mikes Gábor főkapitányhelyettes nem volt oly kételkedő mint én, elbizta magát, nem gondoskodott kellően a tömeg fékentartásáról s ezért fegyelmi eljárás alá is helyeztem.

Mikes a fegyelmi eljárás során a főispán megnyugtató kijelentésével védekezett, mellyel szemben nem tételezhettem fel azt, hogy dr. Róth Ottó nem fogja megakadályozni a felvonulást. A főkapitányhelyettes ezen védekezésére kihallgattatván, dr. Róth Ottó, esküre való hivatkozással, kénytelen volt a főispánt meghazudtolni azal, hogy ő nem ígérte a tüntetés lefuvását, mert ez nem is állott módjában.

d) Támadás az egészségügyben.

A városi hatóságot az anya- és csecsemővédelmi ügyben a belügyminiszteri leirathoz csatolt memorandumban ért támadásról az „Egészségügy” című fejezetben részletesen megemlékeztem, és azért itt csak hangsúlyozni kívánom azt, hogy ez a támadás is igaztalan volt és így felesleges módon szaporította munkánkat és gondunkat.

A VÁROS UTOLSÓ POLITIKAI ÁLLÁSFOGLALÁSA.

A törvényhatósági bizottság 1918 október 28-án egyhangulag a következő határozatot hozta:

„1. Temesvár sz. kir. város közönsége sóvárogva várja a világháború borzalmas szenvedéseinek megszüntetését; ezért kívánja a nemzet önálló fejlődését tartósan biztosító **béke azonnali megkötését** és a magyar csapatoknak sürgős haza hozatalát.

2. Határozottan állást foglal **Magyarország** teljes állami **függetlenségének azonnali törvénybe iktatása** mellett és azt a kérelmet terjeszti a magyar országgyűlés képviselőháza elé, hogy az ország teljes külpolitikai, katonai és gazdasági függetlenségét minden elodázás nélkül megvalósítsa és a béketárgyalásoknál Magyarországnak Ausztriától teljesen független külön képviselőtéről gondoskodik.

3. A város közönsége annak megállapítása mellett, hogy a délvidéki nemzetiségek hosszú évtizedek óta hazafias szellemben, békés egyetértésben és teljes összhangban élnek együtt és vesznek részt a nemzeti fejlődésben, — ragaszkodik Magyarország ezer éves egységének és területi épségének változatlan fentartásához, kívánja azonban a **nemzetiségi egyenjogúság** következetes gyakorlati megvalósítását.

4. Szükségesnek tartja az általános, egyenlő és titkos **választójog** törvénybe iktatását és ez alapján új országgyűlési képviselőválasztások megtartását.

5. Állást foglal a város közönsége a cenzura azonnali eltörlése mellett és kívánja az egyesülési és **gyülekezési szabadság** törvényes biztosítását.

6. Szükségesnek tartja a város közönsége, hogy a parlamenten kívül álló pártok bevonásával azonnal **demokratikus nemzeti kormány** neveztessék ki, mely az áldatlan belpolitikai egyenetlenségek megszüntetésével az ország belső békéjét is helyreállítani s a nemzet zavartalan fejlődését biztosítani képes.”

Soha a városházán ilyen harcias hangulat nem uralkodott; ez a törvényhatósági bizottság, mely mindenkor a létező állapotokhoz simult s ezért az Ausztriával történt kibékülés politikáját követve, a Habsburg-dynastia iránti hódolatot meggyőződésből nyilvánította: — most egyszerre elfordult eddig követett irányzatától és mintha csak kimondaná, hogy a borzalmas háboruba való keveredésért a Habsburg-házat vádolja, egyhangulag a Monarchia megszüntetését és az országnak Ausztriától való elszakadását tartja szükségesnek! Ez a szelleme az utolsó rendes közgyűlésen hozott politikai határozatnak, melyből kiérzik a világháboru borzalmas szenvedéseiért a Monarchia elleni súlyos vád, mely miatt a város közönsége újból az 1848/49-iki függetlenségi álláspontra helyezkedve, a létező viszonyok teljes átalakításáért szállt sikra. Ezen határozat bizonyára az ország fővárosában már akkor végbement forradalmi eseményekkel állt összefüggésben és attól csak egy lépés, csak egy lökés választott el a forradalomtól. Ez be is következett, habár már a forradalmat nem a törvényhatósági bizottság irányította.

IV. AZ ÖSSZEOMLÁS, A FORRADALOM. (1918 X. 31 — 1919 II. 20)

Mint mindenütt, városunkban is a harctéri összeomlás volt kiindulása a forradalomnak, amelyet itt is, mint mindenütt, a szociáldemokrata politikusok, a szervezett munkásság segítségével hajtottak végre. A különbség azonban az, hogy míg az ország fővárosában a forradalom megteremtette a Nemzeti Tanácsot, amely kezébe vette az egész ország politikájának irányítását és ez alakította meg az első „Népkormányt” is és amely utóbbi az ország összes törvényhatóságait felszólította a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásra, — addig Temesvárott a helyi politikusok nem követték a Nemzeti Tanács utasításait, hanem külön politikát folytattak és a temesvári szervezett munkássággal karöltve kikiáltották a külön „Bánáti köztársaság”-ot. A Bánát ezen átalakulásában azonban nem az egész Bánát vett részt; és ezért sok helyen nem is reagáltak a „Bánáti Néptanács” utasításaira. Ekként főleg csak Temesvár város maradt a néptanács fennhatósága alatt.

Egyébként leírom a temesvári forradalom lefolyását hivatalos tudomásom szerint:

Azt, hogy a háborút elvesztettük, mindnyájan tudtuk már az 1918. év második felében, mert mikor a hirlapi tudósítások úgy szóltak, hogy Albániában franciák és olaszok is harcolnak ellenünk, hogy ott, Macedóniában és olasz földön egyre hátrálnak a mi seregeink, hogy Bulgária fegyverszünetet kér, majd pedig lerakta a fegyvert és kilépett a központi hatalmak kötelékéből, hogy Törökország is lerakta a fegyvert, főleg pedig, hogy a németek is egyre hátrálnak, kiürítették Belgiumot és Elzászt, senki előtt kétséges nem volt az, amit régen hangoztattunk, hogy t. i. el kell vesznünk, ha az egész világ ellenünk van.

A szociális forradalom előestéjén.

A munkásság már régen készült forradalomra és október hó végén egyik demonstráció a másikat követte, míg végül október 30-án a kocka eldőlt. Ezen nap este a munkásság zárt sorokban felvonult a Jenő herceg-térre, elől egy akasztófát hordozva, melyen egy bábu lógott, állítólag gróf Tisza István jelképeképpen. (Akit másnap Budapesten agyonlőttek.) Itt a tiszti kaszinó előtti kertből dr. Róth Ottó már „a szociális forradalom előestéjén” üdvözölte a munkásokat és ismertette az oroszországi állapotokat, kijelentette, hogy nálunk a helyzetet még meg lehetett volna menteni gróf Károlyi Mihálynak miniszterelnökké való kinevezésével (ez csak október 31-én történt, október 30-án a király Wekerle helyébe gróf Hadikot nevezte ki miniszterelnöknek), de most már a szociáldemokraták fontolóra vesszik azt, hogy mehetnek-e még Károlyival. Kijelentette, hogy Délmagyarország népének nem marad más hátra, mint, hogy maga vegye kezébe a béketárgyalásokat.

Midőn azután másnap, október hó 31-én Kórossy György főispán a Budapesten megalakult Nemzeti Tanácstól azt a távirati felhívást kapta, hogy a törvényhatóságok csatlakozzanak hozzája, délelőtt a polgármesteri hivatalban értekezletet hívott egybe, melyre a főispán a leendő temesvári nemzeti tanács előrelátható vezéreit, akik egyuttal a szervezett munkások szellemi vezérei is voltak, dr. Róth Ottó ügyvédet és dr. Jakobi Kálmán munkásbiztosítópénztári igazgatót is meghívta. Az értekezlet határozatából a főispán még aznap d. u. 4 órára a törvényhatósági bizottságot rendkívüli közgyűlésre hívta össze és ezek az urak segédkeztek a polgármesternek a helybeli nemzeti tanácsba kiküldendő 20 biz. tag névjegyzékének összeállításában.

A katonai népbiztos kinevezése.

Ez történt délelőtt 10 órakor. Délelőtt 11 órakor a katonai tiszti kaszinó nagytermében összegyülekeztek az itt állomásozó katonatisztek és katonai hivatalnokok, akik (a hírlapi tudósítás szerint) dr. Róth

Ottót is meghívták az értekezletre. Báró Hordt hadtestparancsnok az egybegyűltek előtt felolvasta a hadügyminiszterium táviratát, mely szerint a katonák az illető nemzetiségekhez csatlakozhatnak, dr. Róth Ottó erős, gyújtó forradalmi beszédet tartott, közölvén azt a Budapestről érkezett magántáviratot is, hogy a király lemondott a trónról, mire a hadtestparancsnok a katonai hatalmat a tisztek által megalakított katonatanács élére állított katonai népbiztos, Bartha Albert vezérkari alezredesre ruházta át, — a katonatisztek pedig a köztársaság élte-tése mellett sapkájukról letépték a rosettákat.

A bánáti köztársaság kikiáltása.

Délben 12 órakor katonák és civilek összegyűltek a városház tanácstermében és az ott hozott határozathoz képest az erkélyről a Jenő herceg-térre egybehívott munkások és a kíváncsiak tömegének dr. Róth Ottó kihirdette, hogy megalakult a „Bánáti Néptanács”, mely őt választotta meg polgári népbiztosnak és Bartha Albert vezérkari alezredest katonai népbiztosnak.

Ez a fordulat hirtelen és váratlanul jött. A főispánhoz délelőtt érkezett távirati rendelet és a déli események a forradalom kitörését kétségtelenné tették és olyan zavart okoztak, hogy a délután 4 órakor tartott közgyűlésben — mely az utolsó volt — mindenki meg volt győződve arról, hogy délben a Nemzeti Tanács temesvári fiókja alakult meg és azért abba egyhangulag 20 biz. tag küldetett ki, egyben a főispán indítványára elhatározottat, hogy ezentul a városi tanács és a tisztviselők a Nemzeti Tanács helybeli csoportjának tartozik engedelmeskedni.

Pedig a temesvári szociálisták vezetői nem sokat törődtek a budapesti Nemzeti Tanáccsal, hanem kezdettől fogva önálló kül- és belpolitikát csináltak, amit bizonyít az a körülmény is, hogy amikor a Nemzeti Tanács leküldötte Kellermann Gusztáv népbiztost és ez november 3-án a Gyárudvarban tartott szociálista gyűlésen bejelentette, hogy a

Konstituante nemsokára dönteni fog az államformára nézve, (tudjuk, hogy Budapesten csak november 16-án kiáltották ki a Köztársaságot) — dr. Róth Ottó azt válaszolta, hogy Temesvárott a katonatisztek, katonák és civilek már október 31-én kikiáltották a „Bánáti Köztársaságot”!

A Nép kormány azután november 8-án kinevezte Bartha alezredest Temes, Torontál és Krassószörény vármegyék, tehát az u. n. Bánát területének kormánybiztosává azzal, hogy a polgári ügyekben megbizottjává dr. Róth Ottót nevezze ki, majd pedig, miután Bartha hadügyminiszterré lett kinevezve, november 21-én dr. Róthot nevezte ki a népkormány kormánybiztosnak. Igaz, hogy a hatalom egy része átment az ugyanakkor városi főispán-kormánybiztosnak kinevezett dr. Jakobi Kálmánra.

Végrehajtó-bizottság.

A bánáti néptanácsban külön csoportokat képeztek: a sváb, a szerb és a román nemzeti néptanácsok, továbbá a munkástanács. A magyar érdekeket maga a bánáti néptanács képviselte. Megalakítottak egy 20 tagu végrehajtó-bizottságot, mely másnaptól kezdve kizárólag működött és pedig naponkint d. u. 4 órakor összejöttek a városháza tanácstermében. A népbiztos az árvaszéki elnök irodájában helyezkedett el, míg a polgárőrséget szervező és rendfenntartó albizottság három más hivatalos helyiségből szorította ki a városi referenseket. (November 15-én az egész néptanács átment a volt hadtestparancsnoksági iroda-épületbe.)

Ezek előre bocsájtása után visszatérek az összeomlás és a forradalom eseményeinek sorrendi ismertetéséhez.

Rombolások, fosztogatások.

Mindjárt másnap, november 1-én reggel a józsefvárosi pályaudvarról a szemközt levő „Korona” szállodában és az Uri-utcában az átutazásból itt rekedt katonák s az aradi fogházból kiszabadultak nagy

rombolást, rablást és fosztogatást kezdtek. A helybeli katonaságból éjjel sokan megszökvén, reggelre alig volt katona, s ezért a hadapród-iskolai növendékeken kívül csupán igen kisszámú megbízható katona állott rendelkezésre, kiket gépfegyverrel is felszerelve a bánáti néptanács kiküldött a helyszínre. Állítólag sortüzre is került a sor, miközben több súlyosan sebesült maradt a harctéren a fosztogatók közül. Közben katonáék a Ferdinánd-laktanyából sok fegyvert adtak ki felelőtlen-polgári egyéneknek, s még délelőtt ezek is portyáztak. Egész napon át összefogtak sok-száz szökött katonát és ezeket kivitték a katonai fogházakba, az orosz és szerb foglyokat pedig internálták. Az ekként felfegyverezett polgárok és leszerelt katonákból szerveződött meg aztán Jakobi Kálmán és Serb Miron alezredes kezdeményezésére a temesvári népörség, melyről később szólok.

November 2-án igen sok katonai vonat jött hazatérő katonákkal, akik a vonatról lövöldözéssel riadalmat keltettek, de ezeket már a józsefvárosi állomáson lefegyverezték olyképen, hogy a vonat megállása után az ideérkezett és Bartha alezredes által itt tartott honvédek parancsnoka felszólította őket a puskáknak az ablakon át való kiadására, amit ezek a perronon lévő géppuskák láttára meg is tettek. Ez este kb. 3000 fegyvert vettek át.

A közeli falvokról rémhírek érkeztek a városba a szökött katonák és a parasztok garázdálkodásairól, rablásaikról és gyilkolásaikról. Hírelt, hogy sok jegyzőt, korcsmárost és zsidót öltek meg.

Népörség.

Nehogy ilyen erőszakoskodások a városban is történjenek és a lakosság megnyugtatója céljából a néptanácsnak első és legfőbb gondja volt a népörség szervezése és evégből dr. Jakobi Kálmán elnöklete alatt külön bizottságot alakított, a lakossághoz felhívást bocsátott ki a polgárörségbe való önkéntes belépés végett és a népörség tisztjei részére napi 30 korona, a legénység részére pedig napi 15 korona díjat állapítottak meg. Ezen testületbe elsősorban a munkanélküliek nagy tömege

vétetett fel. Minthogy azonban ezen közbiztonsági szolgálat sok költséget okozott, ennél fogva dr. Vértés Adolf és Ferch Mátyás megbizattak a pénzgyűjtéssel. Tervbe vették azt, hogy a nagyobb adózókat különadóval rójják meg 2 millió korona erejéig. Evégből az adóhivatalnál kiirták az adózókat, akik 1000 koronánál több állami adót fizettek.

Főispán és katonai népbiztos.

Még előző napon d. u. 5 órakor a polgármesternél összejöttek Kórossy főispán, Róth Ottó és Mogán katonai ügyész (Bartha képviselőjében) és akkor a főispán közölte, hogy a belügyminisztertől felhívást kapott, hogy maradjon a helyén és gondoskodjék a rend fentartásáról, de kijelentette, hogy Temesvárott elfogadja a katonai népbiztos illetékességét, csupán azt kéri, hogy az eseményekről értesítsék őt és a rendőrfőkapitányt.

November 2-án délelőtt Bartha alezredes a főispánnak telefonált, hogy kikéri magának a beavatkozást, mire a főispán és főkapitány hozzája mentek kimagyarázás végett, de nem nyugodott meg, hanem az előző estén ide érkezett 12 század honvédség elvezénylésével fenyegetőzött. Délben a polgármester Róth utján is igyekezett lecsillapítani, majd a főispán kora délután átiratban is átruházta Barthára a közrend fölötti rendelkezési jogot.

A Nép kormány rendeletei.

November 2-án délben a polgármesterhez érkezett Batthány belügyminiszternek 8149. res. távirati rendelete a népkormány megalakulásáról és azzal az utasítással, hogy erélyesen intézkedjék, hogy a közrend fentartassék. Ez a távirat az utasításhoz képest azonnal közhírré tétetett a helybeli lapokban, a „Temesvarer Zeitung” pedig a Koronaherceg előtt kiplakatirozta. Délután a polgármester a távirat

másolatát megküldötte Barthának, megköszönte eddigi rendelkezéseit és kérte a további rend fentartásáról való gondoskodását, — egyben távirattal bejelentette a belügyminiszternek a történeteket, melyeknél fogva maga nem rendelkezhetik.

November 3-án délben a következő tartalmu táviratot kapta a polgármester az új magyar hadügyminisztertől:

„Felhívás Magyarország népéhez!

Katonák, munkások, polgárok!

A nemzeti tanács megbízásából elrendeltem, hogy a rend és közbiztonság fentartására minden városban, nagy és kis községekben az arra önként jelentkező hazafias elemekből nemzetőrség szervezendő. Ezen nemzetőrségben minden már otthon levő katona — tiszteteket beleértve — testileg alkalmas stb. stb.”

Ebben nem intézkedtem, mert a népbiztosok városunkban polgárőrséget szerveztek; erről táviratilag jelentést tettem.

Koróssy főispánnak nov. 9-én tett szóbeli értesítése szerint a belügyminiszter elrendelte az állami, városi és pénzügyi értékeknek Budapestre való elszállítását, mire még este 4 ládában felküldöttünk kb. 30 millió értéket. Felvitték Bellai tanácsnok, Balassa főszámvevő és Wátz főpénztárnok.

November 12-én Belu Sándor főhadnagy jelentkezett nálam egy nyílt paranccsal a hadügyminisztertől, a nemzetőrség szervezése végett, mely szerint a város köteles neki költséget előlegezni. Habár a városhoz nem érkezett rendelet, kiutalványoztunk neki egyelőre 15.000 koronát. (15-én ismét 95.000 koronát.)

Ezután már az érkező kormányrendeleteket, melyeket nem intézhettem el azért, mert ellenkeztek a bánati néptanács hatáskörével, megmutattam és láttamoztattam a népbiztossal vagy dr. Jakobi főispán-kormánybiztossal.

Német katonák átvonulása.

A történeti hűség végett, mielőtt a bánati néptanács működését tovább ismertetném, meg kell emlékezni két olyan tényezőről, melyek

a forradalmi alakulatot tudomásul vették és az egész idő alatt a városban tartózkodtak, t. i. a megszálló szerb hadseregről és az állítólagos ellenőrzés végett ide vezényelt francia csapatokról. Előbb csak rövidesen érintem azt, hogy német katonák is vonultak itt át akkor, mikor a déli harctérről a szerb hadsereget utjában feltartóztatva, Németországba voltak menendők. November közepén a városon keresztül napokon át óriási mennyiségű német train vonult át autókon és szekereken. A németek valóságos vásárt űztek itt a zsákmányolt holmikkal, sőt kincstári autókat, kocsikat, lovakat is adtak el.

Novenibmy 17-én reggel a német katonaság elhagyta a várost, mire a vidék minden részéről szerb bandériumok érkeztek; egy szerb fiatal ember a városház erkélyére kitűzte a szerb zászlót (piros-kék-fehér), mely mellé kitűztem a magyar zászlót.

Szerb csapatok érkezése.

Aznap d. e. 11 óra felé a sághi ut felől bevonultak a szerb csapatok és pedig lovasok, municiót hordó öszvérek, néhány ágyú és kb. két század gyalogság. Ezek a Belvároson keresztül a Gyárvárosba haladtak, ahol a Kossuth-téren Novákovits János szerb esperes üdvözölte. Azután ismét visszajöttek a Belvárosba, a Losonczy-térre és a térközepén sorakozva, az ezredeshez, aki fehér lovon ült kivont karddal, Beleszlyin Illés gyárvárosi g.-k. szerb lelkész üdvözlő-beszédet intézett. Utána én német nyelven a következőket mondtam: (Azt mondták, hogy az ezredes tud németül.)

„Herr Oberst! Der Bürgermeister dieser Stadt beehrt sich im Namen des Stadtmunizipiums die Besatzungstruppen der königlich serbischen Wehrmacht achtungsvoll und vertrauensvoll zu begrüßen. Ich empfehle die Stadt Temesvár und deren Bewohner der Obhut und des Wohlwollens des Herrn Kommandanten und des serbischen Militärs.”

A szerb megszálló katonaság itteni szereplését két korszakra kell osztani, és pedig az 1918 nov. 17—1919 febr. 20-iki első korszakra (mely-

ről most említést teszek), amikor csak ő gyakorolta az államhatalmat, — és a második korszakra, amely már a szerb imperiumba esik.

November 20-án, a tegnap városunkba érkezett Georgievits György hadosztályparancsnok (Divisionär) d. u. 4 órakor Ferenczy Sándor, akkori kormánybiztos-alispánnal és 5 órakor velem tárgyalt. Beszélgetésünket dr. Zsivánovits Mihály rendőrkapitány közvetítette mint tolmács. Mikor én kerültem sorra, már nagyjában informálva volt az itteni állapotokról és ezért kijelentette, hogy ő csak hatóságot ismer, magánosokkal nem tárgyal. Mindenki megmarad a helyén és még bizalmi embert sem helyez mellém, mert megbizik bennem. Ha ő akar valamit, meg fogja velem beszélni, viszont én is mindenkor bizalommal forduljak hozzá. A város gazdasági és társadalmi élete maradjon a régi mederben; ő örülni fog, ha senki sem érzi meg a megszállás terhét.

A szerb trónörökös születésnapja.

December 17-én volt Sándor szerb trónörökösnek születésnapja. A népbiztos-kormánybiztos felhívása folytán az összes állami hivatalok és törvényhatóságok képviselői $\frac{1}{2}$ 10 órakor összegyűltek a kormánybiztosságnál és onnan testületileg elmentek a szerb templomba, ahol dr. Létics György püspök ünnepi misét tartott, mialatt a Losonczytéren a megszálló hadsereg, gyalogság, lovasság, tüzérség felállott. A misén a szerb tábornokkal együtt Gambetta francia tábornok is vett részt. Mise után a katonaság diszfelvonulása következett, azután pedig a hadtestparancsnoki palotában a hatóságok képviselőinek élén dr. Róth Ottó bánáti kormánybiztos üdvözölte az új szerb tábornokot, aki válaszában kijelentette, hogy amíg a temesvári polgárság oly nyugodtan viselkedik, mint eddig, a barátságos viszonyt fenn fogja tartani; a szerb trónörökösnek jelentést tett az itteni állapotokról, aki a jövőben is elvárja a temesváriaktól, hogy loyálisak lesznek és mivel nagyatyja Temesvárott halt el és apja is hosszabb ideig itt lakott, ennél fogva legközelebb meglátogatja Temesvár városát.

Tüntetés a szerb tábornok mellett.

1919 január 6. A mi 3 király ünnepünk egyuttal karácsony előestéje a szerbeknek és a megszálló szerb katonák ezt úgy ünnepelték meg, hogy d. u. 2 órakor a tisztek lóháton ünnepi menetet vezettek a Vadászerdőbe, honnan karácsonyfákat hoztak be. A visszaérkezéskor 4 órakor a Jenő herceg-téren a mi polgárságunk tömeges tüntetést rendezett Gyorgyevits György tábornoknak. Célunk az volt, hogy Gyorgyevics generális ittmaradása mellett tüntessünk és ezt Belgrád is vegye tudomásul, mert ki akarták cserélni, tekintettel arra, hogy nagyon békésen élt velünk. A hadtestparancsnoksági palota erkélyén a tábornok és törzstisztjei Gambetta francia tábornok és Popovits volt szerb miniszter jelenlétében fogadták az üdvözlést. Egy őrnagy beszélt, mire Gyorgyevits válaszolva, kukoricát, zabot és búzát hintett az utcára. A katonazenekar hangjaira tisztek és legények táncre perdültek. A katonai ünnepély befejezése után dr. Jakobi és dr. Tökés főispánokkal az élén a városi és állami hatóságok képviselői mentek az erkély alá, itt egy asztalra felállt dr. Jakobi főispán és hosszabb beszédben fejezte ki a városnak kívánságát, hogy a megszálló szerb csapatok parancsnoka, Gyorgyevits maradjon. Utána dr. Tökés vármegyei főispán beszélt, majd a tábornok válaszolt. Ezután ismét előlépett dr. Jakobi főispán és engem maga mellé véve, néhány szóval felajánlott a város részéről egy lovat, melyet a tábornok elfogadott és lejöve az utcára, megcsókolta a lovat. Nem tudom ki vette, mennyibe került. Állítólag a rendőrség egyik lova volt.

Ezután a szerb katonák városszerte lövöldöztek mindenfelé reggeltől estig; ez így szokás Szerbiában ünnepeken.

Hír Róth lemondásáról.

1919 január 14-én délután hírül hozták és az estilapok megerősítették, hogy dr. Róth Ottó lemondott a bánati kormánybiztosságról és ezt távirattal bejelentette a kormánynak. Másnap a „Temesvarer Zeitung” illetékes szerb hatóságnak nyilatkozatát közölte, mely szerint Róthot

a szerbek kényszerítették a lemondásra, mert illegális módon jutott állásához, mert továbbá mint a szocialisták vezére nem képviselhette az összlakosság érdekeit és mert a szerb katonai érdekeket sértette. A szerb hatóság különben a bánáti kormánybiztoságot feleslegesnek tartja, mert a közellátást a Bánátban az ujvidéki Narodna Uprava és a megszálló hadsereg fogja biztosítani. A magyar népkormány által kinevezett főispánok egyelőre megmaradnak helyükön és a szerbek a közigazgatást is egyelőre meghagyják, vagyis nem hozzák be nálunk az u. n. szerb imperiumot.

Szerb katonák brutalitásai.

Maga a szerb katonaság azonban nem volt olyan előzékeny, mint a parancsnokság és a tisztek. Mindjárt megérkezésük napján, 1918 nov. 17-én, a szerb katonák az erdélyi laktanyában, ahol elszállásoltattak, kifosztották a kantint és a borbély-üzletet, feltörték katonatisztjeink szekrényeit, az értékes holmikat elvitték és a butorokat rongálták, éjjel pedig a katonai élelmezési raktárt kezdték fosztogatni, de később állítólag tisztjeik szétzavarták őket. — Később a rendőrfőkapitányságnál tett feljelentések szerint a szerb katonák nap-nap után rablásokat vittek végbe; a külvárosok felé vezető fasorokban és az aradi uton este és éjjel megtámadták a gyalogjárókat és a kocsin ülőket. Sőt 1919 január 29-én éjjel megtámadták a néprendőrséget is, mellyel formális harcot vívtak.

Ily módon telt az idő 1919 február 20-ig, amikor mégis behozták a szerb imperiumot, a megye és a város élére új főispánokat nevezvén ki.

Francia katonaság a forradalom alatt.

1918 december 3-án városunkba francia katonaság is jött, de mi célból és kinek rendeletére, azt sem akkor nem közölték a városi hatósággal, sem később nem tudtuk meg. Ugy tüntették fel szereplésüket, mint ha a megszállás ellenőrzése végett jöttek volna, de a város vajmi kevés védelmet talált náluk, habár tagadhatatlanul ittlétük mérsékletre bírta a szerb katonaságot.

A francia katonaság itt maradt a román államhatalom bevezetéséig.

A francia parancsnokság számára a Lloyd-társulattól 3 szobát vettek igénybe irodának és Gambetta generális lakásának.

A franciák eleinte erőszakosan és durván úgy jártak el, mintha ellenséges országban lennének. A szeszgyárban kilakoltatni akarták a munkásokat, hogy lakásaikba lovakat helyezzenek el, az igazgatót leszurással fenyegették, míg azután mégis az ott levő istállókkal megelégedtek. A volt Hungária szállodából a felső kereskedelmi iskolai internátust még éjjel kellett elhurcoltatni a kadetiskolába, mert december 4-én, d. e. 10 órakor elfoglalták a franciák a helyiségeket. A város szalmáját, és szénáját erőszakkal elvitték és egy gyárvárosi marhaistállónkból kiparancsolták a város állatait. Másnap Gambetta francia tábornok az ő katonáival Aradra vonult át, ide pedig egy idősebb tábornok, Farret generális került egy egész francia hadosztállyal (15.000 ember). Miért voltak és miért lesznek itt a franciák, amikor a szerb katonák a tulajdonképeni parancsolók, az még most is titok. Az új francia parancsnok látogatásokat tett és Jakobival hosszabban tárgyalt, hozzám azonban nem jött ő sem.

1919 január 31-én reggel Farret tábornok magához hívatta dr. Róth, dr. Jakobi és dr. Tökés kormánybiztosokat. Ugy mondják, hogy a tábornok közölte velük, hogy ő veszi át a parancsnokságot.

Az itt lévő 1-ső számú szerb gyalogezred január 31-én tartotta védőszentjének ünnepét, és pedig $\frac{3}{4}$ 11 órakor a Ferdinánd-laktanyában kenyér-szelés volt, mely után mise és a tiszti kaszinóban ebéd. A városi tanács tagjait meghívták. Mikor Farretnek bemutatkoztam, csodálkoztott, hogy én is feje vagyok a városnak? Erről neki nem szóltak.

Február 2-án Kiss, könyvtári díjnok bejelentette, hogy tegnap egy francia tiszt járt a könyvtárban és kijelentette, hogy most már a franciák rendelkeznek és visszaveszik a szerbektől a volt tiszti kaszinói könyvtárt is. A mi könyvtári helyiségünkre is szükségük lenne, de mint kultur-intézményt nem bántják.

Februán 6-án Balassa Budapestről azt a hirt hozta, hogy egy minisztertanácsi határozatot hozták, mely szerint elvárják a tisztviselőktől, hogy nem tesznek más esküt, s ha emiatt elcsapják, a kormány kárpótolja őket. (Az internálásért is?) — Lehozta Róthnak újbóli kineveztetését bánáti kormánybiztossá. A főjegyzőtől halottam, hogy Kórossy volt főispán véletlenül a miniszteriumban annál a titkárnál volt, akinek akkor Róth telefonált, hogy mivel a franciák veszik át a parancsnokságot, ennél fogva hagyják őt meg. Mivel azonban a franciák nem vették át a parancsnokságot, ennél fogva szereplésük abból állott, hogy február 23-án őrizetbe vették a kormánybiztosokat, és Aradra szöktették.

Narodna Uprava.

Még egy tényezőről kell megemlékeznem, mely a helybeli néptanács működése alatt, a szerb imperium behozatala előtt itt érvényesülni próbált, de rendelkezéseit sem a városi hatóság, sem a bánáti néptanács és kormánybiztosság, sem maga a megszálló szerb katonaság nem követték. Ez volt az ujvidéki szerb nemzeti tanács, a Narodna Uprava, melyet az összeomlás után, Ujvidék városban eleinte magyar forradalmi uton a szerbek létesítettek és később Jugoszlávia javára akartak érvényesíteni. A városi hatóság és a szerb katonaság azonban azért nem ismerték el, mert illegális módon keletkezett.

De azért ez a szerb alakulat itt sok zavart okozott, melyről néhány adatot ide irok:

December 6-án déli $\frac{1}{2}$ órakor magához hivatott Róth kormánybiztos és Ferenczy alispán jelenlétében közölte, hogy az ujvidéki Narodna Uprava (szerb nemzeti tanács Jugoszlávia nevében) megyei főispánt, alispánt és polgármestert designált Temesvárra és állítólag még több főtisztviselőt akar szerbekkel felcserélni. Evégből a designáltak több más szerbvel már itt vannak és valószínűleg holnap kimondják a szerb imperiumot. Közölte, hogy Gyorgyevits szerb parancsnok ezt teatraliá-

nak mondja, nem ismeri el az ujvidéki határozatot és Belgrádba azt jelentette, hogy Temesvárott meg kell hagyni a magyar közigazgatást, mert itt minden rendben van. Ezért Róth azt célozza, hogyha az ujvidékiek csakugyan behozzák a szerb közigazgatást, akkor rögtön általános sztrájkba lépnek a munkások, szünetelni fog minden élet, bezárulnak az üzletek, vendéglők, kávéházak, sőt a villanyt és gázt, valamint a vizet is elzárátja. Követeli továbbá, hogy nemcsak az elmozdítandó főtisztviselők, hanem az összes tisztviselők lépjenek sztrájkba, mert, ha ezt nem teszik, akkor ő, illetve a szociálisták fogják őket elkergetni.

Az ujvidéki szerb nemzeti tanácstól december 16-án kaptam az első hivatalos felszólítást és pedig egy táviratot (szerb nyelven), hogy közöljem a lakosság számát és a cukor kontingensünket. Dr. Jakobi főispán-kormánybiztos nem engedte meg a közvetlen válaszadást, hanem elrendelte, hogy a táviratot hozzája tegyem át és erről értesítem az ujvidékieket.

December 21-én a magyar belügyminiszter leirt, hogy az ujvidéki nemzeti tanáccsal tárgyalást folytat a kormány, s azért azon esetre, ha attól valamely utasítás érkezne, kérjünk halasztást a válaszadásra, de ha kényszert alkalmaznának, engedelmessédjünk, sőt letehetjük az esküt is.

December 26-án az ujvidéki Narodna Uprava 67. sz. a. rendeletet küldött, mellyel a magyar kormány által kibocsátott rendeleteket a szállítási igazolványok tárgyában a Bánátra nézve hatályon kívül helyezi és maga állapítja meg az eljárást. — Tehát a magyar népkormány megtiltja, hogy a Narodna Upravának érdemleges választ adjunk, utóbbi megsemmisíti a magyar kormány rendeleteit, a bánáti néptanács pedig sem a magyar kormány, sem a Narodna Uprava intézkedéseit nem respektálja, hanem önálló parancsokat osztogat nekünk.

A december 26-án ideérkezett francia főparancsnok, Berthelot tábornok Belgrádba utazott, ahol állítólag tisztázni fogják az ujvidéki Narodna Uprava hatáskörét is.

ABÁNÁTI NÉPTANÁCS RENDELKEZÉSEI.

Az eddigi ismertetésekből nyilvánvaló, hogy a város egész polgársága akarta a fennállott társadalmi rendszer megváltoztatását és a demokratikus irányelveknek diadalra juttatását; továbbá a törvényhatósági bizottságnak utolsó politikai határozata után mindenki előtt tisztán állott a megoldásnak módja is, hogy tudniillik a változás nem mehet végbe normális uton, hanem csak forradalom eszközölheti az átformálást. Ámde az egyébként békés, higgadt polgárság nehezen hozható hevületbe és nem is gondolt a rohamos átalakulásra. Könnyen magyarázhatók tehát a nálunk végbement forradalmi események. A katonatisztek fellázadását, a szervezett munkásság tömeges felvonulását és ezek vezetőinek merész fellépését és határozottságát a polgárság nyugodtan szemlélte és természetesnek találta. Ezért is mindenki átengedte a terrainumot azoknak, akikben meg volt a bátorság arra, hogy a forradalmi felfordulás helyén rendet teremtsenek.

A megalakult néptanáctól és az ennek élére került népbiztosoktól is nem tagadható el a jó szándék; el kell ismerni, hogy a féktelen népszennvedélyt, a fosztogatást, rablást és gyilkolást városunkban gyors katonai és néprendőri erővel megakadályozta; tudjuk, hogy az egész Bánát jó sorsa szívében feküdt; hogy az ittlakó nemzetiségek egyenjogúságát kantonszerű közigazgatással szándékozott biztosítani, végül meg vagyunk győződve arról, hogy mindenütt és mindenben igazi demokratikus szellemet akart behozni.

Az ellen, hogy a jó szándékból nem lett tett, két körülmény adott okot. Az első ok az volt, hogy a Bánát megszállott területet képezett, ahol a néptanács működése megszűnt, a másik ok pedig, amiért fennállása idejében sem fejtett ki oly működést, amilyent a forradalmi néptanáctól elvárhattunk volna, az volt, hogy a vezetők nem mindig teheték azt, amit jónak láttak, hanem egyrészt mint egyidejűleges magyar kormánybiztosok fölfelé és másrészt mint a tulzó szociáldemokrata munkásság vezetérei és választottjai lefelé le voltak kötve.

Fölfelé ugyan kevésbé tekintette magát a néptanács és az élén álló népbiztos lekötve, de annál lekötöttebb volt lefelé, amennyiben jóformán minden rendelkezését és intézkedését a munkásságnak és az állítólagos elnyomottaknak kivánsága, sőt akarata irányította.

Az mindenesetre könnyítette a néptanács helyzetét, hogy felelőség nélkül uralkodhatott; korlátlanul rendelkezett államkincstári és katonakincstári javak felett és a városi hatóságra mindent ráparancsolhatott, anélkül, hogy a parancs végrehajthatósága fölött kellett volna gondolkodnia és anélkül, hogy a városi háztartás konserválásával kellett volna törődnie. Szóval, igazi forradalmi alakulat volt. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen, egyoldalú adminisztrációnak sok volt a hátránya, ami nem is csoda, mert hisz a néptanács egymaga végezte mindazt, amit az egész világon, minden államban számos szakszervezet (állami és törvényhatósági közigazgatás) külön-külön kiképzett és arra kvalifikált egyének által végeztetett.

Ezeknek előre bocsajtása után álljanak itt a néptanács egyes rendelkezései:

A néptanács november 4-én a következő hirdetményeket bocsajtott ki, u. m.: a) A katonai fegyverek visszaadása, b) Jelentkezés a polgárőrségre, c) Statárium.

Róth népbiztos utasította Balassa városi főszámvevőt, hogy a közbiztonsági költségek fedezésére a lakosságra kivetett összegeket átvegye a városi pénztár. Róth a vasuton érkezett 5 waggon sertésnek a sertésirodától a város számára való átadását rendelte el.

Az iskoláknak november 11-én meg kellett volna nyilniok (spanyolnátha címén 3 hét óta zárva), amit a népbiztossal egyetértőleg rendtem el, de ma reggel az utcán értesültem, hogy a népbiztos 8 nappal meghosszabbította a szünetet.

Délben megjelent nálam Krémer József és dr. Fall Endre, a néptanács végrehajtó-bizottságának megbízásából és felhívtak arra, hogy a kedélyek lecsillapítása céljából és tekintettel a nehéz helyzetre, úgy mint az állami tisztviselőkkel történt, az összes városi alkalmazottaknak 3 havi illetményét előre fizettesem ki. Kértem írásbeli utasítást és

figyelmeztettem, hogy az ideiglenes alkalmazottak (kb. 50%) itt fogják hagyni a várost, s ez esetben csődöt mond a közigazgatás, közműveink, a közlelés, villamos vasut stb. — Este közölték, hogy belátják igazamat, de legalább három havi élelmicikket adjunk. Erre a három havi ételmeget engedélyeztük, s hogy ezt a városi alkalmazottak megvásárolhassák, két havi fizetés előleget adtunk, mely csak 1920-ban lesz visszafizetendő.

November 19-én a város tanári és tanítói személyzete közvetlenül a népbiztoshoz fordult 2 havi fizetési előlegnek, valamint az államkincstártól elvárandó beszerzési előlegnek és háborus segélyeknek a városi pénztárból leendő kiutalványozása iránt, aki kérvényükre hátrahagyva utasította a tanácsot a kifizetésre. Mivel a városi pénztárban nincs annyi pénzünk, kértünk a néptanácstól 500.000 korona előleget. A népbiztos ezenkívül Lamparter igazgatónak egy kis cédulát adott át, melyben megparancsolja a városnak, hogy a tanítóknak, tanítónőknek, valamint családtagjaiknak cipőket vásároljon és azokat hitelbe adja ki.

Gekler, polg. isk. igazgató is közvetlenül a néptanácshoz fordult az iskolai helyiségek fertőtlenítése végett, ahonnan Bodrossy aláírásával ment utasítás közvetlenül a mérnökséghez.

Este kaptam Róth népbiztostól a 134. sz. átiratot, melyben közli a bánáti néptanács végrehajtó-bizottságának határozatát arról, hogy a törvh. bizottságot illetéktelennek mondta ki, s a néptanács pótolja annak hatáskörét. Megjegyzem, hogy a népkormány ezt csak két hónap múlva tette. Ugyanis csak 1919 február 1-én hozta a Budapesti Közlöny a városi törvényh. bizottság megszüntetéséről és a városi néptanács „megalakításáról” szóló néptörvény szövegét.

November 23-án a néptanács átengedte a katonai kaszinó helyiségeit a városi könyvtár számára és ennek azonnali átköltözését rendelte el; a hadapródiskolát pedig átengedte a városi felső kereskedelmi iskola és ennek internátusa céljaira. Ide is azonnal be kell költözni. — Az ekként felszabaduló Hungária volt szállodát, ahol addig volt az internálás, esetleg más internátus számára adhatjuk albérletbe.

November 26-án a rendőrség szaporítását rendelte el a néptanács 250 főre, melybe beolvadt a városi, rendőrség is. A főkapitány lett a főintéző, de a tiszteket a népbiztos nevezte ki. A költségeket (legény 15 kor., tiszt 30 kor.) az állam terhére számították fel azon a címen, hogy ez pótolja a nemzetőrséget.

A néptanács elrendelte, hogy az állami iskoláknak fertőtlenítése és a közkórház kiürítése után való tatarozása és tisztogatása költségeit (kb 200.000 koronát) a város előlegezze.

December 2-án a néptanács (kormánybiztos aláírással) elrendelte, hogy a Hungária-uton levő járványkórházat rendezzük be szegényházzá.

December 25-én nem közlekedett a villamos vasut, mert a bánáti néptanács tegnap a szénhiányra való tekintettel azt rendelte, hogy ünnepnapon egyáltalában nem, hétköznapokon pedig csak reggel 6—9, délben 12—3 és este 6—9 óra közt szabad a villamos vasutnak közlekedni.

Mivel december 27-én este a kormánybiztosoknak kifejtettem, hogy a villamos vasutnak a karácsonyi két ünnepnapon át való szünetelése felesleges volt, mert a gyárak úgy sem működvén, az egész villamos áramot a turbina vize egyedül szolgáltatva volna anélkül, hogy egy kiló szén fogyott volna el, — ennél fogva 28-tól kezdve ismét elrendelték a villamos vasut teljes üzemét. De már 1919 január 9-től kezdve a villamos vasut hétköznapokon délelőtt és délután 3—3 órai szünetet tartott; néhány nap mulva pedig a kormánybiztosság a szünetet csak délutánra, míg végül csak d. u. másfél órára korlátozta.

A néptanács népszámlálást rendezett és evégből Bodrossy Lajos tanár volt nálam adatok és végrehajtási nyomtatványok tanulmányozására. Bejelentési hivatalt is akartak felállítani, s még december 19-én összeírták azokat a tisztviselőket és napidijasokat, akiket a népszámláláshoz és a bejelentési hivatal szervezéséhez fel fognak használni. A városból felveszik a feleslegessé vált díjnokokat, de egyelőre csak a férfiakat. Bodrossy Lajos ezektől kivette az esküt.

Január 10-én a hirlapokból értesültem, hogy a népszámlálást

december 21-én kezdték és pedig 113 számlálóbiztos, 35 ellenőr és a központi munkálatokat 54 személy dolgozza fel. Azután következett volna a bejelentő-hivatal felállítása.

Én adtam a szükséges utbaigazításokat, nyomtatvány-mintákat és felvilágosításokat hozzá, de azután most, hogy készen van, az eredményt velem — a város statisztikusával — nem közölték, hanem közvetlenül a hirlapoknak küldték, de a szerb cenzura nem engedte meg a közlést. Erre kértem Róthot külön és Jakobit is külön, hogy privát-használatra adják meg az adatokat; meg is ígérték, de csak február 15-én kaptam a kormánybiztosságtól több nyomtatványt a népszámlálás főbb eredményéről, mely szerint 1918 dec. 21-én találtatott 75.332 polgári lakos, kik közül 56.6% magyarnak, 27.5% németnek, 8.1% romának, 3.6% szerbnek és 2.9% zsidónak (nemzetiségünek) vallotta magát. Vallás szerint a görög-keletiek arányszáma (12.1%) kb. megegyezik a szerbek és románok arányszámával, de a 7646 izraelita (10.3%) közül csak 2175 vallotta magát zsidó nemzetiségünek.

A néptanács nap-nap után bocsájt ki rendeleteket ott jelentkező szegénysorsuak segélyezésére, anélkül, hogy hatóságilag meggyőződnék az illetők anyagi és kereseti viszonyairól. Így december 28-án kénytelenek voltunk parancsra hat állítólagos szegény részére 3 hónapi élelmiszert (lisztet, burgonyát, cukrot, zsirt és tűzifát) ingyen kiutalványozni.

1919 január 1-én a bánáti néptanács és kormánybiztosság néprendőrségi lovasosztagot szervezett, mely délben bemutatkozott Róth és Jakobi kormánybiztosoknak. A városi hatóság nem volt képviselve a szemlén, amint nem is tudott a dologról Beé főkapitány sem. Sylvester estére a népkormány este 10 órára állapította meg a zárórát, a bánáti néptanács éjjeli 2 órára, a megszálló szerb parancsnokság pedig reggelig toltá ki. A Palace-kávéházban Gambetta és Gyorgyevits tábornokok reggelig mulattak. Hir szerint Gambetta az asztalon táncolt és jókedvében $\frac{1}{26}$ órakor kiharcolta a civil vendégeket.

Január 11-én a hirlapokban olvastam, hogy a kormánybiztosság a munkanélküli munkások számára ingyen konyhát állít fel és pedig a

meglevő népkonyhákban, de ezek (kb. 200—250) hust is kapnak, mely célra a városi vágóhidről naponként 25—30 kg hus és 2 kg zsir lesz kiszolgáltatva.

Január 12-én a bánáti kormánybiztosság (Róth) beszüntette a hadbavonultak és hozzátartozóik államsegélyének további kifizetését, vagyis felfüggesztette a magyar hadügyminiszternek azt a rendelkezését, hogy a segélyek még február végéig kifizettessenek.

Február 4-én a bánáti néptanács elrendelte, hogy a városi üzemeknél a 8 órás munkaidőt és hogy a munkásoknak hármas turnusban való foglalkoztatását hozzuk be.

1918 december 4-én a néptanács elrendelte a temetkezési vállalat megváltását, esetleg a díjak maximálását, továbbá, hogy kosárfonóműhely felállításával foglalkozunk.

A néptanács elrendelte még az ipari munkaházak építésének sürgős befejezését és a házbérfilléreknek a köztisztviselőktől való behajtásának felfüggesztését. Foglalkozott ezenkívül a gyógyszertárak állumosításának gondolatával.

December 24-én a „Volksblatt” közölte a bánáti néptanácsnak tervezetét egy bánáti népparlament és kormányzáság felállítására nézve, mely szerint a nemzeti tanácsok 150 delegáltat választanak a parlamentbe, ez pedig 15 tagú végrehajtó-bizottságot alakít, melyben a románok 5, a szerbek 5, a németek 3 és a magyarok 2 taggal lesznek képviselve. A közigazgatási tisztviselőket ez a bizottság nevezi ki a nemzetiségek számaránya szerint.

A bánáti népparlament tervezetéhez elsőnek jelentkezett a kormánybiztosnál Bellai József kultur-tanácsnokunk, aki mint tót nemzetiségű ajánlkozott fel és kérte a delegációba való beválasztását. Ezt tette az, aki Stolarikról magyarosította a nevét, megtagadta tót voltát, hogy a magyar kultúra szolgálatában vezető szerephez jusson és aki magyar nemességre való igényét is ebbeli hazafias szolgálataira alapította.

December 20-án dr. Jakobi főispán elnöklete alatt több tanférifi jött össze és az iskolák autonómiája fölött tanácskoztak, mely szerint

az iskolaigazgatókat elcsapják és ahelyett a tantestület választ évenként egy elnököt, eltörlik a főigazgatóságokat és tanfelügyelőségeket s ehelyett kamarákat alapítanak; a tankönyveket megreformálják. Ezt a tervezetet kidolgozták dr. Fall Endre városi felső ker. iskolai tanár és Mischek Ferenc városi könyvtári alkalmazott. A főispán kiadta a tervezetet a néptanács oktatásügyi osztályának és kijelentette, hogy az újítást még az 1918/19-ik iskolai évben életbe fogja léptetni. Ezt a memorandumot tárgyalta az „Oktató Munkások Szövetsége” is. Sem én, sem a kultur-tanácsnok vagy az iskolaszék meg sem lettünk hallgatva. De később, 1918 december 23-án dr. Jakobi főispán az iskolai tervezetre nézve azt mondotta nekem, hogy belátja, hogy ezt az ügyet országosan kell rendezni és azért a miniszteriumhoz fogja felterjeszteni, vagyis Temesvárott nem fogja külön életbe léptetni.

A bánáti néptanács népjóléti bizottsága tudóveszes és más népbetegségek ellen dispensaireknek, „Népegészségi intézet”-eknek felállítását határozta el. Az 1919. évi költségelőirányzat 200.000 korona, melynek legnagyobb részét a városnak kell viselni. A városi tanácsot azonban nem hívták meg a tanácskozáshoz! 1919 január 25-én aztán a bánáti néptanács-kormánybizottság a népbetegségek elleni védekezés céljait szolgáló dispensairek létesítése ügyében átirat hoztam és ehhez csatolta volt a Somló Lipót (volt szakipariskolai tanuló) által kidolgozott memorandum, de a hozzá tartozó tervek és költségvetések nélkül. Lefoglalták e célra a városnak Fejérváry-laktanyáját, abban ismeretlen költséggel járó átalakítások haladéktalan foganatosítását rendelték el és a hozzávetőleg 200.000 korona költségnek a város által való viselését rendelték el.

Február 6-án este 6—10 óráig dr. Jakobi elnöklete alatt tanácskoztunk a munkanélküliség elleni küzdelemről. Résztvettek az ipartestület, a kamara, a Gyosz, az építő iparosok, a munkástanács és a szak szervezeti tanács kiküldöttjei. Javaslatba hozatott, hogy a városi tanács külön bizottságot alakítson, mely elsősorban építési anyagoknak bármilyen áron való beszerzését és szállítását biztosítsa, a város fejezze be ipari munkaházak építését és folytassa a felső kereskedelmi iskola

építését, továbbá a telekbank a gyárvárosi telkeken építsen német mintára cement- és vasbeton-laképületeket, végül a város minél több földmunkát végeztesen. A munkások kijelentették, hogy az ipari szakmunkások nem vállalnak földmunkát. Müller Kálmán munkástitkár proponálta, hogy anyagnyerés és munkaalkalom biztosítása érdekében a város azonnal bontassa le az Erdélyi-laktanyát! továbbá a lakások szaporítása érdekében a nagy lakásokat két vagy három részre osszuk!

A kórház ügye.

Dr. Lichtscheindl Géza kórházi igazgató közölte velem, hogy a főispán azt üzenté neki, hogy kérje azonnal nyugdíjaztatását.

November 25-én Jakobi főispánnal beszéltem, aki dr. Sugár Mihályt akarja kórházi igazgatónak kinevezni, miután ez fogja a köz-kórházat, melyet időközben átköltöztettek a helyőrségi kórházba, megreformálni.

A városi tanács erre nyugdíjazta Lichtscheindl igazgatót évi 4360 koronával és külön 4360 korona kegydíjat állapított meg. Dr. Jakobi főispán pedig kinevezte dr. Sugár Mihályt kórházi igazgató-főorvossá.

Dr. Sugár Mihály előttem letette az esküt s ekkor figyelmeztettem, hogy a köz-kórház a város tulajdona és mivel a néptanács intézkedése folytán most a személyi és dologi kiadások óriási összegre fognak rugni (állítólag havi 230—250.000 koronára), gondoskodják, hogy a költségeket az állam viselje, mert a város erre képtelen. Egyáltalában gondoljon minden lépésénél arra, hogy végső sorban a városnak kell szavatolni mindenért, már pedig a városi hatóságnak kivették a kezéből a rendelkezési jogot.

Szerb miniszterek Temesvárott.

Január 21-én délelőtt Filipon Márton ügyvéd felkeresett engem Zsivánovits társaságában, akinek kérdésére kijelentettem, hogy habár teljes nyugdíjjal félreállhatnék, mégis a város békéje és nyugalma érdekében kötelességem helyemen maradni, ha a szerb katonai parancsnokság is

megbízik bennem. Beszélgetésünk közben Lalossevits, az ujvidéki nemzeti tanács elnöke telefonice megkért, hogy délután 5 órára jöjjenek a szerb parancsnoksághoz Bandlallal együtt. Ott találtuk a megye részéről Tökés főispánt (az alispánt nem hívták meg) és Gyika Imrét. Sem Róth, sem Jakobi nem vettek részt az értekezleten. A szerbek részéről ott voltak Gyorgyevits tábornok, Popovits volt szerb miniszter, dr. Pavlosz belügyi és Popovits Koszta közlélemzési miniszterek, akikkel két órán át fesztelenül tárgyaltunk. Lalossevits az összejövetel céljával két kérdést vetett fel. Az első az, hogy mivel mi az integritás mellett vagyunk, a szerbek pedig remélik, hogy Temesvár a Bánáttal együtt Szerbiához fog csatoltatni, mivel továbbá a románok is erre aspirálnak és ezek a franciákban nagy protektorra tettek szert, ennél fogva ők adatokat szeretnének gyűjteni arra nézve, hogy mi, ha választanunk kellene, inkább Szerbiához csatlakoznánk, mint Romániához. Elsőnek Gyika Imre szólalt fel és előadta, hogy népszavazás nem lenne kedvező a szerbekre nézve, mert a megyében több a román, és hogy az ilyen szavazás megzavarná a nyugalmat, de felajánlotta azt, hogy intézzenek kérdést az alispánhoz, aki viszont a főszolgabíráktól kívánna bejelentéseket arról, hogy az intelligencia inkább Szerbiához hajlik, mire a jelentések átadnának a szerbeknek. Tökés helyeselte azt, a szerbek elfogadták. Én a városra nézve nem tettem ígéretet, mert azt mondtam, nem vállalhatok olyan súlyos felelősséget magamra, hogy 80 ezer intelligens polgár nevében nyilatkozzam annál kevésbé, mert habár román kevés van a városban, de mégis mégegyszer annyian vannak, mint a szerbek. — A másik kérdés az volt, hogy a szerb imperium esetleges átvételét miként fogadják. Erre azt a proposíciót tettem, hogy mivel nálunk úgy sem akarnak lényeges rendszer- és személyváltozást, nevezetesen ki a Bánátra egy szerb exponenst vagy kormánybiztost a közlélemzés és a közrendészet ellátására, a katonai parancsnok pedig elcsapatás terhe alatt parancsolja meg a magyar hatóságnak, hogy ennek a kormánybiztosnak engedelmességedjenek. Ebben az esetben elesik annak a szüksége, hogy szerb esküt vegyenek ki tőlünk, mi pedig hivatkozhatunk arra, hogy nem ismertük ugyan el a Narodna Upravát, de a

katonai kényszernek engedelmeskedtünk. Ez a javaslatom látszólag tetszett a szerbeknek, mert hiszen simán akarják főleg a közéleti kérdést megoldani, ami csak akkor lehetséges, ha ők, akik Torontól és Bács-Bodrog fölött már rendelkeznek, egyúttal Temes megyében és Temesvár városban is egyöntetűen rendelkezhetnek.

Bellai, a tót.

1919. január 20-án. d. e. 10 órakor irodám ablakából láttam Bellai tanácsnokot Pilich Mladennel, a szerb parancsnokság épületébe menni, hóna alatt iratsomaggal. Miután $\frac{1}{2}$ óráig nem tett nekem jelentést, elhívtam és kérdeztem, mi az ujság? Csodálkozva azt válaszolta, hogy semmi. Midőn pedig felhoztam neki az esetet, dadogva annyit vallott be, hogy iskolaügyekben adatokat kérnek a szerbek és ő ezeket a számvétségénél akarja összeállítani. Figyelmeztettem, hogy az iskolaigazgatók közvetlenül kaptak a Narodna Upravától felhívásokat, melyeknek elintézése végett a főispán-kormánybiztoshoz utasítottam őket, tehát ő illetéktelenül avatkozott be. Erre ismét dadogva azt állította, hogy ő ott megmondotta, hogy a polgármester a főispán utján fog válaszolni. Figyelmeztettem, hogy ha tényleg ezt mondotta nekik, akkor hazudott, mert hozzám nem jött megkeresés, tehát közvetlenül én nem is jártam el. Ezután kitaláltam neki szemrehányásaimmal és kifejeztem vele szemben legnagyobb fokú bizalmatlanságomat; felmutattam neki dr. Jakobi főispán-kormánybiztoshoz intézett levelét a bánati népparlamenthez történt ajánlkozásáról. Utóbbira azt mondotta, hogy hiszen most olyan időket élünk, hogy mindenki igyekszik valamit elérni! Midőn szemére vettem, hogy most tótként ajánlja magát, holott magyar nemességre is a magyar kultúra körül szerzett érdemei alapján törekedett, azt válaszolta, hogy ebbe Joanovich volt főispán ugrasztotta be. Rápiritottam, hogy 1918 májusban folyamodott a nemességért, amikor Joanovich rég nem élt. Szégyenkezve távozott tőlem.

Tisztviselők és alkalmazottak a forradalom alatt.

Tagadhatatlan, hogy a háboru alatt egyre fokozódó drágasság legnagyobb mérvben az u. n. fixfizetésűeket, köztük a köztisztviselőket sújtotta, mert ezek nem hárihathták át szüklégletük emelkedését másokra, jövedelmük pedig az állam, törvényhatóság és község részéről nyujtott minden háborus- és drágasági pótlék, ruházatbeszerzési és gyors-segély dacára sohasem tartott lépést a drágaság arányával. A társadalom ezen osztálya tehát kénytelen volt a megszokott életmódot egyszerűsbiteni és igényeit leszállítani és pedig egyformán, a magasabb ranguak épugy, mint a kisebb tisztviselők, alkalmazottak és szolgák, mert ha amazoknál nagyobb összeget ütött ki a százalékos segély, azért az arány a régi maradt, sőt épen azoknak az életszükségletnek, melyeket a társadalmi élet a magasabb ranguaktól megkivánt, mint például a ruházatnak, színháznak, olvasmányoknak stb. árai sokkal nagyobb százalékkal emelkedtek, mint az egyéb cikkek, főleg mint az élelmiszerek árai.

Nem is lehet ennél fogva azon csodálkozni, hogy amidőn a forradalom kinövésékepen és a demokratikus eszmék diadalra jutásakor az egyenlőség mint szociális elv a városházára bejutott, a gyengébb javadalmazásu alkalmazottak körében valóságos forrongás támadt és elégedetlenség nyilvánult meg. Az alkalmazottak is olyképen léptek fel, mint a szervezett munkások, behozták a bizalmi rendszert, követték a munkástanács utasításait és hivatali felebbvalóiknak ellenszegültek. De ez csak addig tartott, mig egy felsőbb hatalom a hivatali eskü és a szociáldemokrata pártnak utasításai közötti választást tűzött ki, mert ekkor kivétel nélkül mindenki megtagadta a szociáldemokrata párttal való együttműködést.

Az alábbiakban leirom a városi alkalmazottaknak a forradalom idejében tanusított viselkedését.

A rendőrök, akik már december 19-én voltak nálam deputative a 600 kor. gyorssegély végett, másnap bizalmi embereikből álló küldöttség által átnyujtottak nekem egy számos kívánságukat tartalmazó memorandumot. Dr. Weisz Feodor tb. főorvos is követelte azonnali kineveztetését és a szegényorvosi állások szaporítását.

A városi alkalmazottak 1919. év elején nap-nap után újabb fizetés-javításokkal és béremelésekkel állottak elő. A városi üzemeknél a munkabérek 250—300%-kal emeltettek már, de alig mulik el egy hónap, hogy újabb követelésekkel ne állanának elő, aminek következtében a villany-, légszesz- és vízdíjaknak 100—150%-os emelkedése dacára az egész jövedelmet felemésztik a személyi kiadások.

A tisztviselők és alkalmazottak terrorja egyébként állandóan tartott. Ugyszólván naponkint tanakodtak és bizalmiférfiak útján ultimátumokat terjesztettek elő. Állások szaporítását, a törzsfizetések emelését, status-rendezeit, kevesebb munkaidőt stb. követeltek.

Január 10-én a jövedéki kezeléség 5 bizalmi embere Lindner tanácsnoknak, a rendőrségi tisztviselők és díjnokok a főkapitánynak és a rendőrök a néprendőrség főparancsnokának adtak át ultimátumokat.

Január 11-én ismét két ultimátumot kaptam; a jöv. kezeléség alkalmazottainak fizetésrendezési követeléseit teljesítettem; a közigazgatási tisztviselők bizalmiférfiainak azt a követelését azonban, hogy azt a bizonyos havi 300 korona gyorssegélyt, melyet az államiak már kapnak, a városiaknak rögtön kiutalványozzam, elutasítottam, mert a városhoz még nem érkezett rendelet.

Január 14-én ismét ultimátumot hoztak az adóhivatal és a számvevőség bizalmi emberei és pedig kérték, hogy Szalatzky István adóhivatali pénztárnokot nyugdíjaztassam és helyébe Csapó József I. o. adótisztet neveztessem ki. Válaszul csak annyit mondtam, hogy kérésüket (vagy követelésüket?) adják be írásban. (Másnap írásban is előadták a nyugdíjaztatás iránti kérésüket, de utódot nem jelöltek.)

Január 18-án a „Temesvarer Zeitung” 13. számában „Erbitterung unter den Polizeiangestellten” címen azt írta, hogy a rendőröknek annyi levonásuk van, hogy félhavonkint 17—18 koronájuk marad. Ezzel szemben a hirlapokban kimutattam, hogy egy II. o. rendőrnek havi 500—520 korona, egy I. o. rendőrnek havi 530—550 korona illetménye van, melyből a levonás 17—18 korona. Felháborító a hatósági tekintély elleni támadás, mely a helyzetet jellemzi.

A városi tisztviselők közül — tudtomon kívül — három tisztviselőt alkalmaztak a kormánybiztosságnál és pedig Balassa Márton főszámvévőt, aki a délelőtt egy részét és az egész délutánt ott tölti; Szalatzky István ellenőr már 1918 december 3-ika óta csakis ott teljesít szolgálatot a főszámvévőnek rendelkezése folytán, — és a harmadik Lamparter István iskolaigazgató és iskolaszéki titkár. Tőlem egyik sem kért engedélyt, sőt be sem jelentették az esetet. Másoktól tudom, hogy a kormánybiztosságnál rendszeres fizetést élveztek a városi pénztárból huzott illetményeiken felül.

Február 10-én a kormánybiztosság véleményezés végett áttette a városi hivatalozóknak oda intézett kérvényét illetményeiknek nem félhavi utólagos, hanem havi előleges részletekben leendő kiutalványozása végett. Tehát már a szolgák is forradalmi uton igyekeznek hatalmi szóval megváltoztatni a fennálló szabályrendeletet anélkül, hogy megkísérelnék előbb az illetékes városi hatósághoz fordulni kérésükkel.

A rendőrlegényeknek 30—40 tagu küldöttsége különféle sérelmeket terjesztett elő illetményeikre nézve, melyeknek legnagyobb részét kölcsönös kimagyarázás után elejtették, csak egyet ismertem el és pedig azt, hogy mivel 4 év óta nem kapták meg rendesen ruházati illetményüket természetben, másrészt azonban a ruházati segélyt sem kapták teljesen azon a címen, hogy egyenruhára van igényük, ennél fogva pénzbeli kárpótlásra tarthatnak számot.

Egy küldöttsége a városi hivataloknak és vállalatoknak február 13-án a 300 koronás állami gyorssegélynek és a felemelt családi pótlékának kiutalványozását kérte. Mintha én disponálhatnék a kincstár pénzével.

Dr. Gábor moxidirektor jelentette, hogy alkalmazottai közölték vele, hogy a városi tisztviselők egyik bizalmi embere felszólította őket illetményük felemelésének követelésére, s így — habár meg vannak elégedve — kénytelenek lesznek memorandumot átadni.

[Vákát oldal]

V. SZERB IMPERIUM

1919 II. 20 — II. 28

Főispánok.

1919 február 20-án elérkezett a nagy nap. A szerbek átvették az imperiumot. Délelőtt felkeresték a főispánokat és közölték, hogy a belgrádi szerb kormány kinevezte Filipon Márton alibunári ügyvédet temesmegyei és Heegn Reinhold verseci mérnököt városi főispánnak, mire dr. Jakobi és dr. Tőkés kifejezték ugyan tiltakozásukat, melyet úgy a magyar, mint a szerb kormánynak befognak jelenteni, de mivel két szerb tiszt megjelenését erőszaknak tekintik, ennek engedve, távoznak helyükről. 11 óra után, úgy a régi, mint az új főispánok két szerb katonatiszttel hozzám jöttek és közölve a történeteket, én is kijelentettem, hogy az erőszaknak engedve, rendelkezésre állok, mire Heegn főispán közölte, hogy csupán Beé főkapitányt helyezi rendelkezési állapotba és helyébe dr. Zsivánovits Mihályt nevezi ki főkapitánynak, egyebekben a régi irányzatnak megváltoztatását (nemzetiségét) helyezte kilátásba.

Tüntetés a szerb imperium ellen.

Másnap délelőtt 10 órakor Billing villanytelepi igazgató közölte velem, hogy munkásai sztrájkba léptek és megbízták őt, hogy ezt közölje velem. Csakhamar láttuk, hogy az összes üzletek zárva vannak, a villamos vasut megállt, a villanyégés és a csengők hangja megszűnt, sőt dél felé a vízfolyás is megszűnt. A vendéglők és kávéházak személyzete is sztrájkol. A városi hivatalok vezetőivel tanácskoztunk.

Február 22-én a munkástanács két kiküldöttje eljött hozzám és közölték, hogy a sztrájk hazafias tüntetésképen tiltakozás a szerb imperium ellen, s elvárják, hogy a városi tisztviselők csatlakozzanak. Ekkor már együtt voltak a tanács tagjai és a hivatalfőnökök, akik egyhangúlag elhatározták a csatlakozást és mivel időközben Heegn főispán magához kéretett, közöltem vele az elhatározást, amit kedvtelenül ugyan, de mégis azzal a figyelmeztetéssel vett tudomásul, hogy holnap vasárnap ugyan nem, de hétfőn ismét foglaljuk el hivatalunkat. (Erről alább bővebben írok.)

Február 23-án estefelé a szociáldemokrata párt röpcédulákkal felhívta a munkásokat és tisztviselőket, hogy holnap, hétfőn reggel álljanak munkába.

Franciák a szerb imperium alatt.

A katonai élelmezési telepen március 10-én a pékek sztrájkoltak, mert a feles számukat el kellett bocsájtani. Lindner tanácsnok tárgyalt Wolf pékkel, aki viszont a szociáldemokrata párttól kért embereket, akikkel részesedés mellett sütné a kenyeret kilogrammonként 30 fillérért. A francia intendantura háromszor telefonált és engem oda akart citálni, mert a sütés délig nem kezdődött meg. Végül Irinyi jelentette nekem, hogy Lindnerrel és Leszllel együtt tisztázták a dolgot és a sütést megkezdték. De d. u. $\frac{1}{2}$ órakor hozzám jött egy francia tiszt egy tolmáccsal, be sem mutatkozott és közölte, hogy mivel a kenyérsütés még mindig nem kezdődött meg, ha a francia katonaság holnap reggel 8 óráig nem kap kenyeret, ők karhatalommal elveszik a péektől a kenyeret, amit találnak. Ezzel büszkén sarkon fordult és mesterkélte grandezzával „Adieu”-val kiment. Ezt a brutalitást is lenyeltem és Leszl utján megüzentem a munkástanácsnak, hogy esetleg ők is kenyér nélkül maradnak, ha tagjaikat nem állítják munkába. Este megkezdődött a sütés.

Március 19-én új francia csapatok érkeztek, mert Farret tábornok és emberei elmentek és Mokrinban ütöttek sátot. Az érkezett csapatok a 17-ik francia divízióhoz tartoztak, a parancsnok Prunot tábornok.

Utóbbi helyébe Tournadre tábornok csak július 18-án érkezett, és d. u. $\frac{1}{2}$ 5 órakor fogadott engem. Írásba foglaltam egyelőre azokat a kérelmeket, melyeknek azonnali teljesítése esetleg még elejét veheti a szerbek harácsolása által keletkezett nagyobb bajoknak. Így a dohánygyár kiürítésének azonnali megakadályozását és a vasuti állomásra kivitt gépeknek és anyagoknak visszaszállítását; az állami adóhivatalra és az állami középiskolákra nézve ugyanazt; a lovak, szarvasmarhák és sertések rekvirálásának beszüntetését; a pénzválság megoldását, a vasuti teherforgalom helyreállítását. A tábornok azonban csak jóindulatu közbenjárást helyezett kilátásba, mert a parancsnokságot még nem vette át és ő csak a delimitációs bizottságnak az elnöke, mely a szerb és román határokat van hivatva megállapítani. Kész azonban holnap d. u. az általam bejelentett polgári küldöttséget fogadni.

Az eddigi tapasztalatok alapján tehát most sem volt reményem, hogy a franciák megvédenek bennünket.

A francia tábornok közbenjárása mégis némileg érezhető volt, amennyiben július 20-án a szerbek az iskolák kiürítését abbahagyták és az állatoknak további rekvirálása is abban maradt. A polgárok küldöttségének azt mondta a tábornok, hogy foglalják írásba az összes sérelmeket, melyeket a szerbek a városban, a gyárakon, pénzügyintézeteken és magánosokon elkövettek, mire a küldöttség még este röviden összefoglalta a harácsolások történetét és a beadványt francia nyelven elkészítette.

A francia katonaság a Ferencz József-laktanyát foglalta le, melyből azonban még a vízvezetéki csapokat, a villanylámpákat és huzalokat is leszedték a szerbek, úgy, hogy ezeket a hiányokat pótolni kell. Mivel azonban a városnak sem anyaga, sem világítóteste nincsen, a szerbek pedig a Temesbega vízszabályozási társulatnál szedik le a villanyvilágítási berendezést, ennél fogva kértük a francia parancsnokságot, hogy az ottani anyagot foglalják le a Ferencz József-laktanya számára, de a közegeinknek átadott írásbeli rendelet dacára a szerbek nem adták ide. A francia laktanya-parancsnok pedig azzal fenyegetett, hogy a magánlakásokból fogja az anyagot összeszedni.

Csőbőrből vödörbe jutottunk!

Néprendőrség.

A néprendőrségnek a szerb főispán rendeletére március 15-ére fel lett mondva, de mivel arra szükség volt, lényegében fentartandónak határozta a tanács azzal, hogy ha állami pénzfedezet nem lesz, a város előlegezi a havi 300.000 koronát. Ezt egyrészt a város közbiztonsága tette szükségessé, másrészt a munkanélkülieket nem akartuk szaporítani.

Munkások szervezete.

Mivel sem törvényhatósági bizottság, sem magyar főispán nem működött és a miniszteriumtól is teljesen el voltunk szakadva, ennél fogva a városi tanács minden lényegesebb közigazgatási ügyet letárgyalt a munkások szakszervezetével. Így pl. a villamosvasuti díjak felemelését, a cukorárak új megállapítását, a katonaságtól átvett gőzfürdőnek népfürdővé való átalakítását, az árvizsgáló-bizottság szervezését stb. a munkásokkal egyetértőleg intéztük el. Ez az eljárás azonban visszatetszést szült. Czolovits szerb ezredes térparancsnok érdeklődött a kéményszerés kommunizálása felől, azt mondva, hogy tudomása szerint a segédek terrorizálják a mestereket, ami csak egy lépés a bolsevizmus-hoz, ezt pedig ők nem türik.

Az ezredes továbbá rosszalását fejezte ki afölött, hogy a tanács állandóan tárgyal a munkástanáccsal, mely úgy tünteti fel a hírlapokban a dolgot, mintha utóbbi diktálna.

A munkástanács tényleg mindinkább követelőleg lépett fél; a hírlapokban a városi tanács intézkedéseit akként ferditette el, mintha a munkástanács rendelkezne, úgy hogy a hatóság szálnalmas elbírálásban részesült és a szerb parancsnokság is a munkások terrorját gyanus szemmel figyelte. Átirataiban a munkástanács közölte „határozatait” és a városi tanácsot „felhívja” valamely intézkedés megtételére. Félő, hogy legtisztább szándékunk és szociális gondoskodásunk kudarcot vallott volna, ha a munkások nem viselkednek szerényebben. Nemcsak

a városi vállalatok és üzemek tisztviselőit és munkásait, hanem a közigazgatási tisztviselőket is belekényszerítették a leghetetlenebb követelések és fizetésemelések előterjesztésére.

Heegn, a szerbek német főispánja.

Megörökitem Heegn főispánnak viselkedését a sztrájk közben. Mikor február 22-én közöltem vele, hogy a városi tisztviselők sem vonhatják ki magukat a szolidaritás alul, féktelen dühbe gurult; szégyenletesnek mondotta, hogy a zsidó heccelőkre hallgatunk; a néptanács büdös volt a zsidóktól — „Sau-Juden, jüdische Sau-Wirtschaft” volt minden harmadik szava. A magyar nemzeti tanácsra azt mondotta, hogy „Gassen-Patriotismus”, „Dummer Sovinismus”, a magyarokat követelesen „Magyaren”-nek nevezte. Kijelentette, hogy ha holnap fél nem vesszük a munkát, keresztül gázol rajtunk, egy pár tanácsost elcsap és a lázítókkal irgalmatlanul bánik el.

Február 27-én Heegn főispán telefonice megparancsolta, hogy a hivatalos hirdetések, — akár falragaszokban, akár hirdapokban — elsősorban németül, másodsorban magyarul és — ha úgy tetszik — más nyelveken is közzététessenek. Azon ellenvetésemre, hogy városunkban a hivatalos nyelv a magyar lévén, az ő rendelkezése törvényellenes és visszhatást fog szülni, kijelentette, hogy ezzel nem törődik, hiszen azelőtt is német volt itt a hivatalos nyelv. A városi tanács egyhangulag tiltakozott és az erről felvett tárgyilagos jegyzőkönyvnek a főispánhoz való átküldését határozta el.

De én Filipon főispánnak átadtam a tanácsi jegyzőkönyv egy példányát, kérve, hogy járjon közbe Heegn eltávolítása érdekében, mert magyarfaló és antiszemita fékezhetetlen kifakadásai máris közbeszéd tárgyát képezik és mert most már a városi tanács megtagadván az engedelmességet, nem érintkezhetik vele.

Március 3-án Filipon visszahozta a tanácsi jegyzőkönyvet és arra kért, hogy Heegn rendelkezéseit ne vegyük komolyan, ne is válaszoljunk neki, ugy sem marad sokáig főispán.

Heegn főispán azonban még az nap telefonice közölte, hogy tudomást szerzett arról, hogy Lindner bankdirektor akar lenni, minélfogva felhiv engem, hogy az ő tudta és engedélye nélkül semmiféle állást ne töltsék be. Azt mondtam, hogy nincs tudomásom a dolgról és semmiféle állást nem szándékozom betölteni.

Azt is közölte, hogy felhívást fogok kapni a városi tisztviselők és alkalmazottak törzslapjainak kiállítása végett és különösen kiköti, hogy a 8-ik pontnak kitöltésénél, mely az illető nemzetiségéről szól, senkit befolyásolni ne engedjek. Kijelentettem, hogy nálunk mindent lelkiismeretesen szoktunk elintézni. Délben meg is jött a német átirat, mellyel 5 napot (a mait beleszámítva) tűzött ki és hangsúlyozta, hogy német nyelven készüljön a névjegyzék. Ez utóbbira nem reflektáltam ugyan; de válaszómban legalább 2—3 heti haladékot kértem, mert kb. 2000 alkalmazottnak összeírása és kihallgatása sok időt vesz igénybe.

Március 28-án aztán Heegn főispánnak elküldöttem a városi tisztviselők névjegyzékét, s mivel csupán a szellemi munkások nemzetiségére volt kíváncsi, ennélfogva ágazatok szerint 45 kimutatás készült 403 tisztviselőről. A felvétel eredetije magyar, de mindegyikhez német fordítás lett mellékelve. Elküldés előtt összesítést és statisztikát készítettem. Eszerint 87% magyar, 5% német, 4% román és 2% szerb nemzetiségűnek vallotta magát. A német nyelvet azonban 75% birja, — a románt 7% és a szerbet 3%. Gör.-kel. vallásuak közül 13, a német származásuak közül 64 vallotta magát magyarnak. Valljon az eredmény kielégítette-e a német főispán kíváncsiságát?

Március 30-án Heegn főispán hivatalosan értesítette a főkapitányt, hogy a német oktatási nyelvnek az iskolákba való bevezetése végett felhívás fog megjelenni, mely 10.000 példányban lesz terjesztve, s miután ez az ő utasítására jelenik meg, a rendőrség tartozik a terjesztést tünni, sőt elősegíteni. — Ma tényleg falragaszokat láttunk, melyek „több temesvári német” jelzéssel a temesvári német polgársághoz intézett felhívást tartalmaznak arra, hogy követeljék az összes iskolákban a német tanítási nyelvnek behozatalát. A felhívás pangermán kifa-

kadásaival rögtön elárulta szerzőjét és hemzsegett a magyarok elleni támadásoktól. Természetes, hogy a temesvári higgadt polgárságban nem keltett visszhangot.

Dr. Kräuter Ferenc tanár, akit a népkormány német miniszteriuma küldött ide, április hó 5-én azt közölte velem, hogy Heegn főispán elolvastván a városi tanácsnak a német iskolákra vonatkozólag kiadott hirlapi nyilatkozatát, azt kívánta, hogy Kräuter mint miniszteri megbizott mondja ki a német iskolák jellegét azonnal, mert 8—10 nap mulva jönnek a románok és azok a magyar iskolákat mind elrománosítják — amint azt Lugoson tették —, ellenben a német iskolákat nem merik bántani. Maga Kräuter kijelentette, hogy ilyenmü megbízása nincsen.

Hogy a szerb kormány miért nevezett ki Temesvár városába német főispánt, az ma is rejtély, amikor egyszerűen az eddigi uzushoz képest a temesmegyei főispánt egyuttal a városi főispáni teendőkkal is megbizhatta volna. Az meg teljesen érthetetlen, hogy erre az állásra épen egy közismert alldeutsch embert szemelt ki, hacsak ezzel is nem akarta a magyarokat büntetni. Pedig ezzel az alakkal a szerbek is megjárták, mert az alldeutschok mindenütt a világon ter hére v a n n a k annak az országnak, amelyben lagnak, amennyiben ott is csak németek akarnak lenni, nem asszimilálódnak, hanem az „Alldeutscher Verband” elve szerint ott is csak azt lesik, hogy mikor válik az ország németté, hogy mikor szerveződik az egész világot uraló „Gross-Deutschland”. (Egyik írójuk ezt 1950-re jósolja.) Ha a szerbek itt kissé tájékozódtnak volna, értesülhettek volna a temesvári német polgárságnak 1882-iki akciójáról, mellyel az Alldeutscher Schulvereint visszautasította. Temesvárrott sohasem volt talaja az alldeutschok gögjének és antiszemitizmusának.

Heegn nem is törődött a szerb érdekekkel, hanem szerb főispán-sága alatt is csupán német maradt, ami miatt aztán Filipon megyei főispán — mint olvastuk — olyan kormánybiztos-féle hatalmat gyakorolt a városban is és Heegnt ugyszólván félretolta. Később volt főispáni titkárától hallottam, hogy azon a cimen, hogy a szerb érdekeket nem szolgálta, sőt ellenkezőleg azoknak ártott, a szerb kormány nemcsak

összes főispáni fizetését kérte vissza, hanem büntetésül még annak dupláját vette meg rajta!

A németek követelései.

Mindazonáltal április 25-én este 6 órakor bejelentés nélkül hozzám jött a „Banater Deutsch-schwäbischer Klub” körülbelül 100 tagu küldöttsége és átadott egy memorandumot, melyben követelik a német iskoláknak a felállítását, a színháznak 6 hónapra való átengedését és a német nyelvű beadványoknak ilyen nyelven való elintézését.

Jellemző, hogy a küldöttség este 6 órakor bejelentés nélkül toppant be és hogy annak vezetője, Möller Károly, volt cs. és kir. ezredes, akit csak látásból ismertem, stentori hangon olvasta fel a memorandumot, különösen hangsúlyozva a „követelés” szót. Minthogy ilyen követelés vagy kivánság csak temesvári német polgárt érdekelhet, feljegyzem, hogy a küldöttség az összeomlás után, a szerbeknek német főispánja nyomán idecsődült alldeutschokból és volt osztrák katonatisztekéből állott, akik antiszemita jellegüket is mindjárt akkor nyilvánították olyképen, hogy mikor a memorandum felolvasása után körülnézve a gyülekezeten, melyben egyetlen régibb temesvári polgárt nem találtam és csak néhányat ismertem látásból, s ennek kifejezést adtam, kórusban felkiáltottak, hogy azért nem ismerem őket, „weil wir keine Juden sind”. Ezen durva sértés dacára megnyugtattam a küldöttséget, s kijelentve, hogy én leszek a németeknek legmelegebb szószólójuk, amint a magyar köztársasági kormányban is van már miniszteriumuk, megállapodtunk, hogy a magyarokkal való tárgyalás és a részletek megbeszélése végett 10 tagu küldöttséget fognak kijelölni.

Később a németek egy új egyesületet „Deutsch-schwäbischer Kulturverband” címen alakítottak, melynek 5 tagu küldöttsége július 4-én egy újabb memorandumot adott át nekem, melyben egyebek közt azt „követelték”, hogy a városi felső kereskedelmi iskola azonnal elnémetesítség. Válaszomban megmaradtam eredeti álláspontom mellett, hogy a németek nyugodjanak meg abban, hogy kulturális jogos igé-

nyeiket feltétlenül támogatni fogom, de a politikai helyzet végleges eldőlte előtt képtelen vagyok konkrét határozatot hozni és mivel most ugyanis szünet van és maguk a szerb hatóságok velem hivatalosan közölték, hogy a döntés csak napok kérdése, ennél fogva ne türelmetlenkedjenek és bizzanak bennem. Innen a küldöttség Heegn főispánhoz ment, aki telefonice utasított engem, hogy 8 nap alatt döntsék, mert különben szerb rendelet fog megjelenni. Arra a kijelentésemre, hogy a terminus betartására nem vállalkozhatom, azt válaszolta, hogy ő pedig ragaszkodik ehhez és újból megparancsolja; mire értesítettem, hogy akkor lemondok állásomról, ő pedig azt válaszolta, hogy jól van, menjek; de azért hozzátette, hogy a 8 nap nem épen szentírás és holnap két megbízott fog hozzám jönni újabb tárgyalás végett.

Kutatják a kormánybiztosok millióit.

Heegn főispán március 19-én eljött Pelikán Lipót p. ü. igazgatóval és a szokásos „Ich ordne an” bevezetéssel pénztárvizsgálatot akart tartani, hogy megállapítsa azt, hogy hány milliót vittek el a kormánybiztosok. Tiltakoztam a vizsgálat ellen, mert a városi pénztár nincs összefüggésben a néptanács, vagy kormánybiztosság pénztárával, hanem csak azt engedtem meg, hogy Wätz Károly főpénztárnokot és a távollévő Balassa helyett Szalatzky Béla alszámvevőt hallgassák ki. Ez megtörtént és a nevezettek kijelentették, hogy semmi feljegyzés nincs náluk.

A rokkantalapok.

A volt katonai parancsnokságok az ő tekintélyes összegű rokkantalapjaikat a szerb megszállás hírére biztonságba helyezték és úgy mint azt a város is tette az értékpapirjaival, ők is vagy Bécsbe, vagy Budapestre vitték az állampénztárba. Csupán a szekerészeti vonatcsapat adta át az ő 387.000 koronáját a bánáti kormánybiztosságnak, és ez azután menekülése alkalmával a többi értékeivel együtt ezt az alapot is felszállította Budapestre az állampénztárba. Minthogy pedig a bánáti

néptanács és a kormánybiztosság a pénzkezeléssel Wátz Károly főpénztárnokot, a számfejtéssel és könyvvitellet pedig Balassa Márton főszámvevőt bizta meg, és én ezeknek megengedtem, hogy ezt privátfoglalkozásként vállalják, sőt megengedtem, hogy a házipénztárban egy üres Wertheimkasszát használhassanak ezen célra, ennél fogva a kormánybiztosság pénzei ebben a városi pénztári szobában lettek kezelve és a kormánybiztosság számvévőségének liquidálása alapján a kifizetések is itt történtek. — Ezt a körülményt Pelikán Lipót, a szerbek által behelyezett pénzügyigazgató arra akarta kiaknázni, hogy az eltűnt rokkantalapokért a városi hatóságot tette felelőssé, mondván, hogy a városi főpénztárnok és főszámvevő cselekedeteiért a városi hatóság felelős, vagyis, ha a kormánybiztosok elvitték a pénzt, erről a tanácsnak tudomása kellett lenni, s ha mégis kiadta, akkor a várostól követeli. (Ugy látszik a szerbek javára akarta elharácsolni.) Az említett katonai alap hovatünéséről ugyanis a pénzügyigazgatóság kérdést intézett a városi tanácshoz, mire azt válaszoltuk, hogy sem ezt, sem más katonai alapot a város nem kezelt és azoknak hollétéről hivatalosan nincsen tudomásunk. Történt pedig, hogy a város a közönséghez felhívást intézett a rokkantak javára adományok nyújtásáért, amit Pelikán arra használt fel, hogy a „Temesvári Ujság” július 7-iki számában hivatalos nyilatkozatot tett közzé, mely szerint a városi tanács az oka annak, hogy nincs pénz, mert a katonai rokkantalapokat annak idején kiadta „Róthéknak”. Másnap a tanács az összes lapokban közzétette a cáfolatot, hogy t. i. a városi házipénztár sohasem vett át semmit és ezért nem is adhatott át Róthéknak semmit. Emiatt Heegn főispán engem és Wátz főpénztárnokot magához hivatott, ahol Pelikán hevesen nekem támadt, mert őt hazugsággal vádoltuk. Hiába igyekeztem a tényállást tisztázni; olyan durva és sértő hangon lármázott, hogy — sajnálatomra — magam is elragadtattam magamat vizsontsértésre. A vége az lett, hogy mindketten kértük a főispánt, hogy beható vizsgálatot rendeljen el.

Heegn főispán a vizsgálat vezetésével d. r. Margan Vladimir szerb kormánybiztoshelyettest bizta meg.

A szerb igények a Bánságra.

A szerbek még egy utolsó kísérletet tettek arra nézve, hogy Temesvár és környéke Jugoszláviának jusson, s ezért a szerb delegátusok azt kívánták, hogy itt plebiszcitummal döntsék el a kérdés; mely kívánságukat nagyon elősegitené az, ha Temesvár lakossága gyorsan és spontán csatlakoznék a szerbek ezen követeléséhez. Minthogy pedig március 27-én Heegn főispánnál tartott értekezleten nyilatkoztak a különböző nemzetiségek és a munkások vezetői, de egységes állásfoglalás nem jött létre, ennélfogva Filipon Márton főispán-kormánybiztos a belgrádi minszterelnök utasításához képest felszólított engem, hogy a városi tanács tegye meg a kívánt nyilatkozatot a város közönsége nevében.

Ezen felszólításra nyomban kijelentettem, hogy lehetetlenséget kívánnak a tanácstól, mert ez sohasem volt politikai hatóság, hanem csakis végrehajtó adminisztrációs közege az állami és törvényhatósági közigazgatásnak, s ennélfogva politikai nyilatkozattételre nincsen jogosítva; továbbá azért sem nyilatkozhatnék a közönség nevében, mert — amint a kormánybiztos maga mondja — ahány párt, annyi vélemény nyilvánult meg, s így nincsen olyan közvélemény, melynek a városi tanács kifejezést adhatna, végül pedig azért nem, mert ilyen nyilatkozat egyenesen Románia ellen irányulna, már pedig maguk a szerbek állítják, hogy Temesvár már oda van ígérve Romániának, s így a városi tanács egyenesen a románok bosszuálló karjaiba lenne kergetve. A kormánybiztos kijelentette, hogy felsőbb parancsra, kötelessége volt tőlem a nyilatkozatot megkivánni és ezért felhívott, hogy tárgyaljam az ügyet a tanácsülésben.

Később közölte, hogy Belgrádból parancsot hozott Temesvárnak legszigorubb evakuálására nézve, s kérdésemre azt mondta, hogy ez alatt sokat lehet érteni és ő azt hiszi, hogy igen nehéz napok következnek be Temesvárott, mert most nem ő, mint politikai hatóság, hanem tisztán a katonaság fog itt diktálni; azt az aggodalmat pedig, hogy a városi és magánvagyon elvételétől, valamint katonai fosztogatásoktól is kell-e tartanunk, vállvonogatással felelet nélkül hagyta.

Megjegyzem, hogy Heegn főispántól és Szturától tudtam meg, hogy a pártok értekezletén a németek és a munkások a népszavazásnak az egész Bánátra való kiterjesztése mellett nyilatkoztak, a magyarok és a zsidók pedig csak akkor volnának a népszavazás mellett, ha Magyarországra is lehet szavazni, végül a románok távol maradtak. Mikor este közöltem Filiponnal a tanácsnak az én nyilatkozatommal egyező elhatározását, azt tudomásul vette és kijelentette, hogy ezt előre látta ugyan, de őneki kötelessége volt tőlem a nyilatkozatot megkivánni, s ha ezt nem tudja Belgrádba szállítani, a következményekért őt nem terheli felelősség.

Felette érdekes tárgyalás volt azután június 3-án délután Heegn főispánnál, melyről Sztura referált nekem. Ugyanis a szerb kormánynak az a kiküldöttje, aki a múlt héten napokon át arra törekedett, hogy a temesváriak foglaljanak állást Szerbia mellett, visszaérkezvén Belgrádból, kijelentette, hogy a kormány hajlandó egy bizottságnak módot nyújtani arra, hogy Párisba utazzék és ott győződjék meg arról, hogy tényleg Magyarországnál való megmaradásról szó sem lehet és arról, hogy ha Temesvár kivánni fogja, akkor elrendelik a népszavazást. Az értekezleten jelen voltak a nemzetiségi pártok képviselői. (Sztura és Márton a magyar, Muth és másvalaki a sváb, Röser és Gábriel a német párttól, továbbá Geistlinger és Müller a munkástanács, Skuteczky a zsidók részéről, végül a napilapok szerkesztői.) Az értekezlet tudomásul vette ugyan az üzenetet, de Kasztriener kezdeményezésére felsorolták azokat a sérelmeket, melyeket a szerbek itt ujabban elkövettek a magántulajdonban való gázolás által és nyíltan vádolták a szerbeket az utazási és szállítási igazolványok kiállítása körüli visszaélésekről és zsarolásokkal, melyekkel a sympathiát teljesen eljátszották, úgy hogy most már egy népszavazás alig sülne el Szerbia javára.

Ezt az ülést követőleg, június 8-án, pünkösdvasárnap rengeteg sok vidéki szerb paraszt jött a városba; állítólag külön vonatokkal hozták össze. A tisztí kaszinó előtti kertben szerbek és egy német szónok Románia követelése ellen ágáltak és Szerbiának követelték Temesvár városát, mely mint a Bánátnak centruma, nem existálhat Temes és Torontál nélkül, viszont ezek sem nélkülözhetik ezt a várost.

A szerbek harácsolása.

Február 20-án a szerb katonaság megszállotta a kormányszéki épületet, az összes kapukat elzárták és a térképtár egész anyagát elszállították butor- és teherkocsikon; ez azonban csak a kezdet volt, mert március második felében mindent összeszedett, ami katonai kincstári tulajdon volt; az ételmezési raktárt majdnem teljesen kiüritették már a katonák, a rengeteg mennyiségű deszka- és faanyag-készleteket be-waggonirozták, sőt a barakkokat is szétbontották és anyagát elhordot-ták. Hajtóvadászatot indítottak azokra a tárgyakra is, melyeket az itteni lakosság az átvonuló német katonáktól szerzett és azokat is mint hadizsákmányt elvitték. A városi üzemek és gyárak számára drága pénzen vásárolt szénrakományokat lefoglalták a vasut számára, sőt összeirták a telepeken levő szénzet is, hogy elvigyék, úgy hogy az üze-mek és gyárak szüneteltek volna, ha nem sikerült volna merényletüket megakadályozni.

Az Osztrák-magyar bankból a szerbek április 5-én állítólag 70 millió koronát elszállítottak és pedig ládába csomagolva kocsikon, erős ka-tonai fedezet mellett.

Május 5-én közbenjárásomra Filipon főispán az Osztrák-magyar bankból 570.000 koronát utalványoztatott ki a városi takarékpénztár részére ott levő városi giróbetétjeink egy részének felvehetése érdeké-ben. Ez azért volt sürgős, mert másnap a szerb hatóság elszállította az Osztrák-magyar bankból a még ott levő pénzeket is.

A szerb hatóság, mely az állami térképtárat már régen elszállította, május 6-án a kormányszéki épületből elvitte az orsz. felmérési hivatal okmány- és levéltárát is. Állítólag Nagybecskerekre viszik a hivatalt.

A szerbek május 12-én a Stabsgebäude-ből és a postahivatalból el-szállították a legértékesebb butorokat és irodai berendezéseket, melyek-hez a várostól kérnek naponkint 10—15 teherkocsi kirendelését. A ter-mény- és árucikkeknek szállítását kivétel nélkül engedélyhez kötötték, de azért szállítási engedélyt mindenki kaphat, aki 1000—5000 koronát fizet, úgy hogy az ügynökök egész serege foglalkozott ezekkel és lán-

kereskedelmet folytat. A város által szállítási igazolvány alapján vásárolt és bewaggonirozandó 10 waggon kukoricát a vidéki szerb csendőrkapitány le akarta foglalni és csak mikor a jövedéki kezelőség kiküldöttje 3000 koronát helyezett kilátásba, megengedte a már felrakott 5 waggonnak elszállítását.

Május 18-án a vármegyeházból is elvitték az általuk feleslegesnek talált irodabutorokat. Kinevezték továbbá dr. Theodorovics Mihály temesvári ügyvédet a Temesbegavölgyi vízszabályozási társulat elnökévé és ott is a feles butorokat és szerelvényeket elvitették.

Május 20-án Filipon főispán-kormánybiztossal tárgyalni akartam a városi takarékpénztár részére újabb 500.000 koronának az Osztrák-magyar bankból való kiutalása, továbbá az iskolaügyben érkezett szerb rendeletek végrehajtása végett, de ő azzal a bizalmas kijelentéssel előzte meg a tárgyalást, hogy többé nem intézkedik semmiben, mert már végleg el van döntve, hogy Temesvár és környéke Romániához csatoltatik, és a szerb katonai parancsnokság 3—4 nap mulva innen távozik.

Most már kétségen felül állott az, hogy azért szállítanak el a szerbek innen minden kincstári ingóságot, mert Temesvár jövője őket nem érdekli. Arra kértem a kormánybiztost, hogy ne engedje meg, hogy esetleg városi vagyponhoz nyuljanak; amit megígért.

Iszonyadva gondoltam arra, hogy mit fognak a románok itt művelni ha megszállják a várost és minden kincstári épületet és raktárt üresen találva, bünbakot keresnek. De el sem tudtam képzelni azt, hogy a románok mint megszállók jönnének a szerbek felváltására, hanem, hogy csak akkor érkeznek, ha a békekonferencia végleg itélkezett már és ők mint új államhatalom végleg berendezkednek.

Május 23-án kezdtek a szerbek a volt katonai kórházból — ahonnan az ágyak és ágyneműek egész tömegét már elszállították — a laboratoriumokat, szerelvényeket és orvosi műszereket rekvirálni és csak a francia katonai vezetőség közbenjárása folytán hagytak meg egy részt.

Május 24-én a főkapitány közölte, hogy a szerbek mára 30 kocsi kirendelését kérték, melyekkel a barakkokat elviszik Szerbiába, ahol barakkórházat építenek ezeknek anyagából.

Május 28-án a hadtestparancsnoki palotából — Gruics tábornok elutazása folytán — az egész épület butorait, korán reggel számos teherkocsin elszállították; állítólag még a closet-berendezéseket is kiemelték. Tegnap dél óta a főkapitány 92 teherkocsit rendelt ki a szerbek részére, akik minden elképzelhető kincstári ingóságot elcipelnek. A muzeumra is ráfógták, hogy mivel a társulat évi 500 korona állami szubvenciót kapott, a tárgyaknak egy harmad része kincstári vagyonnak tekintendő, melyet elvisznek.

Egy szerb katonai bizottság május 30-án a városi élelmiszerraktárban kutatott kincstári értékek után és mivel a város annak idején a néptanács utján tényleg sok élelmiszerhez és élő állatokhoz jutott a katonai vagyonból, ennél fogva a bizottság a könyvek és számadások megvizsgálása alapján fogja a tényállást megállapítani.

Junius 4-én azután jelentette Leszl jöv. felügyelő, hogy a szerb rekviráló-bizottság lefoglalta nálunk azokat a zsákokat, melyeket a város annak idején a katonai kincstártól megvett és azokból már egy waggonra valót elszállíttatott. Ez ellen írásbelileg tiltakoztunk a bizottság vezetőjénél, egy alezredesnél, mert Filipon nincsen itthon és francia részről nincs itt parancsnokság, vagy magasabb rangú tiszt, akinél panaszkodhatnánk.

A gyárak igazgatóinak küldöttsége junius 7-én nálam volt és közölte, hogy egyelőre csak leltároztak a szerbek és minden gyárban ellenőrzőt helyeztek be, de mivel elrendelték, hogy a kész gyártmányokat Szerbiába kell szállítani, ennél fogva elhatározták, hogy mihelyest valamely gyárból tényleg elszállítanak valamit, az összes temesvári gyárak azonnal beszüntetik a munkát. Védelemért fordultak Belgrádba és a Nagyikikindán levő francia főparancsnokhoz és kértek engem, hogy ezt közöljem Filipon kormánybiztossal.

Felkerestem Filipont, aki a szokott bizalomgerjesztő jóindulatával ellentétben most már vérbeborult arccal hallgatott meg; a szerbek eljárását jogosnak mondotta és a gyárak üzembeszünetésével, valamint az ezzel esetleg járó munkástüntetéssel szemben kegyetlen megtorlást helyezett kilátásba. Kétségbeesésemre az volt a válasza, hogy ennek az

állapotnak részben maga a város az oka, mert nem emelkedett a viszonyok által adott helyzet magaslatára, hanem dacolt a szerbekkel; „aki milyen ágyat vet magának, olyképen fog aludni”.

Junius 11-én az önkéntes tüzoltóságnál, másnap pedig az állami középiskolákban járt egy szerb bizottság, mindent leltározta azzal a kijelentéssel, hogy a felszereléseket és berendezéseket hadizsákmánynak deklarálják.

A főkapitány junius 13-án bejelentette, hogy a szerbek elrekvirálták a lovasrendőrségnek 25 darab lovát és az összes nyergeket, szerszámokat, pokrócokat stb. azon a címen, hogy ezek kincstári tulajdont képeznek és a néptanácsnak nem volt joga azokat a néprendőrségnek ajándékozni. Maradt még 11 ló, melyekre nézve beigazolható volt, hogy ezek nem voltak kincstári lovak, csak hogy ezeket sem lehet többé fenntartani, mert hiányzik a hozzávaló felszerelés, úgy hogy a lovasrendőri osztályt fel kellett oszlatni.

Ugyanazon napon elkobozták az önkéntes mentőtársulatnak két teherautóját, melyeket a város a német katonaságtól szerzett és legutóbb 25.000 korona költséggel átalakított betegszállító kocsikká. Ezeket is hadizsákmánynak minősítették.

A szerbek junius 16-án kezdték a telefonhálózatokat és készülékeket leszerelni azon a címen, hogy ezek is kincstári tulajdont képeznek. Hír szerint azonban a hivatalos telefon-állomásokat meghagyják, valamint a kereskedők számára 10 állomást.

Junius 23-án a szerb rekviráló-delegáció közölte a városi villanytelep igazgatójával, hogy a szentandrászi határban volt német Zeppelin-állomáshoz épített villamos vonalat igénybeveszi és követeli azokat a villamos berendezéseket is, melyek ott voltak, de amelyeket a város onnan már elvitetett. (Pontos besugóik voltak, a villanytelepnél is volt egy szerb tisztviselő.) Az igazgató kimutatta, hogy ezek a tárgyak a város tulajdonát képezik, de a delegátus kijelentette, hogy mivel a berendezés hadicélt szolgált, azt mint hadizsákmányt elviszik, sőt az időközben felhasznált, vagy értékesített tárgyak értékét is követeli. A város ez ellen is írásban tiltakozott, habár a rekvirálás tényleges végre-

hajtását nem akadályozhatta meg, mert a delegáció erőszakot alkalmazott és nem várta be a belgrádi kormány határozatát.

Az állami tanintézetek zár alá vételének következményeképpen a szerbek július elején a berendezéseket kezdtek elszállítani, de hajlandók voltak váltságdíjat is elfogadni. Így az áll. felsőbb leányiskolai internátus igazgatónöje nálam volt és közölte, hogy 60.000 korona ellenében nem bántanák az ő berendezését és evégből a tanítványok szülei összeakarják gyűjteni az összeget, de kéri, hogy az esetleges hiányt a város viselje. Megtagadtam, mert a város az állam helyett már milliókat fizetett előlegképen (pl. a közkórházért kb. 2 milliót) s most már nincsen pénze. Ajánlottam, hogy a többi igazgatókkal együtt kíséreljék meg a pénzügyintézeteknél a kölcsön-akciót. Egy órával később Heegn főispán telefonice megkért, hogy vegyem a kezembe az akciót és tegyünk kísérletet a püspöknél is.

Ferenczy alispán július 4-én korán reggel felkeresett, hogy megbeszéljük azt, kinél kereshetne védelmet a szerbek rablása ellen, mert tegnap óta elvisznek mindent a vármegyeházából; a butorokat, képeket, sőt még a kályhákat is a füstcsövekkel együtt. Miután a város eddig hiába fordult a nagykikindai francia generálishoz, az aradi és szegedi parancsnokokhoz, sőt az érdekelt románoktól is kért intervenciót magasabb francia parancsnokság ide helyezése végett, ennél fogva tanácsot nem adhattam, legfeljebb azt, hogy a megye is küldjön valakit Kikindára.

Július 8-án a dohánygyárat, kezdték a szerbek kiüríteni azzal a kijelentéssel, hogy Pancsován állítják fel a gyárat és azért csak a puszta falakat hagyják itt, de a munkásoknak egy időre kiadják a bérüket.

Július 16-ára jelezve volt Tournadre francia tábornoknak 30 tiszttel és 800 legénnyel való érkezése, ami a szerbeket arra indította, hogy most már hanyatt-homlok vitték el mindent, ami még elvihető. Így a megyeházán folytatták a hurcolkodást és az épületet teljesen kiürítették. Kiürítették a kereskedelmi és iparkamarát is ennek értékeit is elvitték azon a címen, hogy Nagybecskereken állítanak fel kamarát. A dohánygyár gépeit részben már 3 nap előtt leszerelték és ezért a munka

ott szünetelt; az iparfelügyelő és a munkások kezdtek alkudozni a megváltás iránt, de a rekviráló szerb megbízott nem akart erről tudni, hanem gyorsan pakkolt, pedig a városi főügyészt is kiküldtem a város nevében való alkudozás végett.

Julius 16-án lefoglalták a vajtermelő központot, mert a részvénytársaságnak székhelye Budapesten van; elvitték a Temes-Begaszabályozási társulat egész berendezését; több gyári vállalatnál elrekvirálták a kék pénzt; felkutattak és elhurcoltak mindent, ami valaha a német, vagy osztrák katonaságtól lett vásárolva; így a városi fuvartelep 96 darab lóállományából elvitték a 17 legszebb és legértékesebb lovat azon indokolással, hogy a város valamikor ennyi kincstári lovat vásárolt. A fuvartelep melletti raktárunkból minden indokolás nélkül elvittek hat waggon kukoricát; a vasuti állomásokon minden vasuti kocsit azonnal kiürítettek, az anyagokat kihányták, mert a waggonokat mind elcipelték.

Uradalmaktól és parasztoktól, sőt a városi lakosságtól is elhajtották a lovakat, szarvasmarhákat és sertéseket. Szivfacsaró volt július 17-én este és egész éjjel hallani a falvakból ideterelt ökrök és tehének százainak bőgését a gyakorlótéren és hallgatni a parasztok siránkozását, akik százával csoportosultak egész nap és várták a franciák segítségét; várhatták szegények!

A főispán-kormánybiztos a főkapitánynak megparancsolta, hogy a kihágási bíróság által kezelt pénzeket és értékeket szolgáltatssa ki a szerbeknek. Óvást emeltem az ellen, hogy a pénznek a szegényalapot illető felerészét ellopják; hiszen Filipon nekem becsületszavát adta, hogy városi vagyonhoz és értékekhez nem nyulnak.

A közélémezési raktárunk is veszélyben volt. A szerbeknek adataik voltak arról, hogy a bánáti néptanács milyen és mennyi élelmicikket adott el a városnak a katonai élelmezési telepből és ezt mint hadizsákmányt követelik a várostól és pedig vagy lefizetjük az általuk kiszámított 650.000 koronát jul. 21-én reggel 9 óráig, vagy lefoglalják az egész készletünket. Hiába érveltünk azzal, hogy a cikkeket még 1918 november hó elején szereztük meg, amikor még a békeszerződés nem

volt megkötve, amikor tehát a temesvári hadikincstári vagyron absolute nem volt szerb hadizsákmánynak tekinthető és hiába mutattuk ki azt, hogy a város a teljes vételért kifizette: ők ragaszkodtak a lefoglaláshoz és azt mondták, hogy keressen a város kártérítést a magyar kincstártól. Ennek folytán ma délután írásban fordultunk a francia tábornokhoz és hosszas szóbeli értekezésünknek az eredménye az volt, hogy a tábornok a szerbek álláspontját helyesnek találta, mindazonáltal megígérte, hogy közben fog járni, hogy a terminus eltolásával adjanak módot az ügy teljes tisztázására és mivel a szerb parancsnokság neki nem engedelmeskedik, ő Nagyikindáról telefonon holnap reggelre ide citálja az ottani vezérkari főnököt. Mivel azonban ezuttal is meggyőződtem, hogy a franciáktól semmiféle támogatást nem várhatunk, én azt az utasítást adtam a gazdasági hivatalnak, hogy holnap reggel próbáljanak valamit lealkudni és fizessék ki a szerbeket.

És valóban a lefoglalást elkerültük azzal, hogy a szerb delegáció által követelt 650.000 koronából lealkudtunk 220.000 koronát és kifizettünk 430.000 koronát, mert a delegátus a kitűzött határidőt július 21-iki d. e. 9 órától kitolta ugyan, de csak d. u. 4 óráig, már pedig a francia tábornok, — aki egyébként a szerbek igényét jogosnak tartotta, — kilátásba helyezett ugyan egy 2—3 napig tartó vizsgálatot, de a szerbeknek erőszakos lefoglalásával szemben védelmet nem nyújthatott, mert a parancsnoklás azok kezében van. Azt nem reszkirozhattam, hogy raktárunkra akár csak egy félóra rátegyék kezüket.

Hogy mennyire helyesen jártunk el a közélelmezési telepünk irányában támasztott szerb követelésekkel szemben, kitűnt július 24-én, amidőn a szerb delegátus, aki a 430.000 koronát fehérhátú pénzben elfogadta, ma reggel fél 9 órakor közölte, hogy a belgrádi kormány kék pénzre való azonnali kicserélést rendelt, minélfogva egy órai határidőt szabott, különbeni zár alá vételt helyezvén kilátásba. A francia tábornok közbenjárása tehát fabatkát sem ért, sőt rosszabbította a helyzetet. Nagy nehezen sikerült a kék pénzt az egész városban való kinyorálás mellett összehozni.

A Bega vize.

Közben, június 18-án arra a hihetetlen eseményre ébredtünk, amilyenről az egész világháború alatt nem hallottunk; a románok, akik akkoriban Lugos megyét megszállták és akiknél szintén védelmet kértünk a szerbek ellen, — elterelték a Bega vizét Temesvárról! Reggel 8 órakor a villamos vasuti kocsik a pályán megálltak és az okot tudakolva, azt hallottam, hogy a turbina nem szolgáltat áramot, mert a Begában nincsen víz! Nemsokára jelentkeztek a villanytelep és a vill. vasut igazgatói és a főmérnök, megerősítve a tényt, azzal a magyarázattal, hogy a románok Kostélynál elzárták a zsilipet és nem engednek a Temesből tápláló vizet a Begába, másrészt Kis-Topolynál zsilipelzárással elterelték a Bega vizét az alsó Temesbe, úgy hogy Temesvár felé tényleg semmi víz nem folyik le a Begán. Ezt a románok azért tették, mert viszont a szerbek nem engedtek át Remetén túl élelmiszereket Lugos megye területére, valamint azért is, hogy a szerbek ne vihessék el hajókon a Temesvárott rekvirált holmikat; amint a vasuton való elszállítást is majdnem lehetetlenné tették azáltal, hogy az államvasutak nem adnak szenet. Minthogy Temesvár abban a veszedelemben forgott, hogy a villanytelep a turbina működése hiányában elfogyasztja azt a néhány waggon szenet, amit a kedvező vizállás folytán megtakaríthatott és akkor nem lesz sem világítás, sem vízvezetéki víz, de Begavíz nélkül a többi gyáraknak sem lesz még Condenzvizük sem, úgy hogy városunk katasztrófának néz elé: — ennél fogva elmentem az igazgatókkal a főispán-kormánybiztoshoz, s miután ez nem volt itthon, Lonkievits szerb ezredeshez, ahol találkoztunk a Temesbegaszabályozási társulat, a folyammérnöki hivatal és a Begahajózási kirendeltség vezetőivel, s kérelmünkre azt a választ nyertük, hogy a szerb parancsnokság már érintkezésbe lépett a lugosi francia parancsnoksággal, követelve, hogy távolítsák el a zsilipektől a románokat, nyitassák meg a vízfolyást és állítsanak oda francia őrséget. A fejleményekről a polgármestert értesíteni fogják.

A Bega vizében június 18-án este némi emelkedés (70 cm) mutatkozott, mely 19-én és 20-án is megmaradt. Ennek következtében a turbina ismét működésbe jött ugyan, de az előző 1200 lóerő helyett csak 400 lóerőt produkálhatott, úgy hogy naponként 3—4 waggon szenet kellene fogyasztani. Mivel ily módon a telep 10—15 nap mulva teljesen szén nélkül maradna, ennél fogva elrendeltem, hogy csakis este szabad a kazánokat fűteni, ellenben nappal a legnagyobb fogyasztókat, mint a vill. vasutat és a nagyobb gyárat ki kell kapcsolni, sőt este a kávéházak és vendéglők világítását egy negyedre kell leszállítani. A baj oka látszólag az, hogy a románok a szerbeknek a lugosi francia parancsnokságnál tett panasza folytán a kistopolyi zsilipet ugyan ismét kinyitották, s így a Bega vize lejön, de viszont Kostélynál még mindig elzárták a Temesnek tápláló vizét. Filipon kormánybiztos Belgrádban emelt távirati panaszt.

Június 21-én reggel azt jelentette a villanytelep igazgatója, hogy éjfél óta ismét semmi víz nem folyik le a Begán és ennek folytán a turbina áll. Erre 9 órakor tanácsulést tartottunk és elhatároztuk, hogy nappal minden villanyáramot beszüntetünk, csakis a vízvezeték kap áramot, amihez egy kis gép működése elég, este ugyan ennél valamivel nagyobb erő fog kelleni, de a legnagyobb takarékoság elérése végett a színház és a mozi beszüntetendő és a vendéglők világítása legalább egy negyedére szállítandó le; s mivel a nyomdák sem kaphatnak áramot, ennél fogva a hírlapok sem jelenhetnek meg. Ez a rendelkezés az esti lapokban közhírré is tétetett, de közben délfelé már ismét kezdett némi víz jönni és a vizállás állandóan emelkedett, úgy hogy este 7 órakor megengedtem a színházi előadás megtartását.

Végre június 22-én reggel a Bega vize elérte majdnem a teljes magasságot. Most éreztük csak igazán a turbina óriási jelentőségét, amikor láttuk, hogy milyen sok érdek fűződik a villamos áramhoz, már pedig szénnel már rég nem lettünk volna képesek azt szolgáltatni. Reggel Filipon közölte, hogy a Belgrádba küldött távirata folytán diplomáciai uton lett az ügy rendezve.

Temesvári magyar miniszterek.

Május 7-én a reggeli hírlapok szenzációs hírként közölték, hogy tegnap Aradon ellenkormány alakult meg gróf Károlyi Gyula volt aradmegyei főispán elnöklete alatt, melynek számos aradi emberen kívül 5 temesvári is tagja és pedig dr. Fülöp Béla és Pálossy Dénes mint miniszterek, továbbá Kórossy György, Gemeinhardt Márton és Tubán Tibor mint államtitkárok.

Két nap mulva felkerestek Fülöp Béla és Pálossy Dénes miniszterek és azt kívánták, hogy én hivatalos nyilatkozatot tegyek arról, mit vittek el a szerbek Temesvárról. Kijelentettem, hogy a várostól nem vittek el semmit (ami akkor így is volt), a kincstári vagyona nézve pedig nekem csak hallomásból van tudomásom, minélfogva a kincstár képviselőjénél tudakozódjanak. Azt is kértek, hogy a városnak autóját kölcsönözsem nekik, mellyel Szegedre akarnak utazni, mire közöltem, hogy a városnak csak két teherautója van, s ezeket a mentőtársulatnak engedték át, s jelenleg átalakítás alatt vannak. Egyébként is kértem, hogy Temesvárt és engem ne keverjenek bele akciójukba, mert a megszálló szerb hadsereg és a főispánok az ő miniszterségüket nem ismerik el, már pedig nekünk a közbéke és nyugalom érdekében fenn kell tartanunk a szerbekkel a jó viszonyt.

Polgári tanács.

Április 26-án este 7 órára jelezve volt nálam a háztulajdonosok küldöttsége azzal a bemondott szándékkal, hogy rábirjanak engem arra, hogy a háborus kivételes kormányrendelettel tilalmazott lakbéremelést a tanács engedje meg. Meglepetésemre nem küldöttség, hanem legalább 500 emberből álló polgárság lepte el a városházát, úgy hogy a nagy terem, az előterem és a polgármesteri helyiségek sem fogadhatták be mindnyájukat. Kítünt, hogy a polgárság szervezését tüzték ki zászlójukra és egy 150 tagu polgári tanácsot akarnak szervezni, mely a volt törvényhatósági bizottság helyett intézi a város közügyeit. Válaszom-

ban örömmel üdvözöltem a mozgalmat abban a várakozásban, hogy a polgári tanács valóban az összlakosságból alakittatik meg, ami alatt azt érttem, hogy abban a munkásság is részt fog venni.

Másnap Filipon meglátogatott és közölte azt a szándékát, hogy 50 tagból álló bizottságot szándékozik kinevezni a város ügyeinek vezetésére, mire közöltem vele a polgárság szervezkedését és kértem, hogy ő inkább csak a megerősítésre szoritkozzék.

A május 4-iki polgári nagygyűlés elfogadta a szervező-bizottság javaslatát, mely szerint a városi tanács mellé 44 polgárt választottak, melynek 66 tagra leendő kiegészítéséhez a munkástanácsnak 22 helyet tartanak fenn.

Másnap Filipon kormánybiztos közölte velem, hogy a megválasztottak névjegyzékét gondosan átvizsgálja, továbbá, hogy a városi tanács tagjai is fognak üléssel és szavazattal birni, végül, hogy Heegn főispánt távol fogja tartani az ülésektől. Az alakuló ülésre ő maga fog eljönni és az elnöki széket nekem átadva, ismét eltávozik.

Május 8-án dr. Sztura Szilárd ügyvéd, aki a vasárnapi polgárgyűlésen elnökölt, közölte velem, hogy Filipon kormánybiztosnak átadták a megválasztottak névjegyzékét és megállapodtak a megalakulásra nézve és ők is kérték Heegn főispánnak távoltartását.

Délelőtt $\frac{1}{2}$ 12 órakor Heegn főispán telefonon azt közölte, hogy ő a polgári tanácsot nem ismeri el, mert abban olyan polgárok vannak, akik a régi rezsimnek az exponensei, mint például dr. Fülöp Béla, aki most miniszternek nevezte magát, amiért meg fog lakolni, — továbbá, mert abban sok sovíniszta van, akikkel ő nem érintkezik. Ennélfogva felhívott engem, hogy ezzel a polgári tanáccsal ne érintkezzem és vegyem tudomásul, hogy ő munkásokból és általa megbízhatónak talált polgárokból fog egy polgári tanácsot kinevezés útján megalakítani.

De már május 21-én láttuk, hogy a polgári tanács megalakítása elmarad, amennyiben Filipon kormánybiztos most már azt a szándékát, hogy a megválasztott 44 polgárt megrostálja és a nem tetszők helyett másokat nevez ki, elejtette és az egész dologgal többé nem törődött. Ekként a városi tanács továbbra is magára hagyatva kénytelen volt a

város közigazgatását vezetni, pedig az óriási drágaság folytán a városi tisztviselők, az üzemi alkalmazottak javadalmazását okvetlenül fel kellett javítani, ami több millió korona új szükségletet jelentett és a fedezetet a lakosságtól pótdadók és díjak felemelése útján ki kellett volna préselni.

Szerb katonák elvonulása.

Végre 1919 július 25-én a szerb katonaság egy része elhagyta a várost, de éjjel még borzasztó vandalizmust vitt végbe a belvárosi iskolaépületben, ahol az egész háboru alatt katonai kórház és később lakatanyai elhelyezés volt. Az utolsó napokban különben is minden berendezést, a villamos testeket és huzalokat, a closeteket elhurcolták, minden ajtót és ablakot megrongáltak, az üvegeket kivágták és eladták és ami ablak még megmaradt, azt éjjel összezúzták és rámostul együtt tönkretették. A mérnökség azonnal bejelentette az iskolai esetet és az okozott kárt 95.000 koronára becsülte. Később bejelentették nekem, hogy ugyanígy tettek a szerbek a gyárvárosi bárány-utcai községi leányiskola épületében. — Erről írásbeli jelentést tettem a francia tábornoknak azzal a kérelemmel, hogy bizottsági szemlét rendeljen el a vandalizmus és a kár megállapítása végett. De hiába!

Szerb katonák július 27-én sok helyen ablakokat vertek be és lövöldözésekkel felriasztották az alvókat. Reggel a csöcselék is kezdte a dohánygyárat fosztogatni és a kirendelt szerb katonai örök tétlenül túrték (vagy segítettek?). A hadapródiskolai épületből is kiemelték a szerb katonák az ablakokat és eladogatták; ugyanezt tették az erdélyi lakatanyában is.

De ugyanaz nap kivonultak végleg a szerb csapatok, parancsnokságok és a kormánybiztosság és délben már átvették a francia csapatok a közbiztonsági szolgálatot.

A város helyzete.

Temesvár és Temesmegye, ahol igen kevés a szerb és ahol ennél fogva a megszálló szerbek majdnem érintetlenül hagyták a magyar köz-

igazgatást, sőt eleinte gondoskodtak a közéletteljárásról is, habár egyébként itt is nagyban korlátozták a forgalmat, a kereskedelmet és szabad mozgást. De azért 1919 májusban a társadalmi élet zavartalanul és igen élénken folyt; a magyar színház és mozi soha nem tapasztalt sűrű látogatásnak örvendett, a közúti villamos vasut forgalma megkétszereződött; elegáns fogatok és fiakkerek robogtak végig az utcákon; a vendéglők és kávéházak virágoztak. Az ide tévedt idegenek nem hittek szemüknek, mert ilyenről Magyarországon nem is álmodtak. A bolsevik áramlatot itt megfojtották a szerbek, sőt a szociáldemokratákat is röviden tartották.

A drágasság, mely a háboru öt évében állandóan emelkedett, 1919 májusban érte el tetőfokát. Átutazóktól vagy menekültektől halljuk ugyan, hogy a meg nem szállott magyar városokban hihetetlen és a miénkét is messze felülmuló drágaság és inség uralkodik. Nálunk, a Bánát gazdag éléskamrájából legalább telik még, annál inkább, mert a demarkációs vonalon túl nem szabad semmit kivinni; de mivel a románok által megszállott területekről szén, fát, cementet, meszet és egyéb hegyvidéki anyagot csak terhes cserekereskedés útján és csak szállítási engedély mellett lehet behozni, mivel továbbá a külföldi ipari és élelmicikkeket csak lelketlen ügynökök és lánckereskedők közvetítésével lehet behozni, ennél fogva ilyen cikkeknek az árai óriási mérvben emelkedvén, ezek természetesen maguk után vonták az itthoni termékek és élelmicikkek felemelését is. Maximális árákról többé szó sem volt és az uzsoráskodás fogalma nem létezett; a hatóság ezzel az áramlattal szemben tehetetlen volt.

Pénzügy.

Általános megdöbbenést keltett városszerte Filipon kormánybiztosnak azon hírlapi nyilatkozata, mely szerint a belgrádi szerb kormány megtiltotta az osztr.-magy. új kibocsájtású (fehérhátú) 200 koronás és 25 koronás bankjegyeinek forgalmát. 1919 május havában ugyanis ilyen pénznemek rendkívül nagy mennyiségben használtattak fizetési esz-

közül és pedig annak következtében, hogy néhány hét előtt — a szerb hatóság hallgatag hozzájárulásával — azt hirdette ki az Osztr.-magy. bank, hogy ezek a jegyek 1925. évig érvényben maradnak. Ez a körülmény szolgált alapul arra is, hogy az Osztr.-magy. bank helybeli fiókja utóbbi időben csakis ilyen jegyeket adott ki, mert a többi pénzt amugyis elvitték a szerbek. Érthető tehát, hogy most már senki sem volt hajlandó ezt a pénzt elfogadni, mert, aki azt átvette, annak várnia kellett a beváltással, míg azt valamely olyan városban cserélheti ki, mely nincsen a szerbek által megszállva. Mivel tehát egyrészt a lepecsételt régi pénznemeknek a szerbek által történt nagymérvű (70 millió) elszállítása miatt a helybeli pénzüintézetek és kereskedők pénzsükéében voltak és a tervezett városi pénz kiadását épen azért lehet mellőzni, mert az említett 200 és 25 koronás bankjegyekkel pótolni lehetett a hiányt, ennél fogva most újabb gondot okozott a pénzforgalom szabályozása.

Junius 6-án kezdték a szerbek a pénzüintézetek zár alá helyezését és pedig a Temesvári Bank és Keresk. r.-t.-nál (Szana), ahonnan a kék (rég) bankjegyekre rátették a kezüket; tehát még azt a kevés jóérvényű pénzt is elviszik, ami még megmaradt a forgalomban.

Junius 7-én Filipon a fehérhátú pénzre nézve közölte, hogy el lesz rendelve, hogy azt mindenki köteles lesz elfogadni, de csak Temesvárott, míg a Bánát többi részében az nem lesz érvényes. Ezzel a rendelkezéssel még jobban tönkre teszik a várost, mert a vidékről minden fehérhátú pénz ide fog özönlenni, a kék pénz pedig el fog tűnni, úgy hogy a városi lakosság kívülről semmit sem fog vásárolhatni, mert hiszen a gyarmatai paraszt még a piacon sem fogadja el a fehérhátú pénzt.

Tényleg junius 10-én megjelent a kormánybiztosnak rendelete arról, hogy a 200 és 25 koronás II. kiadású pénzt Temesvárott el kell fogadni 3 havi fogház és 2000 korona pénzbüntetés terhe alatt. A városi tanács a kormánybiztos hozzájárulásával elrendelte, hogy a holnapi napon és csakis ezen a napon mindenki tartozik ezen pénznemeket a városi pénztárba, vagy valamely helybeli pénzüintézetbe elhelyezni, ahonnan azokat nyomdában felülbélyegeztetjük és 18-án mindenkinek visszaadjuk. Ilyképen megakadályozzuk azt, hogy az egész Bánát ilyen pénze ide kerül-

jön, ellenben a kék pénz rövid időn belül teljesen elfogyjon, mely esetben Temesvárott senki sem vásárolhatna — ahol ez a pénz nem érvényes — semmit; vagyis elérjük legalább azt, hogy az a fehérhátú pénz, mely jelenleg városunkban van, a helyi forgalomban fizetési eszközü szolgál, ellenben idegen — akinek nem lesz felülbélyegzett pénze — itt csak kék pénzzel vásárolhat.

Junius 11-én este 7 órakor befejezést nyert a fehérhátú pénz beszálltatása, sőt reggel óta a Hunyadi-nyomdában már dolgoznak a városi pénztárból odaszállított pénznek felülbélyegzésén. Másnapon délig a pénzüntézetek is beszállították a nekik átadott pénzt, melyet a városi pénztár folytatólag felülbélyegzetett. A város területén talált összes pénz, mely délig be lett szolgáltatva felülbélyegzés végett, a következő:

200koronás	94.681 drb	18,936.200K értékben
25 koronás	14.421 drb	360.525 K értékben
20koronás(II-ik)	67.823 drb	1,356.460K értékben
	összesen	20,653.185K értékben

Most már csak igen kivételesen fogadtunk el ilyen pénzjegyeket felülbélyegzés végett és pedig olyanoktól, akik hitelesen igazolhatták azt, hogy 11. és 12-én nem tartózkodtak a városban és ennél fogva nem szerezhettek idejekorán tudomást a hirdetményről.

Apró (váltó) pénz hiánya is nagyon érezhető volt; főleg a villamosközlekedésnél, a vendéglőkben és kávéházakban, de a piacon is kalamitássá vált a hiány, úgy hogy a városi tanács a keresk. és iparkamarával megállapodott abban, hogy 10, 20 és 50 filléres papiros-utalványokat nyomatunk összesen 110.000 korona értékben, de a szerb kormánybiztos az engedély kieszközlése végett a belgrádi kormányhoz utasítván bennünket, a város megbizottat küldött oda.

Ugyszintén a fehérhátú pénzzel is nagy bajban voltunk, mert a szerb kormány ugyan szigorú büntetés terhe alatt elrendelte a város által felülbélyegzett 200 és 25 koronás, valamint a II. kiadású 20 koronás bankjegyeknek Temesvárott való kötelező elfogadását, de mivel egyúttal elrendelte azt is, hogy az állami adóhivatal ezt a pénzt ne fogadja el, ennél fogva a pénz teljesen elvesztette hitelét és most már a

büntető fenyegetés dacára senki sem fogadta el, a rendőrség pedig tehetetlen volt, mert naponkint ezrivel kellene kihágást statuálni. — Heegn főispán azt mondotta nekem, hogy ő eljárt Belgrádban, hogy az állami adóhivatal is kötelezhessék a pénz elfogadására.

Julius 3-án érkezett a belgrádi kormánytól írásbeli engedély az aprópénz kiadásáról, de azt követelte, hogy a 110.000 korona érték előre lefizetessék Belgrádban az állampénztárba. Ennek folytán mi sem lett a dologból, mert a letétet sohasem láttuk volna többé és ha visszaváltásra kerülne a sor, a városnak sajátjából kellett volna azt megtenni.

A fehérhátú pénz nemek Bécsben való kicserélését Filipon kormánybiztos csupán 1 millió korona erejéig engedélyezvén, a kamara a belgrádi kormányhoz feliratot intézett az egész 22 millió korona kicserélhetése végett. Állítólag az engedély megérkezett Filiponhoz, de ez visszatartotta. Nézetem szerint nagy felelősség hárult volna a városra és a pénzintézetekre, mert ki garantálta azt, hogy a szerbek le nem foglalják a pénzt?

Végül feljegyzem, hogy július 22-én nálam járt az állami díjnokok egy küldöttsége és panaszkolt, hogy az állami adóhivataltól ma 6000 korona tiszta fehérhátú pénzzel lettek kifizetve és azt kívánták, hogy azt felülbélyegeztessem, amit megtagadtam, mert elkésett. E szerint az állami adóhivatal összes berendezését és pénzét elszállították a szerbek és most az állami tisztviselőket a Bánátban érvénytelen pénzzel traktálják?

Városi alkalmazottak a szerb imperium alatt.

A városi közigazgatást és háztartást nagyon sujtotta a tisztviselők és alkalmazottak egyre agresszivebbé váló igénye, illetve követelése, amelyet a hallatlan drágaság idézett elő. Nem mulott el hét, hogy újabb követelésekkel ne állnának elő a bizalmi férfiak, akik beadványaikat a munkásság szervezete útján terjesztették elő. Április elején követelték, hogy a díjnokoknak járandóságait előzetesen fizés-

sük ki havonkint; a véglegesítettek részére megtettük. Követelték, hogy a vállalatoknál és üzemüknél is 8—2 óráig legyen a hivatalos óra, teljes vasárnapi munkaszünet, a tulórázás pedig külön díjaztassék 50—100—200 százalékkal; ugyanakkor szakmunkásaink kérték a 8 órai munkaidőt, vasárnapi munkaszünetet és a tulórázásnak magas díjazását. Ezekről tárgyaltunk és ez sok százezerre rugó többkiadást okozott. Követelték Szalatzky István adóhivatali pénztárnoknak hivatalból való nyugdíjaztatását; teljesítettük, habár a tanács nem illetékes. Követelték a rendőrlegénységnek a háboru alatt elmaradt, egyenruházataért való kártalanítását; egyezségileg 800 koronát szavaztunk meg, ami 103 egyénnél 82.400 koronát tett ki. A háboru alatt felfogadott díjnokok közül hatvanat véglegesítettünk és még 35—40 díjnokot fizettünk, habár ezek feleslegesek, de a munkások szervezete nem engedte meg elbocsájtásukat.

A főkapitányság közölte velem április hó közepén, hogy a szerb parancsnokság kívánságára a főispán el fogja rendelni azt, hogy a rendőrségnél ne 8—2-ig, hanem 8—12-ig és d. u. 3—6-ig legyen hivatalos óra.

A rendőrtisztviselők nevében azoknak bizalmi embere bejelentette nekem tiltakozását azzal, hogy ezt a munkástanács is magáévá teszi. Tiltakozásukkal a főispánhoz utasítottam őket, aki teljesítette kívánságukat.

A szociáldemokrata pártba tartozó városi tisztviselők (városi alkalmazottak országos szövetsége temesvári szakcsoportja) nevében beadvány érkezett a városi tanácshoz (az iktatóba), melyben tudomásul vételét kéri annak, hogy ők május 1-ét ünnepnek tekintik, a munkás-ság felvonulásán teljes számban részt vesznek s így ezen napon általános munkaszünetet tartanak.

Az ápr. 30-iki tanácsülésből körözüvényt bocsájtottam ki a hivatalok főnökeihez, hogy Filipon kormánybiztosnak falragaszok útján a nap folyamán kiadott és a reggeli lapokban közölt felhívását hirdessék ki, különösen figyelmeztessék az alkalmazottakat a felhívás azon kitételére, hogy május 1-én mindenki folytassa rendes foglalkozását.

Ugyanekkor érkezett a kormánybiztosnak rendelete, hogy mindenki 48 óra alatt nyilatkozni tartozik arra nézve, hogy nem tagja olyan politikai pártnak, mely őt hivatali kötelességében gátolja, vagy hogy ilyen pártnak tagja volt ugyan, de abból kilépett, vagy végül tagja ugyan, de a pártnak bejelentette azt, hogy csak politikai tekintetben azonosítja magát, de hivatali kötelezettségére nézve csupán feljebbvalójának engedelmeskedik.

A városi tisztviselők, akik május 1-én mindnyájan hivatalba jöttek, most a kormánybiztos felhívására tagadták azt, hogy valaha is tagjai lettek volna a pártnak, mert csak a Közalkalmazottak szövetsége mint olyan volt tagja, ők egyénileg azonban nem léptek be s így kivétel nélkül olyan nyilatkozatokat állítottak ki, hogy nem tagjai a szociáldemokrata pártnak.

Egyben az összes közalkalmazottak kiléptek a szociáldemokrata pártból, sőt Filipon hírlapok útján betiltotta a Közalkalmazottak országos szövetségének helybeli fiókját is, melynek vezetőjét tette felelőssé a működés azonnali beszüntetéséért.

Május 19-én felemeltük a vízvezetési és csatornázási díjakat olyanmire, hogy ezek kétszeresét tették ki a békebeli díjaknak. — Május 21-én a közigazgatási tisztviselőknek havi 200, a díjnokoknak és szolgáltnak pedig havi 100 korona rendkívüli városi segélyt engedélyeztünk június 1-től kezdve, ami a városi pénztárt az 1919-ik évben 526.000 koronával terhelte meg. Ugyancsak e napokban rendeztük a jövedéki kezelőség személyzetének illetményeit, amelyekhez a tett ígéret folytán az említett rendkívüli segélyt is engedélyeztük. A többi városi üzemekben is kellett a tisztviselők és munkások illetményeit felemelni, de azért sem a villanytelepnél, sem a villamos vasutnál, sem a légszuszgyárnál nem emeltük fel a díjakat. Mindezen segélyek csakis az 1919-ik év végéig érvényesek.

*

*

*

Ezzel befejezem a szerb impérium ismertetését és csupán még azt jegyzem fel, hogy 1919 július 27-én, egy vasárnapon hagyták el a várost bucsuzás nélkül Filipon Márton főispán-kormánybiztos és

a szerb katonai parancsnokságok. De a szerb legénység — amint azt részben említettem — még az elmúlt éjszaka is garázdálkodással vett bucsut; a józsefvárosi indóháznál fosztogatott; de ott a saját őrcsapatuk szétszórta őket, miközben egy katonát és egy polgárembert agyonlőttek.

A román államhatalom bevezetése 1919 jul. 28-ikától.

1919 július 28-án reggel bevezették a román államhatalmat. Dr. Cosma Aurél ügyvéd „De Tournadre tábornok parancsára és a nagyszebeni kormányzótanács javaslatára” mint Temes- és Torontálmegye, valamint Temesvár város prefektusa a reggeli lapokban hirdetményt bocsájtott ki, mellyel közhírré tette, hogy a közigazgatást átvette. A városi tanács tagjai és a hivatalfőnökök d. e. 9 órakor épen irodámban voltak tanácskozás végett, mikor bejött dr. Cosma prefektus két román ur és de Tounadre francia tiszt kíséretében és a tisztviselőknek a tanácsterembe történt visszavonulása után román nyelven közölte velem a közigazgatási hatalom átvételét és miután azt megértettem, arra kért, hogy én is és a többi tisztviselők folytassuk működésünket, továbbá, hogy engedjem át neki hivatalos szobámat, mert a megyeházán a szerbek még asztalt, vagy széket sem hagytak. Elrendelte, hogy a pénztárból semmit se fizessünk ki, míg ő azt újból meg nem engedi és holnap d. e. 10 óráig jelentsem be a pénztár állását. — Ezzel eltávozott és a vármegyeházán vette át a közigazgatást, de fél óra múlva visszaérkezve, még együtt talált bennünket és érdeklődésére előadtam, hogy azon tanakodunk, milyen előterjesztést tegyünk neki valamely törvényhatósági bizottság felélesztése iránt; mire ő kijelentette, hogy erre nincsen szükség, mert ő teljhatalommal maga fog határozni és rendelkezni. Felhasználta az alkalmat arra, hogy mindannyiunkat felszólítson a munka folytatására. A főkapitányságnál azonban már ma történt személyváltás, amennyiben a szerb volt főispán által kinevezett dr. Zsivánovits Mihályt a prefektus vissza-

helyezte előbbi állásába és Stojka Sebő főhadnagyot nevezte ki főkapitánynak.

Már másnap délután a prefektus elnöklete alatt tanácskozmány folyt a pénzügyi helyzetről és megállapodás történt arra nézve, hogy mivel a pénztintézeteknek alig van pénzüik, ennél fogva a betétek kifizetésénél egyelőre fennmarad az eddigi korlátozás; továbbá, hogy a fehérhátú pénzjegy küldöttség által francia fedezet mellett Bécsbe szállittassék kicserélés végett; végül, hogy 110.000 korona erejéig váltópénz bocsájtatik ki.

Augusztus 4-én aztán külön vasuti kocsiban felutazott az a bizottság, mely a fehérhátú bankjegyeket felvitte Bécsbe kicserélés végett. Vezetője Sztamorai János, az Első temesvári takarékpénztár igazgatója és a 22 millió korona értéket egy francia tiszt, egy altiszt és négy legény őrizte.

Augusztus 16-án érkezett vissza a küldöttség, mely a felvitt 22 milliót kicserélte kék pénzre és azonfölül 13 milliót hozott girókontó és pénztári jegyek ellenében. Érvénytelen szovjetcémpénzben 79.250 koronát visszautasított az osztrák-magyar bank.

A prefektus kezdettől fogva igen kitüntetett engem, teljes bizalmát nem csak szóval, hanem tettel is nyilvánította, amennyiben a legfontosabb ügyekben — mint költségvetés, községi pótlék, kövezetvám, helypénz és közvágóhídi díjak felemelése — rövid előterjesztésemre megadta hozzájárulását azzal a hozzáadással, hogy amit én a városi tanáccsal csinállok, az bizonyára helyes és felhatalmazott, hogy vakon hozzátehetem a záradékot, hogy a prefektus rendelte.

A román katonaság érkezése.

A prefektus felkeresett és megbeszéltük az augusztus 3-iki katonai fogadtatás részleteit. Én a tanács tagjaival csatlakozunk a prefektushoz, akivel kocsin kimegyünk a rékási uton a határig, ahol a prefektus üdvözlő az ezredest, azután behajtatunk a Losonczy-térre. Itt én üdvözlöm a csapatokat és mivel a németek már ajánlkoztak, ennél-

fogva a magyarokat is figyelmeztettem, hogy részükről is beszéljen valaki. Én a hagyományhoz képest tálcákon kenyeret és sót fogok át-nyújtani, melyeket a két városi huszár visz oda.

A katonaság bevonulása rendkívül impozáns volt; az egész Délvidékről beözönlöttek a románok községenként feliratos táblákkal és körülbelül 500 lovasból álló bandériumokkal; 30—40 fogaton hajtottunk a csapatok elé a rékási uton lévő vámházig, ahol a prefektus üdvözölte Economu ezredest; azután festői látványt nyújtott a bevonulás a belvárosi Losonczy-térre, melyen köröskörül banderiálisták és katonák álltak, közepén pedig emelvény volt a szónokok részére. Elsőnek a románok nevében Oprea János főesperes, azután a város nevében a polgármester, a vármegye nevében az alispán, a szerbek nevében Novakovits főesperes, a bánáti németek nevében Möller ezredes és végül a magyarok nevében Márton ügyvéd szólaltak fel. A beszédeket a lóháton ülő ezredesnek egy mellette álló román tiszt a beszédek közben sugva tolmácsolta és az ezredes egyenkint nyomban válaszolt, bámulatos ékesszólással és talpraesett kijelentésekkel.

A miniszterelnök látogatása.

Aznap délután 5 órakor Arad felől külön vonaton érkezett Bratianu Jonel román miniszterelnök és Pop-Csicsó nagyszebeni miniszter, akiket a pályaudvaron diszszázad fogadott, a prefektus pedig üdvözölt. Én Bandl tanácsnokkal voltam künn és elsőnek lettem bemutatva. A miniszterek több kocsiból álló kísérettel bejárták a várost és 7 óra felé látogatást tettek a polgármesteri hivatalban, mialatt a kíséret a tanácsteremben gyülekezett. A miniszterelnök igen előzékeny és nobilis beszélgetést folytatott velem német nyelven és kijelentette, hogy most már a Bánát történelmi kérdésében is véget ért a harc és ezért a helyzetet tekintsük véglegesnek; Románia értékelni tudja Temesvár jelentőségét és ezt nagy ipari várossá fogja fejleszteni. A polgárság józanságát, békés hajlamát és mindenkor loyális magatartását hoztam fel, melynél fogva nehézségek nem fognak felmerülni.

A miniszterek ezután bementek a tanácsterembe, megtekintették az 1891-iki történelmi festményt és szívélyesen elbucsztak tőlem. Még az éjjel továbbutaztak Párisba.

A francia katonaság szerepe.

Augusztus 5-én délben kaptam de Tournadre francia tábornoktól egy hosszú rendeletet, mely szerint ő, mint a bánáti zónát megszálló francia csapatok parancsnoka gyakorolja Temesvár felett a kormányzói teendőket és közli a román katonai csapatok feletti rendelkezéseit, az őrzőjáratok beosztását, a román katonatisztek és legények által látogatható kávéházakat, az üzletek és vendéglők záróját, az elfogatások körüli eljárást, hangsúlyozva, hogy politikai letartóztatás csak az ő parancsára eszközölhető.

Ezen rendelkezés talán csak annak a következménye, hogy a tábornok, aki eddig a szerb-román határokat megállapító bizottság elnökeként működött, még a szerbek ittléte idejében kérte a parancsnoklás jogát, de erre csak most kapott felhatalmazást; mindenesetre azonban jellemző, hogy a kormányzást épen most, két nappal a román csapatok bevonulása után hirdeti, amikor Bratianu miniszterelnök Temesvár elfoglalását véglegesnek minősítette.

De Tournadre francia, tábornok egyébként augusztus 12-én délben végleg elhagyta a várost és Szegedre, onnan Budapestre ment s ezzel városunkban meg is szűnt a francia katonaság szereplése. A város parancsnokságát nyomban átvette Tiuhasi ezredes.

A szerbek által kifosztott épületek.

Óriási kalamitást okoz az a körülmény, hogy a szerbek minden kincstári és katonai épületet teljesen kifosztottak és még falakban, padlókon, ajtókon és ablakokon is olyan vandalizmust követtek el, hogy most a románok egyetlen épületet sem használhatnak. A tatározást a kincstári ingatlanok gondozójától, az államépítészeti hivattaltól

követelik, de a laktanyák és irodák berendezése végett a várost ostromolják, s mivel a városnak nincsen, ennél fogva attól kellett tartani, hogy magánosoktól fognak ágyakat, asztalokat, székeket, világító testeket stb. elrekvirálni. Néhány irodát már berendeztünk kölcsönképen vett butorokkal.

Az egységes Bánát mellett.

Az 1919. évi augusztus hó 10-én a gyakorlótéren nagy román népgyűlést tartottak a románok, akik vidékről különvonatokkal, kocsin és gyalog nagy számban jöttek össze. Állítólag 30.000 ember volt együtt. A gyűlésen a Bánátnak egysége mellett foglaltak állást, vagyis ugyanazt kívánták, amit a szerb népgyűlés pünkösdi vasárnapján a Tiszti Kaszinó előtt mondott ki, csak hogy az egységes Bánátot Románia részére, a szerbek pedig Jugoszlávia részére követelték.

A németek is tartottak aznap gyűlést 33 német község kiküldötteivel, mint svábgyűlést, melyben elhatározták, hogy ők is az oszthatlan Bánát mellett foglalnak állást és mivel Temesvár Romániához lett csatolva (angegliedert) és a román király felségjoga a Bánátra ki lett terjesztve, mivel továbbá a gyulafehérvári manifestum a németeknek népjellegűt (Volkscharakter) és anyanyelvét garantálja, ennél fogva közlik a békekonferenciával, hogy a Bánátnak Nagyromániához való csatolását kívánják. A határozatot mint elnökök aláírták Wettel Ferenc és Möller Károly.

Vidrighin főpolgármester, Möller polgármester.

1919 szeptember 4-én visszaérkezett dr. Cosma Aurél prefektus Nagyszebenből és délelőtt felkeresett engem Vidrighin Stan városi vízvezetési igazgató társaságában és közölte, hogy a nagyszebeni kormányzótanács engem rendelkezési állományba helyezett és kinevezte Vidrighint Temesvár város főpolgármesterének, továbbá Möller Károly volt cs. és kir. ezredesi polgármesternek. Magyarázatul előadta, hogy

Möllernek odaigérték a polgármesteri állást a szászok és németek kedvéért, de tulajdonképeni vezetőpolgármesternek egy románt tettek meg. Azért, hogy Möllernek megadhassák a polgármesteri címet, habár csak helyettes lesz, egyébként pedig előadó, Vidrighinnek főpolgármesteri címet adtak. Engem azonban felkért a prefektus, hogy támogassam a polgármestereket működésükben.

A hivatali eskü.

Vidrighin kijelentette nekem, hogy minden tisztviselőt meg akar tartani, aki leteszi a román hűségesküt. Az esküre nézve Nagyszebenben beható tanácskormány folyt és ott a prefektus ismertette az én aggályaimat is, de végeredményben akként döntöttek, hogy az állam kénytelen esküt követelni attól, akit szolgálatába fogad, s mivel ez Erdélyben és Aradon megtörtént, nem lehet Temesvárral kivételt tenni.

Szeptember 4-én értekezletet tartottam a tanács tagjaival és a hivatalfőnökökkel, melynek során Radocsay László főjegyző, Hódi Gyula főügyész, Papik Gyula tanácsnok és Szilárd Emil főmérnök kijelentették, hogy az esküt nem fogják letenni. Bekövetkezett tehát az, amitől tartottam, hogy lesznek „hazafyak” és nem hazafiak! Én azonban ezuttal is csak a város közérdekét tartottam szem előtt és példával kívántam előljárni azoknak a kollegáimnak, akik habár elsősorban saját existenciájuk megmentése érdekében, de egyuttal kötelességérzetből leteszik az esküt, s ezáltal megakadályozzák hozzá nem értő idegeneknek belépését abba a közigazgatási szolgálatba, melynek tisztasága és becsületessége érdekében feláldozták eddig is testi és szellemi erejüket és amellyel örködték a város közérdekei fölött.

Szeptember 1-én délelőtt 10 órakor a tanácssteremben gyülekeztek a tisztviselők és azok az alkalmazottak, akik eddig is eskü alatt szolgáltak, akiket a főpolgármester felszólított, hogy tegyék le az esküt, ami megtörténvén, mindenki két példányban aláírta az eskümintát, melyből egyet záradékolva vissza fog kapni. Az előbb említett főtisztviselők és a mérnökségnek egész személyzete távol maradtak és nem tették le az esküt, habár utóbbiak később a főmérnökkel az élén azt mégis letették.

Vidrighin főpolgármester erélye.

Vidrighin igen erélyesen fogott hozzá a munkához; azokat, akik nem tették le az esküt, felszólította, hogy felváltásukig dolgozzanak; a számvevőségénél, ahol 8 nappal előbb már én is elrendeltem a hátralékok feldolgozását és evégből a hivatalos órák meghosszabbítását, valamint Györgyössy főszámvevő-helyettesnek szabadságoltatását és helyébe Wátz főpénztárnokot bízam meg a hivatal vezetésével, — berendelte a vizsgálat alatt álló Balassa főszámvevőt szolgálattételre és elrendelte, hogy délelőtt 8—2-ig és délután 4—7 óráig tartsanak hivatalos órákat. A választók összeírása igen sürgős lévén, a munkát Möller polgármesterre bízta ugyan, de mivel az nem tud magyarul, ennélfogva Vidrighin maga vette kezébe a dolgot és dr. Szobolotzky aljegyzővel vasárnapon és hétfőn reggeltől estig feldolgozta az anyagot, kinyomatta a hirdetményt, az összeírási lajstromokat és szavazásra jogosító igazolványokat; bizottságokat alakított meg stb. Közben Möller polgármester szerepelt a németek által rendezett Lenau-ünnepélyen, fogadta a Nagyszébenből érkezett szászokat és egyéb németeket, ujságjában pedig közzétette, hogy mivel a német ügy előbbrevaló, ennélfogva a választói ügyet helyette a főpolgármester intézi.

Vidrighin azonban nem engedte át Möllernek a tanácsstermet küldöttségek fogadására, azzal az indokolással, hogy ott csak a főpolgármester fogadhat küldöttséget; továbbá nem engedte meg, hogy Möller a városház elé zenével és zászlókkal felvonuló német vendégeket a városháza erkélyéről üdvözölje.

Szeptember végén Möller már nem is mutatkozott a városházán és hir szerint Brandsch szász vezérférfi innen egy emlékiratot vitt Nagyszébenbe, melyben felpanaszolják a németek, hogy Möller scartba van téve.

Vidrighin főpolgármester november 18-án Bukarestbe utazott, hogy a nemzetgazdasági országos bizottságnak ülésén részt vegyen. Távolléte idejére engem bízott meg a polgármesteri hivatali teendők ellátásával. Ezzel hivatalosan is köztudomásra lett hozva, hogy Möller polgármester nem funkcionál.

Végre Möller Károly polgármester 1919 december 4-én lemondott és azt a „Deutsche Wacht” (most „Banater Tagblatt”) oly hozzáadással közölte, hogy a polgármesteri állás a német néppárt részére van fenntartva. Tudjuk, hogy ez nem is volt külön szervezett állás és ma (1924) is csupán egy polgármestere van Temesvárnak, s ez a román főpolgármester.

UTÓIRAT.

Rendelkezési állományban.

Magam szeptember elseje óta a földszinten megürült szobák egyikében tartózkodom, ahol felkeresnek barátaim és oldala mellett vagyok Vidrighinnek. Megtartottam címemet, illetményeimet, lakásomat és a fogatot, szóval mindent, amit mint működő polgármester élveztem.

Mínthogy azonban mint rendelkezési állományba helyezett polgármester megmaradtam a városházán, sőt a főpolgármestert — akadályozta esetén — helyettesítettem és csak 6 évi mandátumom letelte után, 1920 július 1-én mentem nyugdíjba, ennél fogva az 1920. év közepéig a városi közigazgatás terén előfordult fontosabb események közül, melyeknek irányításába azonban már nem folytam be, néhányat még felsorolok.

Temesvár város jól járt azzal, hogy a 18 év óta a város szolgálatában állott tisztviselő került a város élére, mert Vidrighin a helyi viszonyok ismeretében hamar találta el a kormányzás helyes módját, s habár mindenkor elsősorban a román érdekeket szolgálta, még sem sértette a polgárság érzelmeit és közigazdaságilag is helyes érzékkel munkálkodott.

Az 1920 első felében eszközölt ujitások.

Az aprópénz hiánya régen érzett hátrány volt és a város már régebben akart ilyent kiadni, de csak 1920 elején sikerült ez az akció, melynél fogva 10, 20 és 50 filléres városi aprópénz lett kibocsájtva. Saj-

nos, hogy ennek az aprópénznek csak rövid volt az élete, mert az év végével már megjelent a román Lei és Bani, és habár a legkisebb jegy 25 Bani volt, a városi pénzt betiltották. A 25 Banis is csakhamar kiment a forgalomból és maradt az 50 Banis, mint legkisebb pénznem. De nem is kellett többé kisebb pénz, mert mindennek úgy felszökött az ára, hogy a városi pénzen már amugy sem lehetett volna kapni semmit. Így például a gyufa ára is 50 Bani, egy kifli vagy zsemlye ára 25 Bani lett már 1920 végén.

A kéményseprést városi kezelésbe vették, amennyiben az 1919 április 1-től kezdődött állapot, — amikor a város csak tisztán a kémények tisztításáért járó csekély díjak mellett közel 100.000 koronát ráfizetett — fenntartható nem volt. 1920 január 1.-től kezdve a város szedi be az összes díjakat, melyek felemeltettek és a város alkalmazta ezentul a mestereket és segédeket.

Nyári mozgóképszínház építését határozták el, főleg munkaalkalmak teremtése céljából. A belvárosi mozi kertjében a német Freilicht-Bühnehez hasonló nyári mozgóképszínház lesz, azonban ez hangversenyek és más előadások tartására is alkalmas. Befogad 2000 ülőhelyet és 1000 állóhelyet szabad ég alatt. Az egy millió koronát meghaladó költséget a városi mozik vagyona és jövedelme fedezi.

Városi temetkezési intézetet létesített a város oly módon, hogy Varga Imre temetkezési vállalat r.-t.-től megvette 1 millió 200 ezer koronáért az összes berendezést és felszerelést és hatósági kezelésbe vette a temetkezést.

Az ipari tanoncotthon városi kezelésbe került, mely célra Vidrighin a kormánytól 1 millió korona államsegélyt eszközölt ki.

Az osztr.-magyar államvasutársaság, az u. n. Steg, főleg Vidrighin kezdeményezésére és folytonos sürgetésére ezentul Temesvárról lesz igazgatva, amennyiben a központi igazgatóság kb. 40 tisztviselővel Budapestről ide lett áthelyezve. A volt Hungária szálloda, melyben azelőtt a városi kereskedelmi iskolai internátus volt elhelyezve, irodáknak lett átalakítva.

A városi tisztviselők illetményei 1919 augusztus 1-től kezdődő hatállyal újból rendezettek. A törzsfizetés az összes osztályokban valamivel emelkedett és ehhez képest a háborus segély is magasabb lett; sőt mivel a fizetés Leiben lett megállapítva, ennek értéke pedig később 2 koronával lett számítva, ennél fogva igen lényeges a különbség. A különböző városi pótlékok változatlanul megmaradtak. A díjnokok is kb. 1200 koronával kaptak többet mint eddig, évenként.

Változás a városi tisztviselői karban.

A városi alkalmazottak közül is sokan elhagyták helyeiket. A tanács tagjai közül 1920 június végén egy sem volt állásában. Nyugdíjba ment Geml József polgármester és Lindner Ármin gazdasági tanácsnok. Lemondottak állásaikról: Bellai József kulturtanácsnok, aki szlovenkói főispán lett, Papik Gyula jogügyi tanácsnok, aki repatriálva, székesfehérvári rendőrkapitány lett; Radocsay László főjegyző, aki repatriálva, Makón közéleti kormánybiztos lett, Hódi Gyula főügyész még az 1919. évben repatriáltatta magát és Budapesten a városi ügyészségnél van. Meghalt 1920 május 23-án Bandl Rezső közigazgatási tanácsnok. Beé Ferenc főkapitány megtartotta ugyan címét és rangját, de mint a felállított iparügyi hivatal vezetője, a városi tanács mellé lett beosztva. Elhagyták továbbá állásukat Balassa Márton főszámvevő, Mikes Gábor dr. és Virágh György rendőrkapitányok, Nagy Lajos közgyám, dr. Urbanetz Ede kerületi tisztiorvos stb. Hivatalból nyugdíjazva lettek: Banovits Sándor aljegyző, Zsivánovits Mihály dr. rendőrkapitány, Györgyössy József főszámvevő-helyettes, Riesz Antal irodavezető, Bardócz Árpád dr. fogalmazó, Paul Henrik irodatiszt. A vilamos városi vasút igazgatójává a főpolgármester dr. Miklósi Kornél volt budapesti műegyetemi magántanárt nevezte ki, mire Briger József városi mérnök, aki megbízva volt az igazgatói teendők ellátásával, elhagyta szolgálatát és Zsittinben saját földjének művelésével van elfoglalva. Ellenben a régiebb tisztviselők közül megmaradtak helyeiken:

Győrbiró Jenő árv. elnök, Laskó Ernő és Takács Andor dr. árv. ülnökök, Szilárd Emil főmérnök, Székely László műépítész, Lád Károly és Kis Károly mérnökök, Wátz Károly főpénztárnok, Korniss Géza alügyész, Szobolotzky Antal dr. aljegyző, Tóth Ferenc főlevéltárnok stb. Legjobban bevált, aki kezdetben szintén megtagadta az eskü letételét, Irinyi Sándor főszámvevő-helyettes, amennyiben Lindner nyugdíjazása óta ellátta a gazdasági hivatalt. Ebben annyira nélkülözhetetlenné tudta magát tenni, hogy később ezen hivatal kettéválasztása után pénzügyi tanácsnok lett.

— V é g e . —

GEML JÓZSEF POLGÁRMESTER

közszolgálatá idejében Temesvárott működött tekintélyesebb magánvállalatok cége, alapítási éve és vezetőjének neve:

- Kimmel J. és C. Részvénytársaság, 1812. Igazgató: Scheiner Ernő.
 Eisenstädter S. & Co., 1815. Eisenstädter Richárd.
 Schwarz Testvérek Részvénytársaság, 1843. Igazgató: Schwarz Fülöp.
 Temesvári Első Takarékpénztár, 1845. Vezérigazgató: Probst János.
 Temesvári Műmalom R.-T., 1868. Vezérigazgató: Prochaska Ede.
 Temesvári Sörfőzde R.-T., 1868. Igazgató: Szidon Oszkár.
 Első Temesvári Szeszégető és Finomító Részvénytársaság, 1869. Igazgató:
 Taussig József.
 Temesi Agrár Takarékpénztár R.-T., 1869. Vezérigazgató: Balla Hugó.
 Temesvári „Bega” Gőzmalom R.-T., 1869. Igazgató: Körper Mór.
 „Timișiana” Takaré- és Hitel-Intézet Részvénytársaság, 1881. Vezérigazgató:
 Oprea János.
 Friedmann Manó és Társai R.-T., 1888. Igazgató: Kun Richárd.
 Löwinger Testvérek Ecetgyár R.-T., 1888. Igazgató: Merkler Miksa.
 „Gea”-Krayér Részvénytársaság, 1890. Elnök: Krayér József.
 Kereskedelmi és Gazdasági Bank Részvénytársaság, 1891. Elnök: Totis Rezső.
 Igazgatók: Tanos Gyula és Lázár Livius.
 Karner Ede, 1891. Karner Ede.
 Temesvár-Városi Takarékpénztár Részvénytársaság, 1892. Vezérigazgató:
 Lindner Ármin.
 Polgári Takarékpénztár R.-T., 1897. Vezérigazgató: Csongor György.
 „Turul” Cipőgyár Részvénytársaság, 1901. Vezérigazgató: Benedikt Norbert.
 Klein, Dénes és Társa, 1903. Klein Dávid.
 Emanuel Emil, 1904. Emanuel Emil.
 Gyapjuipar Részvénytársaság, 1905. Vezérigazgató: Totis Rezső.
 Magyar Általános Hitelbank, 1905. Igazgató: Popper Zsigmond.
 Közgazdasági Bank Részvénytársaság, 1905. Vezérigazgató: Nyiri Jenő.
 Temesvári Bank és Kereskedelmi R.-T., 1906. Vezérigazgató: Szana Zsigmond.
 Leszámitolóbank Részvénytársaság, 1906. Vezérigazgató: Kubicsek Oszkár.

Áruforgalmi Részvénytársaság, 1907. Igazgató: Klein Bernát.
„Standard” Harisnyagyár R.-T., 1907. Igazgató: Rohrllich Miksa.
Ungár Ármin, 1909. Ungár Ármin.
„Bisztra” Erdőkihasználási R.-T., 1910. Vezérigazgató: Löffler Adolf.
Temesvári Telekbank és Építő R.-T., 1912. Igazgató: Klein Jenő.
Mundus-és Borló-Örményesi Faipar R.-T., 1913. Vezérigazgató: Billitz Sándor.
Temesvári Kátrányipar R.-T., 1916. Igazgató: Reiter Árnold.
„Viktoria” Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság, 1918. Igazgató: Samek
Adolf.
Lazarovitz H. Lázár, 1918. Lazarovitz H. Lázár.
„Hermes” Bank és Kereskedelmi R.-T., 1918. Igazgató: Weinberg Pál.
Hordógyár és Famegmunkáló Részvénytársaság, 1920. Igazgató: Goldstein
Gyula.
Első Temesvári Enyvgyár, 1920. Igazgató: Dr. Kinsky Jenő,
„Leda” Vegyipari Gyár R.-T., 1920. Vezérigazgató: Neubauer Gyula.
Schreiber & Co. „Tricotaj”, 1920. Igazgató: Lukács Iván.
„Helicon” Könyvnyomda R.-T., 1920. Igazgató: Jávor József.

TARTALOM

	Oldal
BEVEZETÉS -----	3
A multból a jövőbe való átmenet -----	4
Polgármesterré választásom -----	5
Egy hónap mulva háboru -----	5
Nyugalomba vonulásom -----	6
I. ELŐZMÉNYEK.	
Balkánzavarok -----	9
A monarchia konfliktusa Szerbiával -----	10
Ferencz Ferdinand meggyilkolása -----	10
A balkáni zavargások hatása Temesvárott -----	11
Átmenet a világháborura -----	13
A városi tisztújítás -----	14
II. TELBISZ-ÖRÖKSÉG.	
Várfelhagyás -----	17
Vasuti vágányok kihelyezése -----	18
A Bega rendezése -----	18
A csatornázás és vízvezeték -----	18
Kezdeményezett művek -----	19
Belvárosi szűk utcák rendezése -----	19
Begahidak építése -----	20
Uj kórház tervezése -----	21
Ipari munkásházak építése -----	22
Felső kereskedelmi iskola építése -----	22
A temesvári Műegyetem kérdése -----	23
Vasuti üzletvezetőség felállítása és építése -----	24
Uj főreáliskolai épület tervezése -----	25
Népliget -----	25
Uj városi hivatali épület tervezése -----	25
Mehala-Ferenczkülváros -----	26
Telbisz-mauzoleum -----	28
III. HÁBORUS ÉVEK.	
A közigazgatás feladatai.	
A városi hatóság teendői -----	29
Kormánybiztos -----	30
Tisztújítás után mozgósítás -----	30
Temesvárból hadbavonultak -----	31

Hadisegélyezés.

Általánosságban -----	31
Jósziv-bizottság és Jósziv-alap-----	31
Állami segély -----	32
Egyéb háborus segélyezések -----	33
Vállalatok adományai-----	34
Hadikonyhák és népkonyhák-----	35
Gyermek-Otthonok-----	35
Hadi kórházak -----	36
A nők buzgalma. Pályaudvari hölgybizottság -----	37
Vak rokkant katonák -----	37

Közélelmezés.

Az első foglaláskor-----	39
A liszt maximálása. Tengeriliszt-----	39
Jegyrendszer a liszt- és kenyérré-----	40
Városi husszékek -----	40
Zsir-ellátás és sertéshizlalda tervezése -----	40
Tejközpont -----	41
Kert-parcellák-----	42
Köztisztviselők kertészkedése -----	42
Burgonya-ellátás -----	43
Cukor-ellátás-----	43
Cipő- és tűzifa-ellátás	
Városi cipőjavító- és talpaló-műhely-----	44
Tűzifa és városi tűzifaraktár-----	45

A város közellátási elve.

Gazdasági hivatal és jövedéki kezelőség-----	45
--	----

A város közellátási elvének igazolása----- 47**A város gazdálkodása.**

Háztartás -----	49
Átvonuló katonatisztek beszállásolása -----	52

Kulturális ügyek.

Városi iskolák -----	53
Színház -----	56
Mozi -----	56

Egészségügy.

A hatóság törekvése-----	57
A bujakóros-osztály első tervezése -----	57
A bujakóros-osztály második tervezése -----	58
Anya- és csecsemővédelem -----	58

Középitkezés ----- 61

Lakásviszonyok és magánépítkezés.	
Lakásbőség-----	61
Lakáshiány-----	62
Lakáshivatal -----	62
Drágaság.	
Piaci árak-----	64
Piaci árak koronákban -----	65
Tisztviselői illetmények -----	66
Munkabérek-----	67
Temesvári pénzüzetek -----	69
Hadikölcsön-----	71
Általános közigazgatás.	
Közyűlések -----	73
Főispánváltozás-----	74
Szervezeti és egyéb szabályrendeletek -----	74
Balkáni gazdasági érdekeink -----	75
Hódolat a királynak -----	76
A török hódoltság megszűnésének jubileuma -----	76
Károly király koronázása -----	77
Magas vendégek-----	77
Személyi ügyek a városnál.	
Kitüntetések-----	78
Elhalálozások -----	79
Tervezetések a békés jövőre.	
A megyetem ideiglenes elhelyezése -----	79
Elmeogyintézet -----	82
A tizmillió kölcsön célja-----	82
Igaztalan támadások.	
A „Volkswille” támadása-----	84
Mackensen és Müller-Guttenbrunn támadása -----	85
Kormánylelkéztetés a munkástüntetés miatt -----	87
Támadás az egészségügyben -----	88
A város utolsó politikai állásfoglalása -----	89
IV. AZ ÖSSZEOMLÁS, A FORRADALOM-----	91
A szociális forradalom előestéjén-----	92
A katonai népbiztos kinevezése-----	92
A bánáti köztársaság kikiáltása -----	93
Végrehajtó-bizottság -----	94
Rombolások, fosztogatások -----	94
Népőrség -----	95
Főispán és katonai népbiztos -----	96
A Nép kormány rendeletei -----	96
Német katonák átvonulása-----	97
Szerb csapatok érkezése -----	98

	Oldal
A szerb trónörökös születésnapja-----	99
Tüntetés a szerb tábornok mellett-----	100
Hir dr. Róth Ottó, kormánybiztos lemondásáról -----	100
Szerb katonák brutalitásai -----	101
Francia katonaság a forradalom alatt -----	101
Narodna Uprava -----	103
A Bánáti Néptanács rendelkezései -----	105
A kórház ügye -----	112
Szerb miniszterek Temesvárott -----	112
Bellai, a tót-----	114
Tisztviselők és alkalmazottak a forradalom alatt-----	115
V. SZERB IMPERIUM.	
Főispánok -----	119
Tüntetés a szerb imperium ellen -----	119
Franciák a szerb imperium alatt-----	120
Néprendőrség -----	122
Munkások szervezete -----	122
Heegn, a szerbek német főispánja -----	123
A németek követelései -----	126
Kutatják a kormánybiztosok millióit -----	127
A rokkantalapok -----	127
A szerb igények a bánásra -----	129
A szerbek barácsolása-----	131
A Bega vize -----	138
Temesvári magyar miniszterek -----	140
Polgári tanács -----	140
Szerb katonák elvonulása-----	142
A város helyzete-----	142
Pénzügy -----	143
Városi alkalmazottak a szerb imperium alatt -----	146
VI. A ROMÁN ÁLLAMHATALOM BEVEZETÉSE 1919 július 28-tól-----	149
A román katonaság érkezése -----	150
A miniszterelnök látogatása -----	151
A francia katonaság szerepe-----	152
A szerbek által kifosztott épületek-----	152
Az egységes Bánát mellett -----	153
Vidrighiu főpolgármester, Möller polgármester-----	153
A hivatali eskü-----	154
Vidrighiu főpolgármester erélye -----	155
UTÓIRAT.	
Rendelkezési állományban -----	156
Az 1920 első felében eszközölt ujitások -----	156
Változás a városi tisztviselői karban-----	158